

Монографія містить результати теоретичних і прикладних досліджень продовольчої безпеки на національному та глобальному рівнях. Визначено вплив глобальних економічних криз на стан продовольчої безпеки України, обґрунтовано її місце та роль у системі економічної та національної безпеки. Проведено аналіз стану продовольчої безпеки в умовах сучасних викликів і загроз, визначено головні тенденції та проблеми розвитку сільського господарства України, тренди глобальної продовольчої безпеки. Обґрунтовано вплив війни на зміни в забезпеченні населення продовольчими товарами, запропоновано концепцію продовольчої безпеки України.

Монографія розрахована на фахівців органів влади різних рівнів, підприємців, науковців, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, усіх зацікавлених питаннями продовольчої безпеки.

ІВАНОВ С.В. ВІЙНА В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ

ІВАНОВ С.В.

ВІЙНА В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ДУ «ІНСТИТУТ РИНКУ І ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ НАН УКРАЇНИ»

С. В. Іванов

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Монографія

**Одеса
2023**

Рецензенти:

Юдіна С. В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та обліку Дніпровського державного технічного університету.

Нікішина О.В., доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувачка відділу ринкових механізмів та структур ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України»

Разумова Г.В., доктор економічних наук, доцент, професор кафедри аналітичної економіки та менеджменту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Друкується за рішенням Вченої ради Державної установи «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України» (протокол № 3 від 16 лютого 2023 р.) та Науково-технічної ради Придніпровського наукового центру НАН України і МОН України (протокол № 2 від 08 лютого 2023 р.)

Іванов С.В.

I-20 Продовольча безпека України в умовах сучасних викликів : монографія / С.В. Іванов ; НАН України, ДУ «Ін-т. ринку і екон.-екол. дослідж. НАН України». – Одеса : ДУ «ІРЕЕД НАНУ», 2023. – 291 с.

ISBN 978-617-14-0058-0

Монографія містить результати теоретичних і прикладних досліджень продовольчої безпеки на національному та глобальному рівнях. Визначено вплив глобальних економічних криз на стан продовольчої безпеки України, обґрунтовано її місце та роль у системі економічної та національної безпеки. Проведено аналіз стану продовольчої безпеки в умовах сучасних викликів і загроз, визначено головні тенденції та проблеми розвитку сільського господарства України, тренди глобальної продовольчої безпеки. Обґрунтовано вплив війни на зміни в забезпеченні населення продовольчими товарами, запропоновано концепцію продовольчої безпеки України.

Монографія розрахована на фахівців органів влади різних рівнів, підприємців, науковців, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, усіх зацікавлених питаннями продовольчої безпеки.

УДК 338.439.02(477)

ISBN 978-617-14-0058-0

© С.В. Іванов, 2023

© Національна академія наук України, 2023

© ДУ «Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України», 2023

ВСТУП

Сучасний етап розвитку людства супроводжується виникненням якісно нових видів небезпеки. Стійкий розвиток світової цивілізації залежить від забезпечення її безпеки, зокрема продовольчої. Для людини проблема продовольчої безпеки існувала завжди, оскільки продовольство, спільно з довкіллям складають комплекс умов життєзабезпечення людства.

Формуючи і задовольняючи первинні потреби в продовольстві, людина розвиває власні здібності, людський потенціал у суспільному розвитку. Так, продовольча безпека є найважливішою умовою стійкого існування та розвитку окремого індивіда, різних соціальних груп і суспільства загалом, складовою економічної та, у кінцевому підсумку, національної безпеки держави.

Ефективний механізм забезпечення продовольчої безпеки сприяє оптимізації соціального клімату в суспільстві. Якість та тривалість життя, стан здоров'я населення, рівень життя в цілому значною мірою визначаються тим, наскільки повноцінним є продовольче забезпечення країни.

Рівень життя населення країни в суспільстві залежить від рівня розвитку промислового виробництва, сільського господарства, стану галузей громадського сектора економіки, науково-технічного потенціалу, але насамперед – від стану вітчизняного продовольчого ринку, ступеня залежності його кон'юнктури від світового ринку продовольства, платоспроможного попиту населення, соціального становища людей, можливості споживання якісних та повноцінних продуктів харчування

Продовольча залежність тієї чи іншої країни виникає як внаслідок низькоефективного сільського господарства та продовольчого комплексу в цілому, так і при монокультурному експорті, самоізоляції держави у сфері формування продовольчих ресурсів, падінні темпів економічного зростання, загостренні проблеми зовнішнього боргу, при нестабільності курсу національної валюти тощо.

Не забезпечивши продовольчу безпеку, неможливо успішно вирішувати економічні та соціальні завдання, позитивно впливати на світові процеси, що відбуваються, відстоювати державні інтереси країни. Вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки є пріоритетом державної політики, об'єктом законотворчої діяльності та наукових досліджень.

Саме тому дослідження всіх аспектів продовольчої безпеки, її напрямів, форм, якісних та кількісних характеристик видається не лише актуальним з наукової точки зору, а й практично значущим із позицій пошуку оптимальних шляхів подальшого реформування вітчизняної економіки та її модернізації.

Економічна ситуація, що стрімко змінюється, під впливом війни з Російською Федерацією, економічних і природних факторів ставить перед Україною складні макроекономічні проблеми забезпечення населення країни продовольством та виконання прийнятих зобов'язань перед іншими країнами щодо поставок продуктів харчування. Це викликає необхідність подальшого вивчення питань забезпечення продовольчої безпеки з урахуванням сучасних тенденцій.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що його основні положення можуть бути використані як концептуальна основа подальшого комплексного дослідження системи продовольчої безпеки, виявлення закономірностей функціонування агропродовольчого ринку, пошуку нових підходів до визначення ролі держави в розробці системи заходів забезпечення продовольчої безпеки.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що узагальнення, методичні та практичні рекомендації, що містяться в роботі, орієнтовані на застосування під час розробки плану макроекономічної стратегії забезпечення продовольчої безпеки. Крім того, окремі положення та результати монографії можуть використовуватися науковими установами для аналізу проблем забезпечення продовольчої безпеки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

1.1 Сучасні підходи до визначення продовольчої безпеки. Взаємовплив глобальних економічних криз на продовольчу безпеку України

Питання забезпечення продовольчої безпеки, ускладнене посиленням геополітичної напруженості та протекціонізму, санкційними війнами тощо, сьогодні набуває нового забарвлення, пов'язаного з глобальною зміною клімату, виснаженням природних ресурсів, скороченням земель, які придатні для ведення сільського господарства, зростанням цін на продовольство у світі, наслідками пандемії COVID-19, глобальною економічною кризою 2020 року та війною України з РФ. Усі ці чинники ускладнюють досягнення мети в галузі сталого розвитку з ліквідації голоду в глобальному масштабі.

Попри те, що забезпечення населення продовольством є основою забезпечення національної економічної безпеки, з розвитком процесів глобалізації та інтернаціоналізації господарського життя національні агропродовольчі системи стали взаємопов'язані та взаємозалежні. У сучасних умовах ефективне вирішення продовольчого питання неможливе без використання переваг міждержавного співробітництва – зовнішньоторговельного, інвестиційного, виробничого та науково-технічного.

Крім того, на зміни в стані продовольчої безпеки суттєво впливає кон'юнктура світового продовольчого ринку.

Забезпечення продовольчої безпеки перетворилося на глобальну проблему, яка під впливом глобалізаційних процесів не просто ускладнюється, а й набуває специфічних рис, які відповідають умовам соціально-економічного розвитку кожної конкретної країни. Це зумовлює різні підходи до її вирішення.

Нині поряд з голодом масштабується поширення не раціонального харчування: виснаження, дефіцит поживних макроелементів (білків, жирів, вуглеводів, у тому числі клітковини) та мікроелементів (вітамінів та мінералів), надмірна маса тіла та ожиріння, захворювання.

Більше трьох мільярдів жителів планети не можуть дозволити собі якісне харчування (з високим вмістом поживних речовин, як, наприклад, необроблені фрукти та овочі, червоне м'ясо, морепродукти та ін.), оскільки воно вп'ятеро дорожче за харчовий раціон, що забезпечує необхідну кількість енергії за рахунок крохмалевмісних енергетично перенасичених висококалорійних продуктів. Люди жертвують якістю та різноманітністю продуктів на користь їхньої кількості.

Ученими доведено, що неповноцінне харчування є найпоширенішим фактором захворюваності та смертності у світі переважно через низьке споживання цільного зерна, горіхів, фруктів, овочів, рибної продукції та зловживання сіллю.

Конфігурація харчування в різних країнах різна й відповідає природно-кліматичним умовам, етнокультурному й релігійному контексту, рівню доходів, індивідуальним перевагам і потребам, а головне – наявності продуктів харчування, що забезпечується як за рахунок місцевого виробництва, так (або) зовнішньої торгівлі. Тому особливого значення для забезпечення різноманітного та необхідного для здоров'я харчування в межах рекомендованих норм набувають зовнішньоекономічні зв'язки.

Можна виділити основні зовнішньоекономічні фактори забезпечення продовольчої безпеки, які є актуальними для сучасних умов розвитку глобальної економіки. До таких факторів можна віднести:

- загальноекономічні;
- зовнішньоторговельні;
- інвестиційно-фінансові;
- цінові;
- протекціоністські;

- дестабілізаційні;
- інтеграційні;
- глобального управління;
- гуманітарні.

При цьому під зовнішньоекономічними факторами забезпечення продовольчої безпеки розуміється сукупність рушійних сил та економічних механізмів, пов'язаних із глобалізацією економіки та розвитком міжнародного поділу праці.

Класифікація зовнішньоекономічних факторів, що впливають на продовольчу безпеку в сучасних умовах розвитку глобальної економіки, представлена на рис. 1.1.

Рисунок 1.1 – Класифікація зовнішньоекономічних факторів забезпечення продовольчої безпеки

Важливо відзначити, що за різних обставин одні й ті самі зовнішньоекономічні фактори можуть бути як загрозою продовольчій безпеці, так і сприяти її забезпеченню, впливаючи прямо чи опосередковано на її розвиток.

Зовнішньоекономічні чинники можуть впливати на всі рівні продовольчої безпеки (глобальний, регіональний, національний та рівень домогосподарства).

Тобто в низці глобальних проблем світової економіки в сучасних умовах все гостріше окреслюється проблема продовольчої безпеки в масштабах світової, національних та регіональних економік у триєдності таких аспектів, як продовольча самозабезпеченість країн і регіонів, продовольча незалежність та безпечність продовольства для здоров'я, життя населення й довкілля.

При цьому визначальна роль у забезпеченні продовольчої безпеки держав переходить до їхньої зовнішньоекономічної політики. Вплив світогосподарського середовища, у тому числі діяльності міжнародних організацій на продовольчу безпеку, посилення диференціації країн у рамках світової агропродовольчої системи, загострення протиріч між зовнішньоторговельною політикою лібералізації торгівлі агропродовольчою продукцією та політикою національного аграрного протекціонізму актуалізують значимість зовнішньоекономічної політики у сфері забезпечення та підтримки продовольчої безпеки як на рівні світової економіки загалом, так і на рівні національних економік та її суб'єктів зокрема.

Лібералізація зовнішньоекономічної діяльності стимулювала вплив України на продовольчу безпеку інших країн.

Пріоритети під час здійснення зовнішньоекономічної політики забезпечення продовольчої безпеки вітчизняними суб'єктами диференціюються залежно від їх специфіки. Особливої актуальності проблема здійснення зовнішньоекономічної політики забезпечення продовольчої безпеки набуває в тих регіонах країни, що є виробниками агропродукції або логістичними центрами, які й забезпечують постачання сільськогосподарської сировини та продуктів харчування як у середині країни, так і за її межі.

Для України в умовах посилення процесів інтеграції у світову економіку та вступу до міжнародних економічних організацій, у тому числі у Світову організацію торгівлі (СОТ), питання розробки ефективної національної

зовнішньоекономічної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки в умовах сучасних викликів набули особливої актуальності.

Можна зазначити, що в умовах кризового стану та тенденцій розвитку національної економіки й сучасного режиму функціонування сільськогосподарського сегменту світової економіки в процесі її глобалізації для визначення впливу України на глобальну продовольчу безпеку необхідно:

- визначити роль зовнішньоекономічної політики країни;

- вивчити її особливості;

- врахувати рішення міжнародних організацій, орієнтованих на вироблення єдиних методологічних підходів до системи інструментів, що застосовуються в агросфері;

- врахувати специфіку країни, а саме: концепцію забезпечення, принципи державного регулювання національної продовольчої безпеки;

- тощо.

Глобалізація процесів ресурсозабезпечення, виробництва та збуту агропродовольчої продукції, з одного боку, та локалізація на рівні країни обсягів та традицій її споживання, з іншого, перетворюють продовольчу безпеку на складну систему, змістовне наповнення якої у межах системного підходу проявляється як всесвітня, національна, регіональна продовольча безпека та продовольча безпека людини та її сім'ї, а в межах функціонального підходу – як тріада: продовольча самозабезпеченість, продовольча незалежність та безпека продовольства для здоров'я, життя населення та довкілля.

Формування ефективної зовнішньоекономічної політики в цій сфері інтерферує розробку та впровадження адекватних міжнародній практиці інструментів впливу на продовольчу незалежність та безпечність продовольства, включаючи створення спеціалізованого органу для координації, моніторингу та контролю, впровадження програми продовольчої безпеки.

Необхідним стає подальший розвиток та узагальнення уявлень про роль зовнішньоекономічної політики як одного з чинників забезпечення продовольчої безпеки на усіх рівнях (мега-, макро-, мезо-, мікро- та нано-) в умовах глобалізації світової економіки, у виробленні науково-обґрунтованих напрямів підвищення ефективності зовнішньоекономічної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки країни.

Також, на нашу думку, необхідно використовувати узагальнені індикатори оцінки стану продовольчої безпеки в комплексі функціональних проявів:

- фізична доступність продовольства (рівень самозабезпеченості основними видами продукції сільського господарства та продовольства за рахунок частки імпорту в продовольчих ресурсах);

- економічна доступність продовольства (поляризація розподілу грошових доходів за соціальними групами, між країнами, регіонами);

- безпечність продовольства для життя та здоров'я населення (обсяг забракованих продуктів харчування, частка споживаних генетично модифікованих продуктів (ГМП) у загальному обсязі споживання);

- моніторинг сучасних загроз продовольчій безпеці, які виникли в процесі глобалізації (розповсюдження нових біотехнологій у виробництві продуктів харчування, зміни в довкіллі, зміни та уніфікації культури харчування);

- виявлення напрямів прояву проблеми продовольчої безпеки для країн з різним рівнем економічного розвитку з урахуванням фізіологічного, соціального (скорочення працездатності, тривалості та якості життя) та факторів економічного розвитку (зростання та (або) уповільнення);

- визначення ролі міжнародних економічних організацій та зовнішньоекономічної політики держави у сфері забезпечення національної продовольчої безпеки (НПБ);

- визначення напрямів підвищення ефективності зовнішньоекономічної політики у сфері забезпечення продовольством на національному рівні

(розробка та реалізація методологічних засад державного регулювання НПБ у стадії інтенсивної інтеграції країни у світовий економічний простір);

- гармонізація національного та міжнародного законодавства та інструментарію в галузі регулювання агропродовольчого сектору на всіх стадіях відтворювального процесу з урахуванням національних інтересів;

- формування адміністративного апарату управління НПБ та форм підприємницької взаємодії, у тому числі кооперації та диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання АПК, що може також бути основою для вдосконалення зовнішньоекономічної політики України у сфері національної та регіональної продовольчої безпеки.

Вбачається, що під час розробки концепції забезпечення НПБ як складової зовнішньоекономічної політики, необхідно здійснити процес у кілька етапів, саме (рис. 1.2):

- 1-й етап – розробка фундаментальних засад та принципів концепції;

- 2-й етап – постановка стратегічних та поточних цілей та завдань у підтримці НПБ (продовольча самозабезпеченість, продовольча незалежність та безпека продовольства);

- 3-й етап – аналіз внутрішніх та зовнішніх загроз;

- 4-й етап – розробка нормативно-правових та організаційно-інституційних засад механізму реалізації НПБ;

- 5-й етап – розроблення інноваційної моделі здійснення зовнішньоекономічної політики для забезпечення продовольчої безпеки.

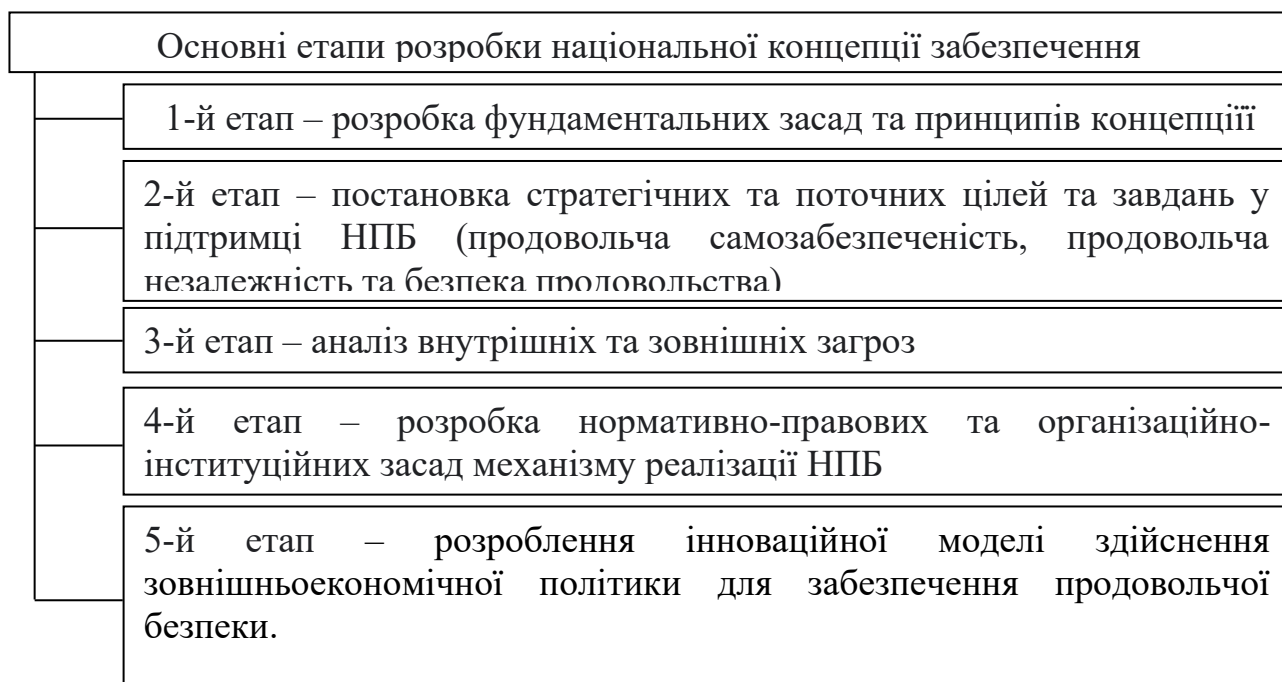

Рисунок 1.2 – Основні етапи розробки національної концепції забезпечення НПБ

Як уже зазначалося, на сучасному етапі розвитку світової економіки з'явилися й нові особливості продовольчої безпеки, які сформувалися під впливом процесів інтернаціоналізації, інтеграції та глобалізації.

Тому в дослідженні запропоновано використовувати багаторівневий підхід до розкриття сутності продовольчої безпеки як категорії мега-, макро-, мезо-, мікро- та нанорівня (див. рис. 1.3).

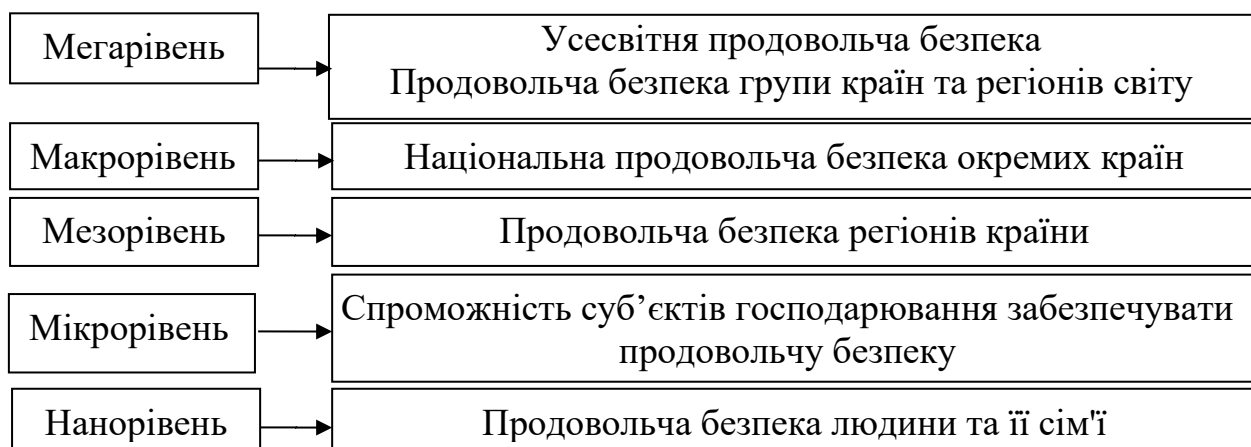

Рисунок 1.3 – Структура продовольчої безпеки на основі багаторівневого підходу

Сутність продовольчої безпеки як базисної конструкції економічної безпеки можна розглядати і в якості економіко-правових відносин у процесі виробництва, обміну та забезпечення економічної доступності продовольства.

Взагалі забезпечення економічної безпеки зводиться до нейтралізації або до мінімізації несприятливих зовнішніх та внутрішніх впливів на економіку держави в умовах її інтеграції у світове господарство, світового поділу праці та означає збереження соціально-економічної та політичної стабільності в суспільстві, забезпечення стійкості функціонування всіх секторів економіки, цілісності внутрішньоекономічного простору.

Відповідно до системного бачення безпеки як поняття в системі категоріального апарату науки, економічна безпека, як і продовольча безпека, є складовими загального поняття «національна безпека», що диференціюються за сферами діяльності та галузевої приналежності об'єктів, інтереси яких захищаються.

Продовольча безпека є визначальною умовою безпечного існування індивіда та базисною конструкцією економічної безпеки держави.

У сучасних умовах гострота проблеми продовольчої безпеки України змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників політичного, економічного, демографічного, соціального, природного характеру, що потребують врахування.

Розглядаючи проблему продовольчої безпеки, слід зважати на її багатоаспектний характер і під час її забезпечення враховувати певні фактори.

По-перше, одним з цих факторів є необхідність забезпечення основними видами продовольства, які задовольняють найважливіші потреби населення, з допомогою власного виробництва та з дотриманням порогових значень частки імпорту для наповнення продовольчого ринку.

По-друге, продовольча забезпеченість автоматично не веде до доступності продовольства для різних груп та верств населення з урахуванням їхньої територіальної та статусної належності, рівня доходів тощо. Економічна доступність продовольства залежить від вирішення проблеми бідності в

Україні, подолання різкої диференціації доходів, перегляду складу та структури мінімального продовольчого кошика, що лежить в основі визначення прожиткового мінімуму, підтримки цін на основні продовольчі товари на рівні, що забезпечують їхню економічну доступність для всіх, але насамперед для малозабезпечених груп населення.

По-третє, вирішення цієї проблеми значною мірою залежить від функціонування товаропровідної системи, що забезпечує фізичну доступність продовольства для населення. Це передбачає міжрегіональне переміщення продовольчих ресурсів, розвиток торгової мережі, гарантоване постачання продовольства у важкодоступні райони тощо.

По-четверте, необхідність вирішення аспекту продовольчої безпеки, який пов'язаний із необхідністю забезпечення високої якості та збалансованості продовольчого набору відповідно до науково обґрунтованих норм споживання.

Також для досягнення продовольчої безпеки необхідна цілеспрямована діяльність держави щодо створення стратегічних запасів та резервів продовольства, формування оптимального співвідношення в забезпеченні населення продовольством власного виробництва та за рахунок імпорту, формування доступних основній масі населення цін на продовольство, проведення санітарного контролю в сільському господарстві, харчовій промисловості та торгівлі продовольством і сільськогосподарською сировиною (див. рис. 1.4).

Звичайно, в умовах розвитку міжнародного поділу праці неприпустимо ставити питання про забезпечення населення продовольством за рахунок власного виробництва за будь-яку ціну, але неприпустимо й ігнорувати заходи розумної протекціоністської політики, державної підтримки вітчизняних виробників продовольства.

Отже, для досягнення продовольчої безпеки необхідна цілеспрямована діяльність держави щодо

- створення стратегічних запасів та резервів продовольства;

- формування оптимального співвідношення в забезпеченні населення продовольством власного виробництва та з допомогою імпорту;
- формування доступних для основної маси населення цін на продовольство;
- проведення санітарного контролю в сільському господарстві, харчовій промисловості та торгівлі продовольством і сільськогосподарською сировиною.

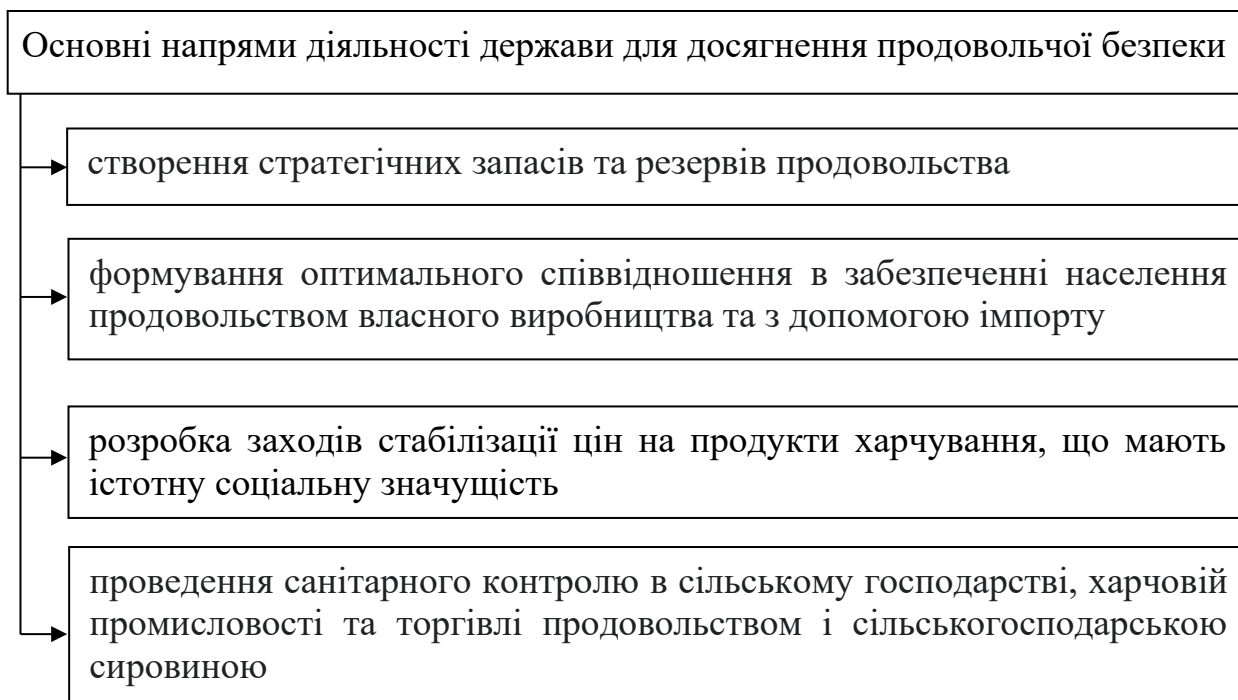

Рисунок 1.4 – Основні напрями діяльності держави для досягнення продовольчої безпеки

За роки економічних реформ Україна впоралася з дефіцитами основних продуктів харчування на продовольчому ринку: більшість громадян отримала можливість купувати багато продуктів харчування, яких раніше не було на вітчизняному ринку. Водночас насичення продовольчого ринку ще не пододало низького рівня задоволення раціональних потреб у продовольстві, оскільки фізична доступність, як вже наголошувалося, ще не означає економічної доступності.

Також слід зазначити, що продовольча безпека характеризує здатність держави забезпечувати за рахунок власного виробництва доступ населення

країни до найважливіших якісних продуктів харчування в кількості, необхідній для підтримки життєдіяльності людини, а також регулювати обсяги експорту та імпорту до оптимальних розмірів, що забезпечують фізіологічні норми споживання продовольства та збагачення його асортименту.

Основними індикаторами забезпечення продовольчої безпеки можуть виступати рівень виробництва та споживання основних видів продуктів харчування сільськогосподарського походження; рівень фізичної та економічної доступності продовольства для різних категорій населення; рівень продовольчої незалежності; енергетичний вміст харчового раціону та співвідношення в ньому білків, жирів та вуглеводів тощо.

Мінімізація загроз національному продовольчому ринку відіграє визначальну роль у системі соціально економічних пріоритетів країни.

Макроекономічні обмеження процесу забезпечення національної продовольчої безпеки пов'язані зі складними природно-кліматичними умовами виробництва продовольства, неможливістю задовольняти попит населення тільки за рахунок виробництва вітчизняної продукції, з міжгалузевим порушенням співвідношення цін на продукцію сільського господарства, яку реалізують її виробники та цін на промислові товари і послуги, які купують сільськогосподарські підприємства для своїх потреб, із залежністю кон'юнктури вітчизняного продовольчого ринку від світового, зі зростанням середньодушових доходів населення та динамікою цін на продукти харчування тощо.

Можна виокремити основні ознаки класифікації галузі продовольчої безпеки України та зміст основних її загроз на сучасному етапі з виділенням їх воєнно-політичних, організаційно-правових, соціальних, техногенних і природно-екологічних видів, інших фінансово-економічних, які є узагальненими характеристиками загроз розвитку агропродовольчої сфери національної економіки в цілому та її окремих регіонів (див. рис. 1.5).

**ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ЗА
ДЖЕРЕЛАМИ ВИНИКНЕННЯ**

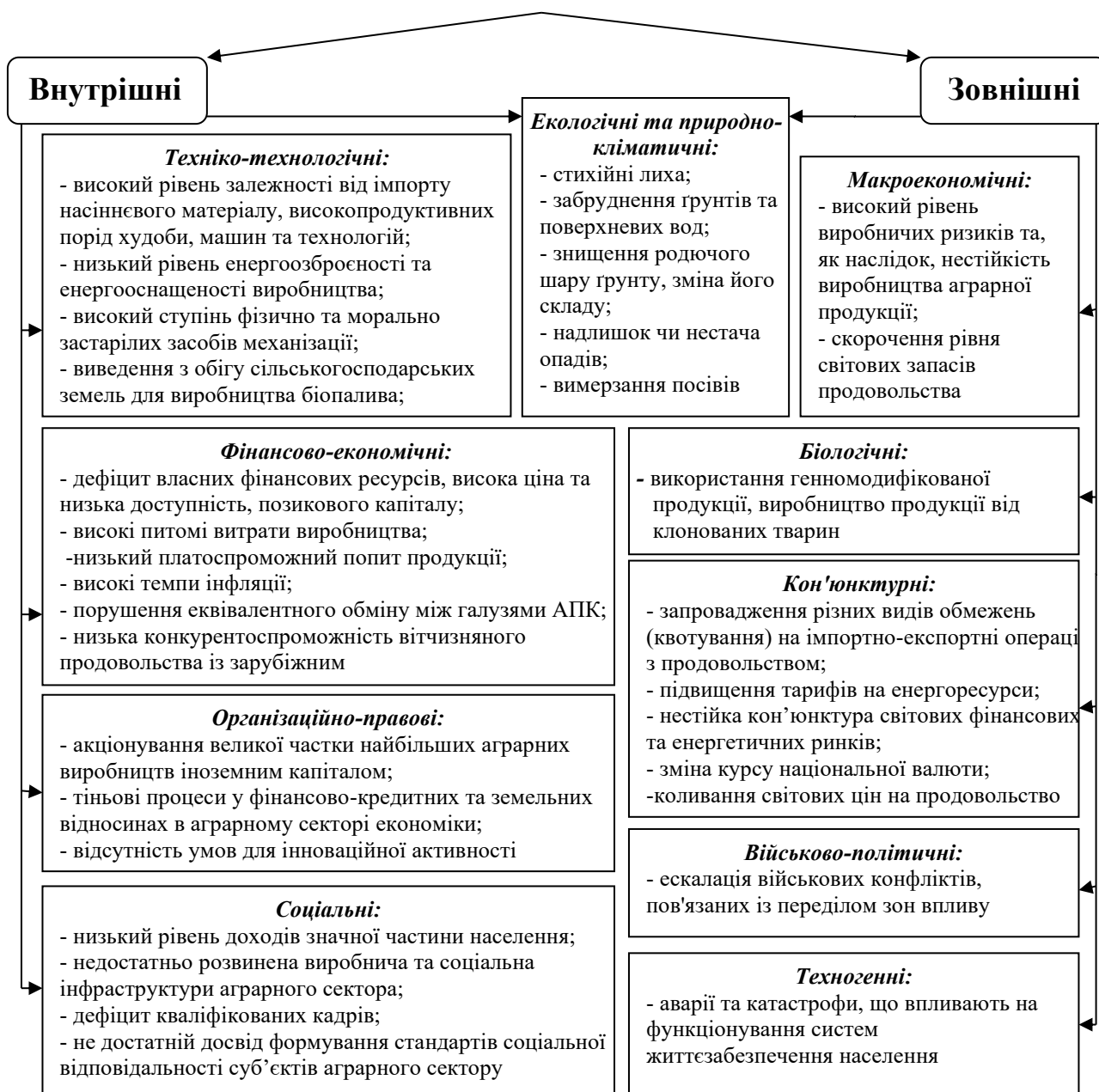

Рисунок 1.5 – Схема загроз національній продовольчій безпеці України на сучасному етапі

На сьогоднішній день в аграрному секторі України існують такі лімітуючі фактори, що перешкоджають збільшенню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції: порушення цінового паритету, проблеми зі збутом продукції, викликані як зниженням купівельної спроможності

споживачів, так і нерозвиненістю ринкової інфраструктури села, ослаблення матеріально-технічної бази сільського господарства.

Також зберігається проблема партнерських взаємовідносин сільського господарства з іншими галузями.

АПК України представляє собою сукупність галузей національного господарства, що, функціонуючи у тісному взаємозв'язку, здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції, її промислову переробку та реалізацію споживачеві. До АПК відноситься три сфери.

Перша сфера АПК - тракторне і сільськогосподарське машинобудування; машинобудування для харчової промисловості; агрохімія (виробництво мінеральних добрив і мікробіологічна промисловість); комбікормова промисловість; система матеріально-технічного обслуговування сільського господарства; меліоративне і сільське будівництво.

Друга сфера — рослинництво, тваринництво, рибальство.

Третя сфера АПК — харчова промисловість; холодильне, складське, спеціалізоване транспортне господарство; торговельні й інші підприємства й організації, що займаються доведенням кінцевого продукту до споживача, включаючи оптові ринки, роздрібну торгівлю і суспільне харчування.

В сучасних умовах аграрні підприємства значно змінили структуру виробництва, віддавши перевагу високорентабельним видам продукції та галузям, що створило певні труднощі щодо сировинного забезпечення переробних підприємств. Тому порушення еквівалентного обміну між галузями АПК також можна розглядати як джерело виникнення загрози національної продовольчої безпеки.

Тому важливе значення має врахування інтересів усіх основних сфер АПК. У випадку ігнорування цього аспекту виникає загроза продовольчої безпеки країни. Зловживання в останні роки покупцями продукції і постачальниками техніки та матеріалів своїм монопольним становищем на ринку продовольства по відношенню до виробників сільськогосподарської продукції, встановлення ними дискримінаційних цін та умов купівлі-продажу

товарів призвели до різкого скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, погіршення фінансового стану сільськогосподарських виробників. Це, в свою чергу, негативним чином відбилося на постачальниках, які втратили через це значні ринки збуту, та покупцях, зокрема на переробних підприємствах, які, не отримуючи в достатній кількості сировину, змушені працювати, не довантажуючи свої виробничі потужності, і втрачати потенційні ринки збуту [82].

Випереджальне зростання цін на сільськогосподарську техніку й послуги в порівнянні з цінами на реалізовану сільськогосподарську продукцію гальмує НТП у сільському господарстві.

Зростання цін на промислову продукцію обумовлює збільшення матеріальних витрат за виробництво продукції сільського господарства, а отже, його подорожчання.

Подорожчання продовольчих товарів викликано й тим фактом, що в сучасних умовах суттєво утруднений доступ їхніх виробників на ринок через посилення монополістичних тенденцій на споживчому ринку.

Також спостерігається значне зростання активності приватних посередницьких структур на споживчому ринку. У результаті рух продукції від безпосереднього виробника до споживача призводить до подорожчання її більш ніж удвічі, що дозволяє зробити висновок про зміщення балансу економічних інтересів у бік торгових організацій, а не сільськогосподарських товаровиробників. Останні не можуть підвищувати ціни адекватно зростанню витрат на її виробництво, тоді як споживачі спостерігають щомісячне зростання цін на продовольство. Отже, дохід виробника в кінцевій ціні реалізованої сільгосппродукції може становити трохи більше 30%, тобто майже 70% отримують посередники.

Також варто зазначити, що питоме значення та рівень прояву загроз продовольчій безпеці залежить від економічного потенціалу аграрного сектору кожного регіону, інструментарію аграрно-продовольчої політики.

До джерела виникнення загроз національної продовольчої безпеки можна віднести й не достатній досвід формування стандартів соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору, до речі, як і інших сфер економіки. Основні концепції формування локальної соціальної відповідальності аграрного сектору мають бути інтегровані в управлінські рішення аграрних підприємств, що дозволить поєднати економічні та суспільні інтереси як аграрного підприємства, так і країни в цілому. До основних компонентів формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору необхідно включати: державну політику та регулювання соціальної відповідальності, соціально орієнтовану політику та фінансові механізми щодо її формування та реалізації, стратегічне забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору [83].

У зв'язку з цим, актуальним завданням залишається подальший розвиток концептуальної моделі механізму державного регулювання системи забезпечення продовольчої безпеки (включаючи методи її реалізації, специфікацію її регіональних елементів), що передбачає оптимальне поєднання заходів державного протекціонізму з функціонуванням ринкового механізму вирішення протиріч у сфері забезпечення продовольчої безпеки на основі інституціоналізації його інфраструктур, сертифікації системи управління якістю продовольства, мережівізації оптової та роздрібної торгівлі.

Як уже зазначалося, продовольча безпека є визначальною умовою безпечного існування індивіда та виступає базисною конструкцією економічної безпеки. Тому проблема продовольчої безпеки перебуває в центрі уваги органів державної влади, про що свідчить, зокрема, розроблений в Україні проєкт «Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року» [1].

Розроблена Стратегія спрямована на визначення пріоритетів у сфері продовольчої безпеки як складової національної безпеки держави, формування напрямів і способів їх досягнення, а також формування в усіх

зацікавлених сторін розуміння важливості запобігання голоду та недоїданню найбільш вразливих верств населення.

У проєкті зазначено, що Стратегія передбачатиме

- створення системи національного та регіонального моніторингу продовольчої безпеки задля виявлення та раннього попередження продовольчої загрози;
- розробку та впровадження плану дій забезпечення населення харчовими продуктами в умовах надзвичайних ситуацій;
- заходи щодо розвитку стійкого сільськогосподарського виробництва;
- диверсифікацію виробництва;
- створення стійких виробничо-збутових систем [1].

Наразі вже на сьогоднішній момент Україна впроваджує національну систему контролю за якістю та безпечністю харчових продуктів, яка наближається до системи Європейського Союзу.

У результаті цього напрямку євроінтеграції відбувалося

- зростання обсягів торгівлі між Україною та ЄС аграрною та харчовою продукцією;
- динамічне зростання кількості підприємств, які мають дозвіл на експорт до ЄС;
- підвищення рівня якості українських харчових продуктів.

Однак деякі успіхи в цьому секторі не означають, що дослідницький потенціал заявленої проблематики вичерпано.

З багатьох питань зберігаються різні позиції. Гострота розглянутої проблеми продовольчої безпеки України та її впливу на глобальну продовольчу безпеку змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів політичного, воєнного, економічного, демографічного, соціального, природного характеру, що вимагають вивчення та відображення в державних програмах забезпечення продовольчої безпеки.

Тобто національна продовольча безпека та її забезпечення пов'язане з низкою суперечностей, несвоєчасне регулювання та вирішення яких буде означати перехід у загрозу продовольчій безпеці країни.

В економічній літературі, як правило, продовольчу безпеку розглядають у взаємозв'язку з продовольчою кризою.

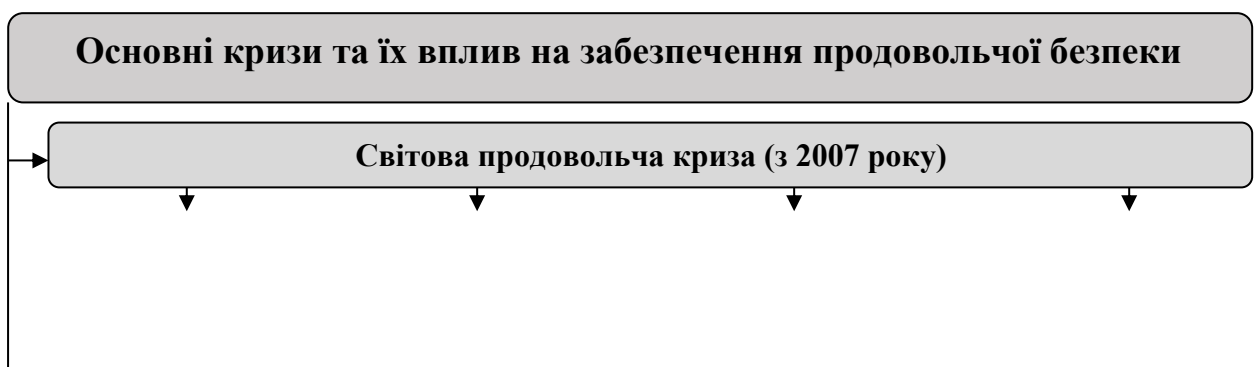
За визначенням економічного енциклопедичного словника, «продовольча криза – це одна із глобальних проблем людства, яка полягає в масовому голоді та недоїданні значної частини населення у планетарному масштабі, передусім у слаборозвинених країнах світу» [2].

Основними ознаками продовольчої кризи є:

- відсутність коштів для придбання необхідної для забезпечення нормальної працездатності кількості продовольства;
- відсутність можливості придбати продовольство для забезпечення мінімальної життєвої активності;
- кожна третя людина світу до п'ятирічного віку не може набрати нормальної ваги;
- люди потерпають від різних хвороб через споживання їжі, що не містить кількох життєво важливих вітамінів тощо [3].

Розвиток сучасних продовольчих криз в різних частинах світу був викликаний геополітичними, економічними та природними причинами, такими як сильна спека, повені та посуха, спричинені зміною клімату, російське вторгнення в Україну тощо [4].

На рис. 1.6 наведено основні кризи та їх вплив на забезпечення продовольчої безпеки країн світу.

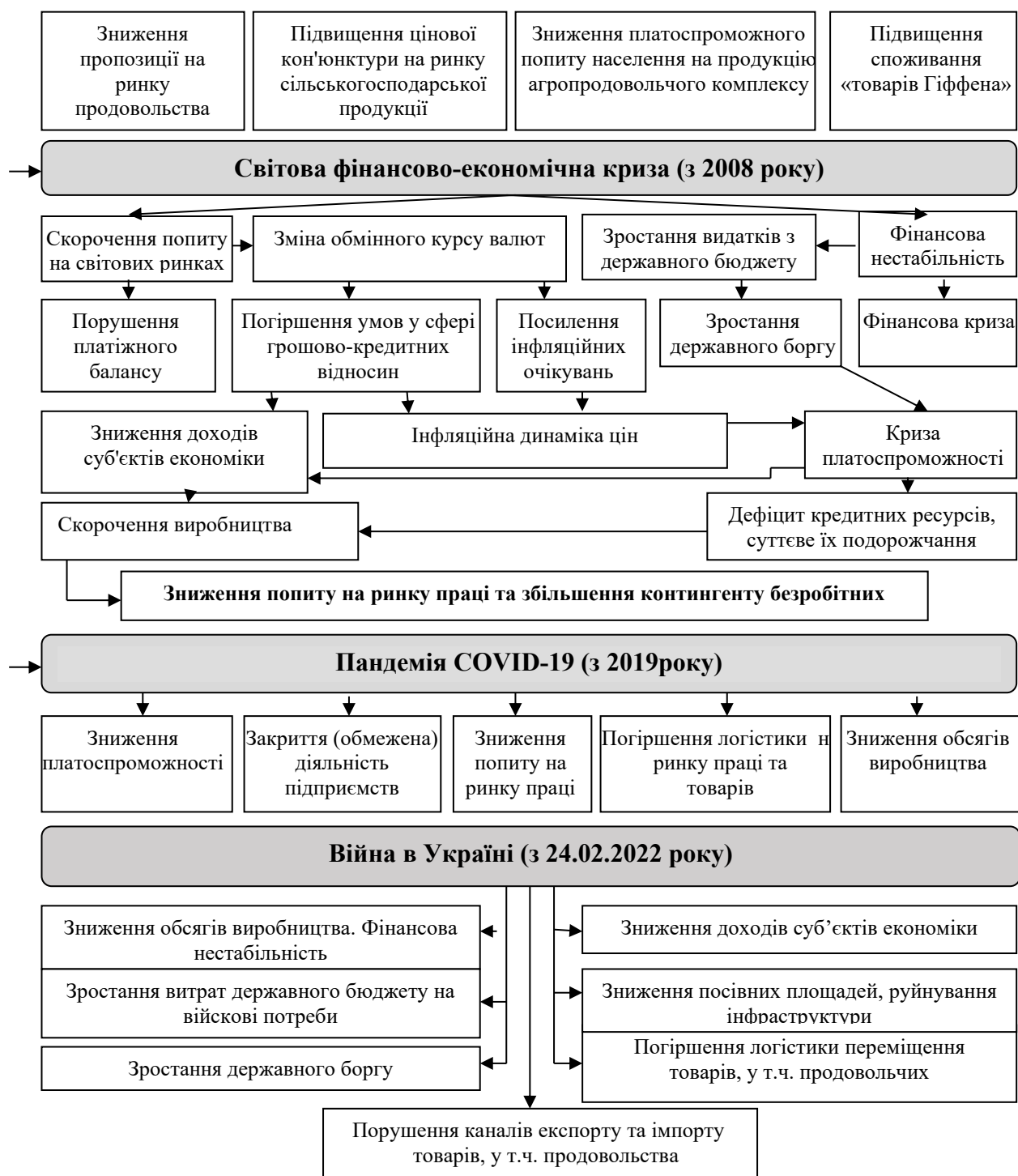

Рисунок 1.6 – Основні кризи та їх вплив на забезпечення продовольчої безпеки країн.

Усі товари Гіффена – малоцінні товари, які займають у споживчому бюджеті значне місце та для яких відсутній рівнозначний товар-замінник. Цінних товарів Гіффена не буває. Наприклад, товарами Гіффена в Росії є чай, хліб та інші товари, а в Китаї – рис і макарони [5]. Унаслідок кризи, пов'язаної

з війною в Україні, у 2022 році відбулося стрімке зростання цін на продукти харчування та дефіцит продуктів харчування у всьому світі.

Після початку російського вторгнення в Україну у 2022 році спостерігачі на ринках продовольчих товарів прогнозували обвал постачання продовольства та зростання цін у глобальному масштабі.

Такий прогноз був пов'язаний з нестачею поставок основних сільськогосподарських культур, таких як пшениця, кукурудза та насіння олійних культур, що суттєво вплинуло на зростання цін.

Вторгнення також призвело до підвищення цін на паливо та пов'язані з ним добрива, що спричинило подальший дефіцит продовольства та зростання цін.

Ще до війни в Україні ціни на продукти харчування вже були на рекордно високому рівні: станом на початок 2022 року ціни на продукти харчування зросли на 20% за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації.

Погіршення логістики через війну суттєво вплинуло на вітчизняних аграріїв. Тільки через блокування морських портів вартість логістики зросла в 5-6 разів. Якщо до 24 лютого 2022 року логістичні витрати на тонну зерна з центрального регіону до портів Одеси становили близько 30 дол., то через війну вартість логістики до портів сусідніх країн сягає 170-180 дол.

Додатковий тиск на ціни створив новий врожай зерна, що лише збільшив розрив у цінах. Фактично витрати на доставку в багатьох випадках становлять близько 2/3 від ціни зерна. Це робить його виробництво в Україні збитковим.

Збільшення логістичних витрат багато в чому пов'язане із залізничними перевезеннями всередині України.

У липні 2022 року в Україні було прийняте рішення підвищити коефіцієнт на тарифи з послуг залізничних перевезень на 70% для всіх тарифних класів, у тому числі для сільськогосподарської продукції.

Підвищення тарифів вводилось для покриття 43% від суми дефіциту Укрзалізниці до кінця 2022 року.

Водночас, попри підвищення на 70% з початку війни, частка тарифів на перевезення в структурі сукупної вартості залізничної логістики є незначною порівняно з вартістю користування вагонами.

Якщо до початку війни ключовим компонентом витрат була вартість перевезення, то після початку війни ним стала вартість користування вагонів.

Так, загалом, після початку війни логістичні витрати виключно на користування та перевезення зерновозами Укрзалізниці підвищились до 85 дол. США на тонну(з розрахунку на середню відстань перевезення та середню нормативну швидкість), або ж стали в 4,5 рази вищими порівняно з ситуацією до 24 лютого 2022 року.

Експедиторські послуги та інші витрати на логістику по Україні становлять від 10% до 40% додаткових витрат. При цьому через різну нормативну швидкість, вартість логістики відрізняється залежно від маршруту.

Навіть за умов нормального транспортування західні маршрути відправлення є дорожчими через більшу відстань, яка призводить до зростання термінів оренди вагонів.

Разом із перевалкою зерна та вартістю логістики за межами України, логістичний компонент у ціні зернових може досягати до 180-200 дол. на одну тонну (порівняно з 30-40 дол. до початку війни).

Як наслідок, багато аграріїв мають збитки. Якщо ситуація з доступністю логістики не покращиться, під загрозою опиниться не лише український агросектор, а й макроекономічна стабільність країни, а також глобальна продовольча безпека.

Майбутнє українського експорту сільськогосподарської продукції багато в чому залежатиме й від продовження дії «зернової угоди» [55].

Значення для експортного просування сільгосппродукції має й діяльність трейдерів.

Зернотрейдери України переймають передовий досвід світу щодо удосконалення якості послуг. Своєчасне вивезення сільгосппродукції для її подальшої якісної переробки потребує ретельного довго- та короткострокового планування інфраструктурних потужностей. Світовий досвід агрохолдингової активності вказує на необхідність мінімізації людського чинника забезпечення доставки зерна. Такий технологічний акцент зменшує ризики бізнесу.

До основних завдань зернотрейдерів України належать нарощування обсягів експортованого зерна, забезпечення припливу валюти, ретельний аналіз ринкової ситуації, закупівельних цін агрокомпаній та маркетингових стратегій [56].

У міру становлення цього бізнесу зернотрейдери України почали розвивати власну торгову платформу. Остання включала цінову аналітику, консалтинг, актуальну інформацію щодо графіків підходу та обробки суден, а також комунікацію з великими покупцями в Африці, Азії, Європі, Латинській та Північній Америках.

Відомою компанією в цьому сегменті просування вітчизняної продукції була Spike Trade. Ця компанія на зерновому ринку України працює з 2014 року. Але в березні 2021 року на зерновому ринку стався дефолт компанії Cardiff Commodities. Аналітики вважають, що причиною стало шахрайство іншої компанії Hydra Trading, яка перестала виконувати контракти перед своїми контрагентами, серед яких була велика кількість відомих трейдерських компаній. Учасники ланцюжка в основному не «клірингувалися», тому трапився ефект доміно.

Це стало причиною банкрутства інших компаній, таких як Savoy Trading, LikoTerra та Spike Trade. Основна проблема таких компаній полягає в тому, що вони не мали активів і фінансових резервів. На фоні ускладнення зернової логістики фінансові проблеми Spike Trade погіршили ситуацію.

До найвпливовіших зернотрейдерів, які функціонують на українському ринку, можна віднести Bunge, Cargill, Glencore, ADM, Louis Dreyfus. Також у

ТОП-10 зернотрейдерів фігурують і дві українські компанії Kernel та «Нібулон», які формують загалом 60% експортного потенціалу.

Війна Росії проти України зруйнувала усталені логістичні зв'язки та обмежила можливості експорту української агропродукції. Деблокада морських портів дозволила за 3 місяці експортувати понад 11 млн т зернових та олійних.

Вдалий вихід суден із українських портів Чорного моря додав трейдерам оптимізму, тому тільки восени 2022 року вперше з початку війни міжнародні компанії відновили закупівлю зерна в портах.

Однак подальше функціонування зернового коридору викликає сумніви в учасників ринку.

Ціни попиту на продовольчу пшеницю в портах «Одеса», «Південний», «Чорноморськ» у 2022 році становили 7000-7500 грн за т, або 190-205 дол. за т, що відповідає рівню цін у портах Дунаю, але були більш прийнятним для фермерів з урахуванням нижчої вартості доставки. На внутрішніх елеваторах ціни попиту зросли до 5000-5600 грн за т, після чого переробники змушені були підвищити ціни до 6000-6200 грн. за т із доставкою до млина.

Також витрати на дизпальне піднялися на 50% (вони зросли з 25-28 грн за л до 48-60 грн за л). Також ціна на міндобрива зросла, до 28 тис. грн за селітру з 14-15 тис. грн. Тобто через війну аграрії втрачають прибуток у кілька разів, через що змушені «держать» зерно, чекаючи підвищення ціни [57].

Для покращення ситуації з логістикою почали використовуватися наземні шляхи експорту української сільськогосподарської продукції. У листопаді 2022 року експорт агропродукції через так звані «шляхи солідарності» досягнув 3,3 млн т. Усього за 9 місяців війни наземними шляхами було вивезено 19 млн т. Тому подальша реалізація «шляхів солідарності» є життєво важливою для вітчизняного експорту як альтернатива морським портам.

Щодо експортних прогнозів на 2023 рік, то фахівці вважають, що вони безпосередньо залежать від роботи так званої «зернової ініціативи», зокрема

від можливості приєднання до неї Миколаївського морського порту. Це зможе суттєво збільшити можливості вивезення агропродукції і, що не менш важливо, дозволить здешевити експорт.

Пресслужба Співтовариства виробників та споживачів бобових України зазначила, що суттєве погіршення можливості експорту було обумовлено різким зростанням вартості залізничних зерноперевезень наприкінці листопада, що збільшило мінімальну вартість доставки аграрної продукції до порту на 53%, оскільки початкову ставку на аукціонах з використання хопер-зерновозів було змінено з 2817 грн до 4300 грн.

Також прес-служба в повідомленні зазначила, що логістика стала одним із ключових факторів, який впливатиме на рентабельність сільгоспвиробництва, а відповідно – на виробничі плани аграріїв у 2023 році. Восени посіви озимини вже зменшено на 30-40%. Також очікується зниження посівних площ в Україні під зерновими та олійними культурами під час весняної посівної у 2023 році.

Тому наразі актуальним є пошук нових логістичних можливостей, орієнтація експорту на автоперевезення та річкові порти [58].

Погіршення логістики обумовило й здорожчання страховки. Так, розрахункові ставки страхових платежів для суден, які вивозитимуть українське зерно до безпечних районів Чорного моря, зросли з 0,025% від вартості судна до початку війни до 5%.

На думку зернотрейдерів, відновлення українського експорту потребуватиме не лише безпечних судноплавних каналів, а й безпечних портів, бо РФ через свої атаки створила небезпеку українських портів. Тож, поряд з невизначеністю щодо того, скільки часу займе розмінування, судновласники відмовляються пливти в Україну, незалежно від фрахтової ставки, оскільки побоюються, що їх судно буде уражене ракетами.

Також існують сумніви щодо того, що хтось захоче страхувати судна, які будуть ходити в цю зону.

Відомо, що Україна, Туреччина та ООН 22 липня 2022 року підписали «Ініціативу щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів», яка може, у разі її реалізації, покращити ситуацію з логістикою [59].

Відповідно до описаного стану логістичної ситуації середньозважені закупівельні ціни на пшеницю в цьому році становили близько 4,5 тис. грн за тонну. Це вдвічі менше, ніж було до війни. Чим далі від Одеси, звідки вивозиться зерно на експорт, тим нижчі закупівельні ціни. Адже трейдерам треба довести його до розблокованих портів, звідки воно йде на експорт. А вантажні автомобільні перевезення різко подорожчали з початку війни.

Вони почали зростати, відколи почав відновлюватися попит після підписання міжнародної угоди у Стамбулі, яка дозволила розблокувати експорт з трьох портів – Одеси, Чорноморська й Південного.

Ті аграрії, у яких немає обігових коштів, щоб не збанкрутувати, продавали зерно за низькими цінами (часто в збиток). Іншою причиною, як уже зазначалося, є наявність нерозпроданого старого врожаю, через що існує відсутність місця для збереження нового. Так, наприклад, до війни кукурудза продавалася з прибутком у 100%. Зерно здавали фермери зернотрейдеру «Нібулон» на річковому терміналі на Дніпрі. Доставка до покупця обходилася в 1 євро за тонну. Тепер фермери фурами в біг-бегах довозять кукурудзу до Литви. Доставка до покупця стала коштувати 80 євро за тонну. Тобто аграрії продають продукцію в кращому разі без прибутку, а за собівартість.

Така ситуація склалася через те, що з початку війни річковий флот «Нібулону», одного з найбільших зернотрейдерів України і єдиного, який возив зерно Дніпром, повноцінно не працює. Адже порт Миколаєва, де знаходяться перевалочні потужності, досі заблокований. Без річкового транспорту зростає попит на автомобільний, що робить логістику ще дорожчою.

У пресслужбі «Нібулону» зазначили, що вартість перевезень зернових та олійних культур суттєво виросла. Їх доставка від місця виробництва в

Україні до пункту перетину державного кордону виросла в середньому в 5-6 разів.

Як зазначають фахівці, через занижкі ціни, які не покривають витрати, аграрії не сіятимуть зерно та ячмінь, бо собівартість тонни пшениці складає близько 5-5,5 тис. грн, а закупають, як вже зазначалося, по 4-4,5 тис. грн. У таких умовах аграрії, як правило, вирішують протримати поля взимку під паром і вже залежно від ситуації на ринку навесні приймати рішення щодо можливості посівів [60].

Проте для того, щоб українські аграрії могли зберігати свої зернові, необхідно мати зернові склади.

Вітчизняні аграрії свої зернові зберігають де можуть та як можуть. Усе залежить від прорахунку своєї вигоди та фінансових можливостей. Наявні в нашій країні сховища умовно можна розділити на три категорії: кам'яні склади, що залишилися від радянських колгоспів, нові підлогові металеві зерносховища та елеватори, як ще радянських часів, так і сучасні. Відсоткове співвідношення всіх цих складів у різних областях України є різним.

Підлоговими складами користуються не лише дрібні та середні фермери, а й великі агрохолдинги.

Загалом для зберігання зерна склад підлогового зберігання дуже зручний. При закладці зерна та тривалому його зберіганні є можливість візуально контролювати процес переміщення та якість зерна. Вогнищеві місця зігрівання ліквідуються з мінімальними енерговитратами порівняно із зерносховищами силосного зберігання, де при осередковому зігріванні необхідно проводити повне розвантаження силосу.

У складах підлогового зберігання травмування зерна зведено до мінімуму (особливо це актуально при завантаженні кукурудзи), оскільки висота падіння зерна невелика.

До переваг таких складів належить і те, що в одній коморі одночасно можна зберігати дрібні партії різних культур, які можна розділяти спеціальними щитами. Крім того, у коморі є природний повітрообмін.

До недоліків можна віднести більшу, порівняно з силосами, площу, у зв'язку з чим маємо вищі витрати на ремонт приміщень. У складах потрібно також мати більшу кількість персоналу та ручної праці, що, наприклад, знижує швидкість робіт при тому ж вивантаженні.

Необхідно сказати, що в Україні лише незначний відсоток фермерів має сертифіковані складські приміщення. Як правило, це великі аграрії й, особливо, агрохолдинги, які мають у себе в арсеналі як напольні, так і сертифіковані зернові склади, тобто елеватори.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, станом на червень 2013 року в нашій країні їх налічувалося 740. Найбільше сертифікованих зернових складів розташовувалися в Харківській (59 шт.), Дніпропетровській (57 шт.), Вінницькій (55 шт.) та Полтавській (52 шт.) областях. А ось елеватори з найбільшою потужністю (понад 200 тис. тонн) знаходяться в Одеській, Полтавській, Сумській, Чернігівській та Вінницькій областях.

Фахівці фірм, які займаються проектуванням зерносховищ та постачанням обладнання для них, зазначають, що в українських аграріїв останнім часом зріс інтерес до модернізації та будівництва зернових складів.

Елеватори будують переважно великі господарства, які часто входять до структур холдингів.

Ангарні споруди призначені для тимчасового зберігання, що необхідні невеликим фермерським господарствам, які продають свій урожай через місяць-другий. Крім того, невеликі фермерські господарства можуть задіяти такий ангар поза сезоном як місце для зберігання сільськогосподарської техніки.

Така зацікавленість аграріїв у сучасних зерносховищах не є випадковою: дрібні та середні фермери намагаються тримати зерно на складах, очікуючи на вигідні ціни на врожай. Тому чим більші склади й чим краще ці зерносховища обладнані, тим довше можна зберігати врожай, поготів що взаємини дрібних та середніх аграріїв з елеваторами, як правило, нерентабельні для перших.

Оплата робіт за приймання, обробку, чистку, сушіння досить дорого коштує фермерам. Загалом вартість приймання – 18 грн за тонну, відвантаження – 50 грн за тонну, у середньому в підсумку маємо близько 100 грн за тонну.

Проте майже 30-40% аграріїв (на прикладі Дніпропетровщини) все одно здають зерно на елеватори.

Виходячи зі статистичних даних, у нашій країні загальна потужність зернових складів дає можливість повністю забезпечити потребу в збереженні зібраного в Україні зерна. До того ж завантаження українських сертифікованих зернових складів протягом останніх 4 років коливається в межах 50%.

Проте статистична незавантаженість українських елеваторів говорить не про те, що їх спільних потужностей вистачає на всі вітчизняні зернові. Порівнюючи валовий збір зернових та загальну місткість українських сертифікованих складів, можна зазначити, що зернових у нашій країні вирощують набагато більше, аніж їх можуть вмістити елеватори.

Спираючись на цю статистику, можна зробити висновок, що лєвова частка зернових в Україні поки що залишається в складах підлогового зберігання.

У сертифікованих складах зацікавлені переважно агрохолдинги. Вони будують нові, сучасні та потужні елеватори з розрахунку, як на свої, так і на «давальницькі» зернові [61; 62].

Як відомо, російські війська знищують не лише цивільну, промислову, а й зернову інфраструктуру. За час повномасштабної війни в Україні 1 із 6 українських зерноосховищ знищено, а 75 об'єктів із досліджених 344 мають пошкодження.

При цьому, завдяки Канаді та Японії, які надали Україні 40 млн дол. і 17 млн дол. відповідно, через ФАО держава вже закупила необхідне обладнання, щоб під час війни зберігати зерно. Взагалі Україна під час війни скуповувала всі одноразові системи для зберігання врожаю, доступні на

світовому ринку. В умовах коли темпи експорту не дозволяють своєчасно постачати зерно на світові ринки, потрібно шукати альтернативні методи зберігання зерна.

Через знищення зерносховищ українським аграріям доводиться використовувати інші технології для зберігання агрокультур. Такі альтернативні способи не в змозі забезпечити повноцінних обсягів для зберігання врожаю, але як додаткові можуть допомогти скерувати зернові потоки.

До таких способів зберігання зерна можна віднести полімерні рукави. Цей спосіб добре відомий в Україні, і багато аграрних господарств вже успішно застосовували його у своїй роботі. В один полімерний рукав, залежно від його розмірів, може вміщатися до 200-250 т зерна.

Одна з основних вимог для такого способу зберігання – наявність рівного майданчика, на якому можна розмістити полімерні рукава із зерном. У полімерних рукавах можна зберігати як кормове, так і продовольче зерно.

Інший спосіб – це зберігання зерна під землею. Цим способом зберігання зерна користалися ще пращури. Як і у випадку з полімерними рукавами, якість зберігання зерна у підземних сховищах забезпечується шляхом герметизації.

Проте, на відміну від зберігання в рукавах, у підземних сховищах зерно можна тримати кілька років, без істотної втрати схожості та енергії пророщування.

Через значну кількість знищених елеваторів, саме зберігання під землею може бути корисним для тривалого зберігання в районах вирощування зернових культур на час дії воєнного стану в Україні.

Сучасні підземні ємності для зерна можуть бути досить різноманітними: бетонні колодязі; металеві контейнери; полімерні рукава; спеціально підготовлені звичайні траншеї в землі.

Експерти вважають, що це дешевий і надійний спосіб зберегти надлишки або непридатне для продажу зерно під час дефіциту корму.

Зберігання в ямах забезпечує ідеальну боротьбу з комахами через герметизацію повітря [63].

Третій спосіб — модульні та кільцеві зерносховища.

Модульні зерносховища можуть бути зроблені з перфорованих металевих панелей з оцинкованої сталі.

Залежно від необхідності та кількості з'єднаних панелей, модульне зерносховище може вміщати від 1 до 300 тонн зерна. Такий альтернативний спосіб зберігання є найбільш привабливим для середніх та великих господарств.

До недоліку таких сховищ можна віднести те, що для забезпечення роботи вентиляційних систем їх необхідно встановлювати біля джерела електроенергії.

У кільцевих зерносховищах можна зберігати від 300 тонн до 5 тис. тонн зерна.

До переваг можна віднести, те, що саме кільце збирається з кількох секцій. Змонтувати таке зерносховище можна за один день [64].

Вищезазначені аспекти показують вплив війни не лише на продовольчу безпеку України, а й на можливості забезпечення зерновими культурами інших країн світу.

Нагадаємо, що Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) є міжнародною організацією під патронатом ООН, до складу якої входять 194 держави, два асоційованих члени та одна організація — Європейський союз.

Основним завданням ФАО є боротьба із голодом. ФАО виступає як форум, де розвинені країни на рівних обговорюють й узгоджують політичні рішення у сфері продовольчої безпеки.

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) вже протягом тривалого часу реалізують ініціативи та проєкти в Україні, які спрямовані на

- подолання голоду та забезпечення продовольчої безпеки (забезпечення доступу до високоякісних харчових продуктів, сприяння продовольчій безпеці та належному харчуванню);
- скорочення бідності населення сільських територій (допомога дрібним власникам у поліпшенні продуктивності господарств та забезпечення їхнього соціального захисту);
- перехід до конкурентоспроможного, інклюзивного, добре керованого, екологічно чистого, стійкого та інтегрованого ринку;
- екологічну й соціальну стійкість (сприяння сталому розвитку) господарств;
- гендерну рівність (як найважливіший елемент забезпечення стійкого та екологічно безпечного розвитку) [6].

За даними ФАО, у березні війна в Україні збільшила ціни на продукти харчування ще на 40% порівняно з попереднім роком.

Такі регіони, як Східна Африка та Мадагаскар, у 2022 році відчували посуху та голод через збої сільськогосподарської системи та зміни клімату, і, як очікується, підвищення цін погіршить ситуацію в цих регіонах.

Навіть країни Глобальної Півночі, такі як Сполучене Королівство та США, що зазвичай мають безпечне постачання продовольства, починають відчувати прямий вплив інфляції витрат через відсутність продовольчої безпеки.

Аналітики ФАО назвали підвищення цін у 2022 році найгіршим з часів світової кризи цін на продукти харчування 2007–2008 років [6].

У 2022 році ціни на пшеницю підскочили до найвищих цін з 2008 року. На момент вторгнення Україна була четвертим за величиною експортером кукурудзи та пшениці, а також найбільшим експортером соняшникової олії у світі, причому Росія та Україна разом відповідали за 27% світового експорту пшениці та 53% світового експорту соняшнику та насіння. Голова Всесвітньої продовольчої програми Девід Бізлі ще в березні 2022 року зазначав, що війна

в Україні може вивести глобальну продовольчу кризу на «рівень, що перевищує будь-який рівень, який відбувався» [3].

Нагадаємо, що Всесвітня продовольча програма (ВПП), або Світова продовольча програма (СПП) є ланкою Організації Об'єднаних Націй з питань надання харчової допомоги й найбільшим підрозділам гуманітарної допомоги.

СПП забезпечує харчами близько 90 млн людей протягом року, 58 млн з яких – діти. Зі своєї штаб квартири, яка розташована в Римі та зі своїх підрозділів, які містяться в понад 80 країнах світу, СПП допомагає людям, що не в змозі забезпечувати харчовими продуктами себе та власні сім'ї.

СПП намагається подолати голод та нестачу продовольчої бази. Головними цілями СПП, згідно основного призначення діяльності організації, є:

- врятувати життя людей в надзвичайних ситуаціях;
- поліпшити якість продовольчого забезпечення та рівень життя найвразливішої частини населення в найкритичніші моменти їх життя;
- допомогти щодо створення активів та сприяти тому, щоб люди повірили у власні сили. Головним чином це забезпечується за допомогою програм інтенсивної зайнятості робочої сили.

Продовольча допомога СПП також спрямована на боротьбу проти дитячої смертності, на поліпшення матеріального благоустрою, на боротьбу проти таких хвороб, як ВІЛ/СНІД. Програми СПП допомагають становленню екологічної та економічної стабілізації та сільськогосподарському виробництву [6].

Аналітики СПП наголошують, що потенційний збій глобальних поставок пшениці може посилити триваючу голодну кризу в Ємені, Афганістані та Східній Африці. Експерти вважають, що ціна на все, що виготовляється із зерна, почне зростати, оскільки всі ринки зерна взаємопов'язані.

Також аналітики СПП попереджали, що Україна, ймовірно, буде сильно обмежена у своїх можливостях висаджувати сільськогосподарські культури навесні 2022 року і втратить сільськогосподарський рік, а ембарго на російські врожаї призведе до більшої інфляції цін на продукти харчування.

Також фахівці СПП вважають, що відновлення можливостей рослинництва може зайняти роки навіть після припинення бойових дій.

Підвищення цін на пшеницю в результаті конфлікту можуть відчувати африканські країни, такі як Єгипет, які сильно залежать від російського та українського експорту пшениці. Така ситуація може викликати соціальні заворушення. Щو найменше 25 африканських країн імпортують третину своєї пшениці з Росії та України, а 15 з них імпортують більше половини з цих двох країн.

Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (FAO) повідомила, що світовий індекс цін на продовольство досяг історичного максимуму в лютому 2022 року, збільшившись на 24% порівняно з минулим роком. Більшість даних для лютневого звіту FAO було зібрано до вторгнення, але аналітики стверджують, що тривалий конфлікт може мати ще більш серйозний вплив на експорт зерна.

На засіданні ООН заступник держсекретаря Сполучених Штатів Венді Шерман заявила, що вторгнення Росії в Україну 2022 року загалом, а також морська блокада українських морських портів і збройні напади на цивільні вантажні судна зокрема, спричинили критичний дефіцит продовольства з України [7].

На сайті «Слово та Справа» було наведено інформацію щодо голоду в глобальному масштабі. Так, згідно з даними доповіді ООН «Стан справ у галузі продовольчої безпеки та харчування у світі», у 2021 році до 828 млн людей по всьому світу страждали від голоду. Це приблизно на 46 млн більше, ніж у 2020 році.

За даними ООН, з 2015 року частка голодуючих залишалася відносно незмінною, але з 2020 року вона зросла 1 продовжила зростати у 2021 році,

досягнувши 9,8% світового населення. Для порівняння, у 2019 році ця частка становила 8%, а в 2020 – 9,3%. Загалом, минулого року близько 2,3 млрд людей у світі (29,3%) зіткнулися з помірною чи важкою формою відсутності продовольчої безпеки.

Також у вищезгаданій доповіді ООН зазначено, що у 2021 році продовжив зростати гендерний розрив у відсутності продовольчої безпеки: з помірною чи тяжкою формою відсутності продовольчої безпеки у світі зіштовхнулися 31,9% жінок порівняно з 27,6% чоловіків.

За прогнозами, у 2030 році, навіть з урахуванням відновлення світової економіки, близько 670 млн осіб, або 8% світового населення, як і раніше, стикатимуться з голодом [8].

В ООН постійно відзначають про вплив війни в Україні на продовольчу безпеку: у війні беруть участь два найбільші світові виробники основних зернових, олійних культур та добрив. Війна порушує функціонування міжнародних товаропровідних ланцюжків і призводить до зростання цін на зерно, добрива, енергоносії, а також на готові продукти.

Аналітики ООН наголошують, що глобальний стрибок цін на продовольство, паливо та добрива, який спостерігається внаслідок кризи в Україні, загрожує викликати голод у країнах у всьому світі. За словами директора-виконавця Всесвітньої продовольчої програми Девіда Бізлі, така ситуація може призвести до глобальної дестабілізації, голодних смертей та масової міграції в небачених раніше масштабах [8].

Також в ООН заявили, що продовження війни в Україні може викликати масовий голод у світі.

Стан продовольчої безпеки України в умовах війни обумовлює:

- необхідність адаптації політики забезпечення продовольчої безпеки до нових умов, включаючи розробку відповідних механізмів її реалізації;
- аналізування основних показників, які дозволяють оцінити стан продовольчої безпеки країни.

Ситуація, що склалася, вимагає розробки спеціальних заходів щодо ліквідації негативних тенденцій у зовнішньоекономічній політиці у сфері забезпечення продовольчої безпеки [8].

Таким чином, можна сказати, що сучасний етап розвитку людства характеризується швидким зростанням народонаселення планети та обмеженістю ресурсів, насамперед продовольчих та паливних. Це зі свого боку обумовлює продовольчі кризи в глобальному світі, які проявляються через нестачу продовольства, різні форми відсутності продовольства, та навіть смертності через голод. Продовольчі кризи обумовлюють необхідність підходів удосконалення до визначення сутності та механізмів забезпечення продовольчої безпеки на всіх економічних рівнях.

1.2 Роль міжнародної торгівлі продовольчими товарами у формуванні та розвитку глобальної продовольчої безпеки

Продовольча проблема хвилювала людей за всіх часів. Одним із перших теоретиків у галузі її вирішення був англійський учений, представник класичної школи європейської економічної науки XVIII–XIX ст. Томас Р. Мальтус. У його роботі «Все про принципи населення», яка вийшла в 1798 році (потім була перероблена в 1803 році) наводяться докази необхідності контролю за приростом населення, оскільки населення зростає в геометричній прогресії, а кількість продуктів харчування – в арифметичній. Теорія Томаса Р. Мальтуса зустріла як критику, так і підтримку багатьох його послідовників-неомальтузіанців.

Особлива увага теорії Мальтуса приділялася в період глобальної нестачі продовольства, пов'язаної зі світовими продовольчими кризами середини 60-х та початку 70-х років XX ст. Саме в цей період закладалися сучасні основи теорії продовольчої безпеки. Сучасні опоненти теорії Томаса Р. Мальтуса говорять про те, що за допомогою використання нових підходів у сільському

господарстві, передових технологій можна підтримувати достатню продовольчу забезпеченість людства й нині, і у віддаленій перспективі.

Сучасні економісти вважають, що на сьогодні проблема голоду у світі не пов'язана з недостатністю сільськогосподарських ресурсів для забезпечення всього населення планети продовольством, а обумовлена нерівномірним його розподілом.

Термін «продовольча безпека» був введений у науковий обіг у першій половині 1970-х років спеціалістами міжнародної Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) [9].

Під глобальною продовольчою безпекою сьогодні розуміються дії всіх країн та міжнародних організацій у цій сфері, які спрямовані на викорінення голоду та неповноцінного харчування, забезпечення продовольчої безпеки у світі.

Основною міжнародною організацією, яка займається вирішенням проблеми глобальної продовольчої безпеки, є Продовольча та сільськогосподарська організація, яка входить як спеціалізована установа до складу Організації Об'єднаних Націй (ФАО) і має унікальний мандат, що охоплює всі аспекти продовольства та сільського господарства.

Місія цієї організації полягає в досягненні глобальної продовольчої безпеки. Бачення ФАО, яке поділяється її членами та партнерами з розвитку, – це світ, вільний від голоду та недоїдання, у якому продовольча безпека та сільське господарство сприяють підвищенню рівня життя всіх, особливо найбідніших верств населення, на економічно, соціально та екологічно стійкій основі.

Підхід, що склався на практиці установ системи ООН і схвалений як частина Римських принципів сталої глобальної продовольчої безпеки, спрямований на діяльність з боротьби з відсутністю продовольчої безпеки й неповноцінним харчуванням та націлений як на короткострокову, так і на довгострокову перспективу.

Нагадаємо, що Всесвітній саміт з продовольчої безпеки проходив у Римі 16 і 18 листопада 2009 року. Під час саміту одногосно було прийнято Декларацію із заявою про те, що всі країни світу мають намір зробити все можливе, щоб викоринити голод в максимально короткі терміни. У Декларації також було зазначено намір істотно збільшити допомогу сільському господарству країн, що розвиваються, завдяки чому 1 млрд голодних людей по всьому світу може відчутти себе більш впевнено. На цьому саміті країни домовилися про необхідність переломити тенденцію до скорочення внутрішнього і міжнародного фінансування сільськогосподарських програм і залучити нові інвестиції в цей сектор для того, щоб надалі забезпечити ефективніше управління глобальними продовольчими проблемами, які повинні здійснюватися за партнерської взаємодії із зацікавленими сторонами з державного та приватного секторів, а також для вирішення проблеми впливу зміни клімату на безпеку продовольства [10].

Країни-члени ФАО визначили двоєдиний підхід забезпечення глобальної продовольчої безпеки та основні глобальні завдання:

- негайне скорочення масштабів голоду та неповноцінного харчування серед найбільш уразливих груп;
- реалізація середньо- та довгострокових заходів щодо зміцнення стійкості до зовнішніх впливів та усунення глибинних причин голоду;
- забезпечення єдності всередині (двоєдиного підходу) першого та другого завдання.

Що стосується першого завдання, то ФАО постійно заявляє, що слід звертати увагу на нагальні потреби тих, хто не може забезпечити себе необхідним продовольством і харчуванням відповідно до основного права на свободу від голоду. Для цього спеціалісти ФАО вважають, що необхідно здійснювати низку заходів, у тому числі:

- екстрену продовольчу допомогу;
- оплату праці сільськогосподарських працівників на рівні не нижче прожиткового мінімуму;

- процедури забезпечення повноцінності харчування;
- перекази коштів та інших засобів соціального захисту;
- забезпечення доступу до виробничих ресурсів;
- політичні заходи, направлені на регулювання цін.

У вирішенні першого завдання ФАО загострює особливу увагу на задоволення потреб у повноцінному харчуванні жінок, зокрема вагітних та годуючих, а також дітей віком до двох років, особливо для того, щоб запобігти уповільненню їх розвитку.

Що стосується другого завдання, то програма боротьби з голодом, розроблена ФАО, включає такі ключові вимоги:

- підвищення продуктивності сільського господарства;
- стабілізація джерел коштів для існування та забезпечення продовольчої безпеки та харчування у бідних сільських громадах;
- сприяння виробничій діяльності та створенню робочих місць;
- розвиток та збереження природних ресурсів, забезпечення доступу до виробничих ресурсів;
- розвиток сільської інфраструктури, у тому числі розвиток потенціалу щодо безпеки продуктів харчування, здоров'я рослин і тварин, а також розширення доступу до ринків;
- зміцнення потенціалу в частині генерування та поширення знань (наукові дослідження, поширення досвіду, освіта та роз'яснювальна робота).

Для реалізації третього завдання спеціалістами ФАО визначено, що необхідно встановити відповідні зв'язки між діями, спрямованими на як найшвидше отримання безпосередніх результатів, та діями, що націлені на довгострокову перспективу.

Важливе значення в досягненні глобальної продовольчої безпеки мають інструменти соціального захисту, зокрема соціальні гарантії – перед усім форми надання коштів чи продуктів харчування.

Також експерти ФАО вважають, що після реалізації соціальних аспектів надалі необхідно для забезпечення взаємозв'язку між двома завданнями

забезпечення продовольчої безпеки переходити від гуманітарної допомоги для задоволення невідкладних потреб до прогнозованих, довгострокових підходів до проблем розвитку, включаючи державні інвестиції в сільське господарство.

Це може сприяти поліпшенню харчування дітей та розвитку пізнавальних їх здібностей, досягнень у навчанні та майбутній продуктивності праці, а також, відповідно, нарощуванню потенціалу заробітку, що створить сприятливі умови для розвитку.

Водночас системи соціального захисту можуть пом'якшити деякі ринкові збої у забезпеченні продуктами харчування та можуть бути організовані таким чином, що вони сприятимуть розвитку виробництва та ринків на місцевому рівні. Втім, системи соціального захисту найчастіше характеризуються відсутністю координації складових їх елементів, короткостроковістю, зовнішнім фінансуванням; вони не знаходять адекватного відображення в стратегіях забезпечення продовольчої безпеки та харчування та боротьби з бідністю.

За заявою експертів ФАО, сьогодні багато людей, зайнятих у сільському господарстві та виробництві продовольства, страждають від голоду та неповноцінного харчування разом зі своїми сім'ями, оскільки основи трудового законодавства, політика в галузі мінімальної оплати праці та системи соціального забезпечення не поширюються на сільських найманих працівників.

Для забезпечення продовольчої безпеки та харчування сільськогосподарських працівників ключовими факторами є офіційна зайнятість та гарантія винагороди праці в розмірі не нижче за прожитковий мінімум.

Тому ФАО вважає, що необхідно як найшвидше здійснити перехід від короткострокової допомоги до більш довгострокової.

Соціальні програми слід закріпити та зробити частиною національного законодавства. Це дозволить забезпечити довгострокову стійкість та передбачуваність. Якщо громади перебувають у ситуації голоду та відсутності

продовольчої безпеки, механізми надання соціальних гарантій, що існують на місцевому рівні, слід відобразити в намірі розвивати їх у напрямку порятунку життів та протидії розширенню наявних проблем.

У країнах, які протягом тривалого часу або періодично зазнають впливу криз, здійснення вищевикладеного двоєдиного підходу може бути пов'язане з вирішенням більш серйозних проблем і потребує особливої уваги, у тому числі підходів, що враховують специфіку криз.

Також експерти ФАО наголошують, що основний обсяг інвестицій у сільське господарство здійснюється самими фермерами та дрібними виробниками продовольства, їх кооперативами та іншими сільськими підприємствами. Решта капіталовкладень належить низці дрібних і великих суб'єктів приватного сектора, та урядам, які беруть участь у ланцюжку збільшення вартості у сільському господарстві.

Дрібні виробники продовольства, значну частину яких становлять жінки, відіграють головну роль у виробництві більшої частини продовольства, що споживається на місцевому рівні, а також є основними інвесторами у сільське господарство у багатьох країнах, що розвиваються. З огляду на вищесказане, усім міжнародним та регіональним організаціям, а також усім іншим відповідним заінтересованим сторонам, ФАО рекомендує:

1. Забезпечувати при здійсненні державних інвестицій, наданні послуг та здійсненні заходів політики на користь сільського господарства приділення пріоритетної уваги створенню сприятливих умов для власних інвестицій дрібних землевласників, підтримці та доповненню таких інвестицій. При цьому особлива увага повинна приділятися жінкам-виробникам продовольства, які стикаються з найбільшими труднощами та потребують конкретних заходів підтримки.

2. Забезпечувати при розробці аграрної політики та здійсненні державних інвестицій надання пріоритету виробництву продовольства та питанням харчування, підвищуючи таким чином стійкість місцевих та традиційних продовольчих систем, а також біорізноманіття. Акцент при цьому

має бути зроблений на зміцненні стійкого дрібнотоварного виробництва продовольства, скороченні після збиральних втрат, підвищенні ступеня переробки зібраного врожаю, а також на зміцненні місцевих, національних та регіональних ринків продовольства, у діяльності яких повинні брати активну участь дрібні фермери, включаючи системи транспортування, зберігання та переробки.

3. Забезпечувати роль каталізатора для заходів державної політики та державних інвестицій у формуванні партнерських відносин між інвесторами, які працюють у сільськогосподарському секторі, включаючи відносини між приватним та державним сектором, між кооперативами фермерів та приватними підприємствами, а також між окремими приватними підприємствами. Такого роду партнерські відносини мають служити інтересам дрібних землевласників та захищати їх.

4. Сприяти проведенню політики, що полегшує доступ дрібних землевласників до кредитних ресурсів, технічних послуг та послуг з поширення досвіду, а також до ринків.

5. Приділяти належну увагу новим ринковим та екологічним ризикам, з якими стикаються дрібні сільськогосподарські підприємства, та планувати інвестиції, послуги та заходи політики для пом'якшення наслідків цих ризиків, а також розширювати можливості дрібних землевласників (як чоловіків, так і жінок), що дозволить впоратися з такими ризиками, наприклад, надавати дрібним землевласникам доступ до фінансових інструментів, до інструментів управління ризиками, у тому числі з інноваційним характером, включаючи страхування врожаю, управління погодними ризиками, страхування в разі зміни цін та інноваційні кредитні продукти.

6. Активно залучати організації, що представляють інтереси дрібних землевласників, як чоловіків, так і жінок, та сільськогосподарських працівників до формулювання, практичного здійснення та оцінки політики інвестування в сільське господарство, а також до розробки інвестиційних

програм для ланцюжків збільшення вартості у сфері продовольства та сільського господарства.

7. Підтримувати інтереси дрібних фермерів щодо державного регулювання питань володіння та користування ресурсами, оскільки нестабільність у питаннях володіння та користування не спонукає до вкладення коштів. Це насамперед справедливо стосовно дрібних виробників продовольства, чиї права на володіння землею найчастіше не забезпечені належним чином.

Не менш важливі рекомендації ФАО стосуються підвищення продуктивності сільського господарства та нарощування обсягів виробництва в умовах соціальної, економічної та екологічної стійкості. Такі рекомендації також здатні сприяти забезпеченню глобальної продовольчої безпеки [11].

Як уже зазначалося, спеціальні організації ООН стурбовані проблемою викорінення голоду, відсутності продовольчої безпеки та неповноцінного харчування.

На додаток до вищевикладеного можна зазначити, що в рамках вирішення цих проблем ФАО свою діяльність спрямовує також на підвищення продуктивності та стійкості сільського, лісового та рибного господарств.

Ця організація просуває в глобальному масштабі заходи політики та практики для підтримки високопродуктивних сільськогосподарських секторів (рослинництво, тваринництво, лісове та рибне господарства), а також спрямовує зусилля на забезпечення безпеки й поліпшення основних природних ресурсів.

Дії ФАО спрямовані також на забезпечення інклюзивності та ефективності агропродовольчих систем. Вона допомагає будувати безпечні та ефективні продовольчі системи, особливо за участю дрібних виробників, підприємств та країн зі слабкою економікою.

Особливі зусилля докладає ця організація на підвищення стійкості країн та громад до стихійних лих, допомагає їм запобігати та пом'якшувати наслідки

природних та антропогенних катаклізмів, створюючи потенціал готовності та реагування.

Можна виокремити п'ять стратегічних цілей глобальної продовольчої безпеки:

- викорінення голоду;
- вирішення проблеми відсутності продовольчої безпеки та неповноцінного харчування;
- поступове створення світу, у якому люди завжди будуть мати можливість у достатньому обсязі отримувати безпечні та корисні продукти харчування, що відповідають їх харчовим потребам та перевагам і дозволяють їм вести активний та здоровий спосіб життя;
- викорінення злиднів та сприяння економічному та соціальному прогресу для всіх при збільшенні виробництва продовольства, прискоренні розвитку сільських районів та забезпеченні стійких джерел засобів для існування;
- раціональне управління природними ресурсами та їх використання, включаючи земельні, водні, повітряні, кліматичні та генетичні ресурси, на благо нинішнього та майбутніх поколінь.

Особливої уваги заслуговує вивчення проблем забезпечення глобальної продовольчої безпеки в умовах криз.

У країнах, які мають затяжні кризи, як правило, спостерігаються великі масштаби голоду. Ці країни характеризуються стихійними лихами й повторюваними конфліктами та недостатнім потенціалом реагування на кризи. Слід визнати, що вони, звикають до переживання тривалих чи повторюваних циклів лих, які загрожують як життю людей, так і джерелам засобів їх існування.

Надзвичайна допомога, яка надається таким країнам міжнародним співтовариством, як правило, націлена на короткострокову перспективу і, як показує досвід, не спроможна розірвати порочне коло криз.

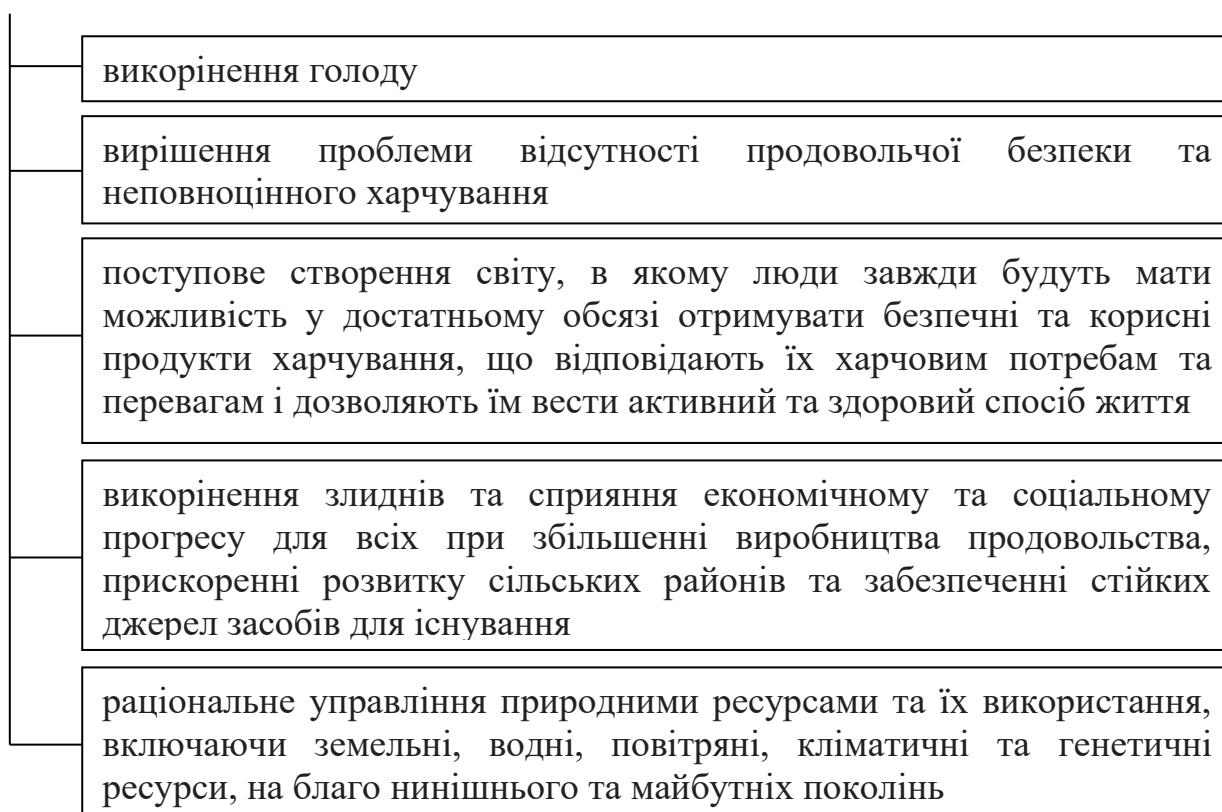

Рисунок 1.7 – Стратегічні цілі глобальної продовольчої безпеки

Затяжні кризи потребують спеціально спланованої цільової допомоги, спрямованої на задоволення першочергових потреб для порятунку життя людей, а також на усунення глибинних причин відсутності продовольчої безпеки. Крім того, необхідні плани зниження ризиків, пов'язаних з такими кризами й стихійними лихами.

Слід також приділяти більше уваги особливостям впливу затяжних криз на жінок і дітей та враховувати під час реагування на кризи гендерні аспекти. Зважаючи на вищесказане, усім міжнародним та регіональним організаціям, а також усім іншим відповідним зацікавленим сторонам ФАО надає ряд рекомендацій, зокрема:

1. Надавати підтримку додатковою аналітичною роботою з метою забезпечення більш глибокого розуміння питань, що стосуються засобів для існування людей та механізмів вирішення проблем в умовах затяжних криз та

з метою підвищення їхньої стійкості до зовнішніх потрясінь та забезпечення більш високої ефективності програм допомоги.

2. Надавати підтримку діяльності із захисту, розширення та відновлення коштів до існування та сприяти діям установ, що надають підтримку та забезпечують засобами для існування в країнах в умовах затяжних криз.

3. Вивчати процедури надання зовнішньої допомоги країнам в умовах затяжних криз відповідно до потреб, існуючих завдань та інституційних обмежень на місцях, а також з урахуванням оптимальної практики.

4. Прийняти всеосяжний підхід до забезпечення продовольчої безпеки в умовах затяжних криз, що охоплює як надзвичайні заходи, так і заходи щодо підтримки забезпечення стійких засобів для існування.

5. Спрямовувати установи системи ООН у справі сприяння вдосконаленню узгодженості участі різних зацікавлених сторін у розробці та здійсненні всеосяжних планів дій для країн, що мають кризи.

6. Розробляти механізми залучення місцевих організацій до діяльності щодо зміцнення основних інститутів, наприклад, ринків, соціальних об'єднань тощо.

7. Створювати механізми зміцнення партнерських зв'язків та співробітництва з регіональними установами.

8. Підтримувати механізми проведення консультацій та діалогів з питань політики з метою зміцнення взаєморозуміння та активізації спільних зусиль щодо вирішення проблем продовольчої безпеки та харчування в умовах затяжних криз.

Згадані затяжні кризи стосуються й війни в Україні.

У ФАО постійно приділяють увагу стану забезпечення продовольчої безпеки в нашій країні.

Так, Генеральний Секретар ООН А. Гутерреш заявив, що проблема глобальної продовольчої безпеки не може бути вирішена без відновлення українського сільськогосподарського виробництва та російського виробництва продуктів та добрив на світовому ринку [12].

Відсутність єдиного підходу до проблеми продовольчої безпеки у світі та в кожній окремій країні багато в чому стала причиною регіоналізації процесів розвитку міжнародної торгівлі.

Регіоналізація процесів досягнення та підтримки продовольчої безпеки передбачає роботу в напрямку від узгодження елементів торговельної, а потім й елементів виробничо-інвестиційної політики розвитку національних продовольчих комплексів, аж до спільного визначення квот виробництва основних видів продовольства у країнах, виходячи із потреб регіону загалом, єдиних стандартів на продукти харчування й сільськогосподарської сировини для їх виробництва та зближених моделей споживання (фізична та економічна доступність продовольства, стійкість та рівномірність постачання його населенню, частка витрат на продовольство у витратах домогосподарств, основні кількісні та якісні параметри структури споживання продовольства).

Основні чинники загострення глобальної продовольчої проблеми та її сучасний стан обумовлені рядом факторів, основним з яких є різке зростання цін на продовольство у 2008–2009 роках.

Зростання цін впливає на ступінь доступності продовольчих товарів для значної кількості людей. Як вже зазначалося, за даними ООН протягом останніх 10 років чисельність населення, яке постійно відчуває голод, складає майже 1 млрд осіб, що пояснюється сукупністю кон'юнктурних та структурних факторів.

До наступних факторів загострення глобальної продовольчої проблеми належить нестійкість енергетичного ринку та різке підвищення цін на енергоносії.

Сільське господарство та енергетика завжди були тісно взаємопов'язані, а на сучасному етапі розвитку сільськогосподарське виробництво є вкрай енергоємним. Тому підвищення цін на енергоносії чинить прямий вплив на вартість виробництва сільськогосподарської продукції і, відповідно, ціни на продовольство. Крім того, у сільському господарстві використовується велика

кількість мінеральних добрив та отрутохімікатів, що значною мірою виробляються з нафти та газу.

При високих цінах на нафту стають доцільними витрати на виробництво біопалива. Бурхливий розвиток біоенергетики у 2000-2010 роках викликав докорінну зміну структури посівів в основних країнах експортерів продовольства. Поява біопалива як нового суттєвого джерела попиту на деякі сільськогосподарські продукти (кукурудзу, цукор, олійні культури та пальмову олію) сприяла подальшому зростанню цін на сільськогосподарську продукцію в цілому, а також на ресурси, що використовуються для її випуску.

Нагадаємо, що біопаливо, або біологічне паливо, – це органічні матеріали, як-от: деревина, відходи та спирти, що використовуються для виробництва енергії.

Біопаливо є відновлюваним джерелом енергії, на відміну від інших природних ресурсів, таких як нафта, вугілля і ядерне паливо.

Відомо офіційне визначення біопалива як будь-якого палива, яке містить (за об'ємом) не менш ніж 80% матеріалів, отриманих від живих організмів, зібраних у межах десяти років перед виробництвом.

Подібно до вугілля й нафти, біомаса — це форма збереженої сонячної енергії. Енергія сонця «захоплюється» через процес фотосинтезу під час росту рослин. Основна перевага біологічного палива в порівнянні з іншими типами палива – це те, що воно повністю розкладається мікроорганізмами, і тому відносно нешкідливе для довкілля.

Сільськогосподарська продукція, яку вирощують для використання як біопаливо, включає кукурудзу й сою (перед усім у США), льон та ріпак (насамперед у Європі), цукрову тростину в Бразилії й пальмову олію в Південно-Східній Азії. Розкладена мікроорганізмами продукція промисловості, сільського господарства, лісового господарства та побутові відходи також можуть використовуватися для отримання біоенергії. Такими продуктами є, наприклад, солома, лісоматеріал, добриво, рисове лущиння, стічні води й залишки продуктів харчування. Ці продукти перетворюються на

біогаз через анаеробне травлення. Біомаса, яка використовується як паливо, також часто складається з недовикористаної продукції, такої як соломи й відходів тваринництва.

Біопаливо поділяють на тверде, рідке і газоподібне. Тверде – це традиційні дрова (часто у вигляді відходів деревообробки) і паливні гранули (пресовані дрібні залишки деревообробки).

Рідке паливо – це спирти (метанол, етанол, бутанол), ефіри, біодизель та біомазут.

Газоподібне паливо – різні газові суміші з чадним газом, метаном, воднем, які отримуються внаслідок термічного розкладання сировини в присутності кисню (газифікація), без кисню (піроліз) або при зброджуванні під впливом бактерій [13].

Другою причиною слід визнати динамічний соціально-економічний розвиток низки країн, що стимулював до зростання доходів населення й платоспроможного попиту на високоживильні продукти, що зі свого боку різко підвищило попит на зернові культури.

Третьою причиною стало падіння рівня світових запасів продовольства, викликаного першими двома факторами й природними катаклізмами, що почастишали.

Низький рівень запасів продовольства означає більшу залежність від світових ринків та нестабільність внутрішніх ринків і призводить до більшої волатильності цін на світових ринках.

Четвертою причиною можна визнати світову фінансово-економічну кризу 2008–2010 років, внаслідок якої доходи фінансистів-спекулянтів, які заробляють на різноманітних фінансових інструментах (акціях, облігаціях, їх похідних, валюті тощо), різко скоротилися. Це направило «гарячі» гроші на біржі основних продовольчих товарів, що зумовило додатковий імпульс зростання цін на продовольство у світовій торгівлі.

Слід окремо враховувати й такі об'єктивні причини, як мінливість природно-кліматичних умов та екстремальні погодні умови, які скорочують

пропозицію продовольчих товарів на світових ринках та сприяють зростанню цін на них.

Також можна зазначити, що в сучасних умовах глобалізації світового господарства зберігати незалежність продовольчого забезпечення та ізолюваність національних економік від світової економіки майже неможливо.

Це зі свого боку надає великого значення продовольчій допомозі, яку надають міжнародні організації та розвинені країни.

Темпи приросту виробництва сільськогосподарської продукції у світі знизилися, на сучасному етапі розвитку відбувається перехід до якісних змін, оскільки можливості екстенсивного зростання без шкоди для природного довкілля об'єктивно обмежені. Водночас у групі країн, що розвиваються, через монополізацію агропродовольчого ринку темпи зростання виробництва залишаються вкрай низькими, внаслідок чого зберігається їхня продовольча залежність.

Вирішення продовольчої проблеми ускладнюється процесами збільшення диференціації між економічно розвиненими країнами з інтенсивним сільським господарством і великою групою країн, що стають усе більш залежними від експортерів продовольства.

Перешкодою для розвитку економіки та суспільства загалом у країнах, що розвиваються, стає надмірна, та постійно збільшувана диференціація доходів населення, факт наявності якої викликає необхідність встановлення відповідних державних гарантій захисту гідного рівня життя.

Держава в цих питаннях залишається головним регулятором процесів і має створювати умови для розвитку сільського господарства.

У світовій економіці триває процес розвитку інтеграції та укрупнення агропромислового виробництва, зрощування безпосередньо сільського господарства із переробними підприємствами, компаніями, торговими фірмами.

Основою розвитку агропромислового виробництва, як і раніше, залишається науково-технічний прогрес, тобто вдосконалення сортів та нових гібридів сільськогосподарських культур, генетика в тваринництві, а також розвиток машинобудування відповідно до тенденцій ресурсозбереження та підвищення продуктивності праці.

Міжнародна торгівля виступає ключовим аспектом формування світового агропромислового комплексу.

Тобто в основі формування світового АПК лежить розвиток міжнародної торгівлі, що обумовлено поляризацією виробництва, розподілом та споживанням продовольства. На сьогоднішній момент зберігаються високі темпи зростання міжнародної торгівлі, які випереджають темпи зростання виробництва продовольства. Це відбувається на тлі глобалізації світової економіки та продовження поглиблення міжнародного поділу праці у сфері сільського господарства.

Пом'якшити проблему, пов'язану із зростанням у світі чисельності населення, що голодує, може подальша лібералізація міжнародної торгівлі продовольством, тобто усунення зайвих тарифних та нетарифних обмежень, а також зниження державної підтримки сільського господарства в розвинених країнах. Це необхідно зробити для того, щоб сільгоспвиробники в країнах, що розвиваються, могли конкурувати на міжнародних ринках продовольства та отримувати вигоди від міжнародного поділу праці.

Внаслідок стратегічної важливості цього сектору міжнародного бізнесу, особливо з погляду забезпечення продовольчої безпеки, питання лібералізації міжнародної торгівлі продовольством сьогодні є предметом гострих дискусій на міжнародній арені.

Перешкодою для розвитку сільського господарства в країнах, що розвиваються, слід вважати високий рівень субсидій сільгоспвиробникам, який встановлений у розвинених країнах, не порівнянний з рівнем державної підтримки в країнах, що розвиваються, а також високі мита на ввезення

продовольства в розвинені країни, що, безсумнівно, гальмує розвиток сільського господарства в країнах, що розвиваються.

Помітну роль у зміцненні світового ринку продовольства грають транснаціональні корпорації. Маючи величезні фінансові можливості, ТНК монополізують виробництво й збут продовольства в країнах, що розвиваються, мають важелі для формування світових цін на неї. Сьогодні можна констатувати, що нині сформувалася глобальна продовольча система, у якій усі стадії виробництва підконтрольні ТНК. Водночас слід визнати, що ТНК як основні суб'єкти глобальної продовольчої системи сприяють розвитку масштабного виробництва і є рушійною силою поширення технологій.

Відповідно до принципів максимізації прибутку, виробництво тих чи інших харчових продуктів організується в країнах, де це можливо, з найменшими витратами.

Особливої уваги потребують проблеми, спричинені швидким розвитком виробництва біопалива, та аспекти його впливу на стан продовольчої забезпеченості в ряді розвинених країн та таких, що розвиваються.

Майбутнє біопалива та роль, яку воно відіграватиме в сільському господарстві та в досягненні продовольчої безпеки, залишаються також дискусійними. Біопаливо зможе вносити позитивний внесок у покращення стану довкілля й у розвиток сільського господарства та сільських районів лише за умови вирішення численних проблем забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

Прийняття поспішних рішень про популяризацію біопалива може призводити до непередбачених негативних наслідків для продовольчої безпеки та стану довкілля, а також прийняття поспішних рішень про обмеження виробництва та використання біопалива, що може зменшити можливості сталого сільськогосподарського зростання.

Зростання виробництва біопалива є лише одним з багатьох факторів, що визначають зростання цін на продовольчі товари.

Таким чином, можемо дійти висновку, що певну роль у процесі забезпечення населення продовольством у масштабах усього світу відіграли такі фактори:

- скорочення виробництва в найбільших країнах-експортерах, що було спричинено погодними умовами;
- низькі зниження світових запасів зернових;
- зростання вартості палива;
- зміна структури попиту, пов'язана зі зростанням доходів;
- зростання населення та урбанізація;
- особливі аспекти операцій на фінансових ринках;
- заходи короткострокової політики держав щодо субсидування АПК у розвинених країнах;
- коливання курсів обміну валют та інші фактори, що обумовили зростання цін.

Основні фактори забезпечення продовольством у глобальних масштабах	
	скорочення виробництва в найбільших країнах-експортерах, що було спричинено погодними умовами
	низькі зниження світових запасів зернових
	зростання вартості палива
	зміна структури попиту, пов'язана зі зростанням доходів
	зростання населення та урбанізація
	особливі аспекти операцій на фінансових ринках під час фінансових криз
	заходи короткострокової політики держав щодо субсидування АПК в розвинутих країнах
	коливання курсів обміну валют та інші фактори, що обумовили зростання цін

Рисунок 1.8 – Основні фактори впливу на забезпечення продовольством у глобальних масштабах

За наявності правильної політики та необхідних інвестицій високі ціни можуть водночас викликати зростання сільськогосподарського виробництва та трудової зайнятості, а в довгостроковому плані – сприяти боротьбі зі злиднями та забезпеченню продовольчої безпеки.

Зіставлені зрушення в державній аграрній політиці країн світу у світлі загострення глобальної продовольчої проблеми та зростання чисельності населення, що голодує, а також наростання напруженості на світовому агропродовольчому ринку зумовили перегляд аграрної політики в усьому світі в бік стимулювання виробництва продовольства, що сприяло нині деякому пом'якшенню дефіциту доступного продовольства.

Водночас сільське господарство, особливо в країнах, що розвиваються, потребує ефективного державного регулювання.

Запропонувати універсальні заходи підтримки не можна, оскільки шляхи та методи збільшення виробництва продовольства, залежно від соціально-економічних та географічних особливостей тієї чи іншої країни, є досить різноманітними. Так, у густонаселених країнах Південної та Південно-Східної Азії першочергова увага має приділятися інтенсифікації виробництва шляхом розширення іригації та застосування мінеральних добрив, натомість як на Африканському континенті існують великі потенційні можливості збільшення збору сільськогосподарських культур з допомогою розширення посівних площ.

Латинська Америка, залежно від специфіки тієї чи іншої країни, має у своєму розпорядженні резерви й для екстенсивного, і для інтенсивного розвитку сільського господарства.

Узагальнено зарубіжний досвід державного регулювання продовольчої проблеми можна окреслити через досвід Бразилії та Китайської Народної Республіки, які успішно реформували АПК своїх країн.

На сьогодні Бразилія є провідним виробником та експортером цукру, етанолу, яловичини, птиці, кави, соків, тютюну. Її успіхи в сільському господарстві стали можливими завдяки економічній стабільності в країні та проведенням реформам в управлінні, які сприяли притоку іноземних інвестицій у галузь.

На момент початку аграрних реформ у багатьох провінціях КНР був хронічний голод, рівень споживання знаходився нижче критичної межі. Запорукою подолання такої ситуації стали так звані «реформи відкритості». КНР за останнє десятиліття значно просунулась у продовольчому забезпеченні населення, ставши однією з провідних держав, що вступили в новий етап розвитку, у тому числі й в аграрній сфері.

Розвитку аграрного сектора в КНР, як і в Бразилії, сприяла й політика впровадження податкових та кредитних пільг, запровадження вільних економічних зон (особливо в приморських районах КНР та сільськогосподарській глибинці). Саме завдяки цим заходам у країні з'явилися високі технології та іноземні інвестиції.

Істотну увагу в період реформ було приділено політиці ціноутворення. Так, на практиці були реалізовані заходи, пов'язані з підвищенням закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, внаслідок чого останні збільшилися більше як на 50%.

Як вже зазначалося, нині під продовольчою безпекою міжнародними організаціями розуміється доступ до продовольства, необхідного для здорового та активного життя, усіх людей у будь-який час. При досягненні продовольчої безпеки продукти харчування є в достатній кількості, їх постачання є порівняно стабільними, і кожна людина може отримати продовольство.

При визначенні рівня світової продовольчої безпеки прийнято використовувати методичну базу, розроблену соціальним комітетом міжнародної продовольчої безпеки ФАО, в основу якої покладено сім основних показників [14].

Найбільш відомий показник відображає співставлення світових запасів зерна з рівнем його загальносвітового споживання.

П'ять показників характеризують стан із зерном для основних країн-експортерів та країн-імпортерів. Для країн-експортерів оцінюються стан пропозиції зерна п'яти головних експортерів (Аргентини, Австралії, Канади, ЄС, США) до необхідної кількості та частки перехідних запасів для загального споживання в цих країнах [14].

Для країн імпортерів аналізуються показники зміни у виробництві зерна (Китай, Індія та країни СНД), зміни у виробництві зерна в країнах, що розвиваються, за винятком Китаю та Індії.

Останній показник у методичній базі оцінки світової продовольчої безпеки – це середньорічні експортні ціни, що відстежуються за пшеницею, кукурудзою та соєю.

В умовах глобалізації економічних відносин та відкритості розвинених економік підвищується значення концепції конкурентоспроможності. Практично не існує розвинених країн, які не створили б у себе спеціальних комісій для аналізу стану конкурентоспроможності своєї економіки та не шукали б шляхів її вдосконалення. Проте концепція конкурентоспроможності досі чітко не сформульована. Відповідно до різних програмних документів, конкурентоспроможність трактується по-різному, що може призвести до неоднозначності при обґрунтуванні розвитку економічних систем.

Водночас спостерігається певна соціальна спрямованість теоретичних визначень конкурентоспроможності (забезпечення, зростання та збереження для громадян високого рівня життя, забезпечення високого рівня доходу та зайнятості населення, збільшення середньодушового приросту ВВП).

Відповідно до вищезазначеного, можна виокремити дві категорії конкурентоспроможності ринку продовольства, чи продовольчого сектора економіки:

- конкурентоспроможність продовольчого сектора на фоні інших галузей національної економіки;

- конкурентоспроможність вітчизняного продовольчого сектора порівняно із зарубіжними виробниками.

Крім того, відштовхуючись від теоретичних положень та визначень конкурентоспроможності, можна звернутися до сучасних індикаторів оцінки конкурентоспроможності, таких як Світовий індекс конкурентоспроможності (GCI). Глобальний індекс конкурентоспроможності країн розраховується на основі трьох основних груп: основні показники, показники ефективності та інновації, які також поділяються на підгрупи.

Відповідно до глобального індексу конкурентоспроможності, Україна у 2020 році посіла 55-те місце, а у 2021 році – 54-те місце (для порівняння: у 2017 році Україна перебувала на 60-тій позиції).

У звіті IMD «Рейтинг глобальної конкурентоспроможності 2020» світовим лідером конкурентоспроможності вдруге поспіль визнано Сінгапур, який укотре обійшов багаторічних лідерів – Сполучені Штати Америки (10 місце в рейтингу) та Гонконг (5 місце в рейтингу). Стати світовим лідером конкурентоспроможності країні вдалось завдяки високим економічним показникам, які склались завдяки обсягам міжнародної торгівлі, насамперед, експорту високих технологій та освоєних інвестицій, розвинутій технологічній інфраструктурі, у тому числі телекомунікаційній, яка забезпечує високошвидкісний доступ до Інтернету, стабільним показникам в системі освіти та наявності висококваліфікованої робочої сили, ефективності способів створення нових підприємств тощо.

Завдяки сильній економіці, ринку праці, а також системі охорони здоров'я та освіти, Данія посіла 2 місце, натомість як Швейцарія – 3 місце саме завдяки стабільному зростанню своєї економіки, яка формується завдяки потужній міжнародній торгівлі, водночас як її наукова інфраструктура, системи охорони здоров'я й освіти демонструють стійкі результати. Крім того, країна демонструвала дуже хороші результати з міжнародних інвестицій та продуктивності, посідає перше місце у Європі за ефективністю бізнесу. Крім Сінгапуру, Данії, Швейцарії, Гонконгу та США, до десятки

конкурентоспроможних країн увійшли також Нідерланди (4 місце), Швеція (6 місце), Норвегія (7 місце), Канада (8 місце) та Об'єднані Арабські Емірати (9 місце) [15].

Нагадаємо, що індекс глобальної конкурентоспроможності є дослідженням країн світу за показником економічної конкурентоспроможності і розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), яка заснована на зіставленні загальнодоступних статистичних даних і підсумків загального опитування керівників компаній. Дослідження проводиться з 1979 року й на сьогодні і демонструє найповніший перелік показників конкурентоспроможності по різних країнах світу.

У звіті «оцінюється спроможність країн забезпечити високий рівень процвітання власних громадян». Це водночас залежить від того, наскільки продуктивно країна використовує наявні ресурси. Через це індекс глобальної конкурентоспроможності вимірює сукупність (вплив) інститутів, політики та чинників, які визначають стійкий поточний та середньостроковий рівні економічного процвітання.

Індекс глобальної конкурентоспроможності складений зі 113 змінних, які докладно визначають конкурентоспроможність країн світу, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку. Набір змінних на дві третини складається з результатів всеосяжного опитування керівників компаній і на одну третину – із загальнодоступних джерел (статистичні дані й підсумки досліджень, які здійснюються на постійній основі міжнародними організаціями). Усі змінні об'єднано до 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність:

1. якість інститутів;
2. інфраструктура;
3. макроекономічна стабільність;
4. здоров'я і початкова освіта;
5. вища освіта й професійна підготовка;
6. ефективність на ринку товарів і послуг;

7. ефективність на ринку праці;
8. розвиненість фінансового ринку;
9. рівень технологічного розвитку;
10. розмір внутрішнього ринку;
11. конкурентоспроможність компаній;
12. інноваційний потенціал [16].

Економіки, що займають провідні позиції у світовій торгівлі продовольством, мають відповідно й високий індекс конкурентоспроможності.

Отже, можна стверджувати, що висока конкурентоспроможність продовольчих товарів є ключовою ланкою в забезпеченні продовольчої безпеки.

Продовольчий ринок поєднує кілька ключових понять: сільське господарство, агробізнес, продукти харчування (продовольчі товари).

Продовольчі товари – це особливий вид товарів, що становлять основу життєзабезпечення населення. Вони є найпершою життєвою необхідністю, але водночас, у міру насичення ними, попит на них падає, і споживач переключається на інші види товарів, зокрема житло й предмети тривалого користування.

Ринок продовольства, покликаний забезпечувати насамперед внутрішні потреби країни, функціонує правильно за умови повноцінної взаємодії АПК, агробізнесу та продовольчого ритейлу (принципи організації торгівлі). Говорячи про специфіку ринку продовольства, слід насамперед підкреслити особливість взаємовідносин та взаємозв'язку покупця і продавця на цьому ринку: покупець не може відкласти споживання продовольства на якийсь тривалий термін, як при купівлі будь-якого іншого товару, а виробник здебільшого неспроможний скільки-небудь оперативно збільшити чи скоротити обсяги виробництва. Внаслідок цього ринок продовольчих товарів далеко не повністю є саморегульованим.

Сільське господарство як одна з основних галузей національної економіки поводить досить стійко до впливу економічної рецесії.

За оцінками експертів ФАО, зниження сільськогосподарських цін, виробництва та споживання, пов'язане зі зниженням доходів, напевно, є помірним, якщо економічне відновлення почнеться через 2-3 роки.

Однак, незважаючи на те, що цей сектор добре переносить рецесію на сьогоднішній день, окремі сектори зазнають труднощів у доступі до кредитів. Як уже зазначалося, торгово-фінансові обмеження істотно впливають на дрібні сільськогосподарські підприємства, і якщо кредитні ринки залишатимуться й надалі обмеженими, то життєздатність таких підприємств може опинитися під загрозою.

Тобто доступ до кредитів розглядається як ключове питання для забезпечення діяльності дрібних підприємств.

Таким чином, вплив світогосподарського середовища, у тому числі діяльності міжнародних організацій на продовольчу безпеку, посилення диференціації країн у рамках світової агропродовольчої системи, загострення протиріч між зовнішньоторговельною політикою лібералізації торгівлі агропродовольчою продукцією та політикою національного аграрного протекціонізму актуалізують значимість зовнішньоекономічної політики, безпеки як на рівні світової економіки загалом, так і на рівні національних економік та їх суб'єктів зокрема.

Продовольча проблема властива всім країнам незалежно від рівня їх економічного розвитку, але проявляється в них по-різному. Держави намагаються вирішити проблеми забезпечення продовольчої безпеки шляхом упровадження в процес господарювання та виробництва продуктів харчування нових технологій, наприклад, створюють і вирощують ГМП, залучають іноземні інвестиції, а також проводячи протекціоністську політику по відношенню до власних виробників сільськогосподарської сировини та продовольства та політику захисту інтересів споживачів продуктів харчування від неякісної продукції, що надходить на ринок. При цьому частка розвинених

країн у виробництві продуктів харчування і в споживанні продовольства, як і раніше, висока, а країни, що розвиваються, виробляють і споживають меншу кількість, хоча їхнє населення значно перевищує населення розвинених країн.

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що під глобальною (світовою) продовольчою безпекою слід розуміти спільну дію країн світу та міжнародних організацій у напрямку викорінення голоду та неповноцінного харчування, доступності продуктів харчування для населення в усіх країнах світу.

Основною міжнародною організацією, яка займається як у короткостроковому, так і в довгостроковому періоді вирішенням проблеми глобальної продовольчої безпеки є продовольча та сільськогосподарська організація – ФАО. До основних стратегічних цілей цієї організації належать викорінення голоду; вирішення проблеми відсутності продовольчої безпеки та неповноцінного харчування; створення умов для харчування в достатньому обсязі; викорінення злиднів та сприяння економічному та соціальному прогресу для всіх; раціональне управління природними ресурсами та їх використання.

У глобальному масштабі вирішення продовольчої проблеми ускладнюється процесами збільшення диференціації між економічно розвиненими країнами з інтенсивним сільським господарством і великою групою країн, що стають все більш залежними від експортерів продовольства. Тому міжнародна торгівля продовольчими товарами виступає ключовим аспектом у формуванні та розвитку глобальної продовольчої безпеки

Дослідження світового досвіду вирішення проблеми продовольчої безпеки дозволило зробити висновок, що для країни важливим є не лише виробництво в достатній кількості необхідних продуктів харчування, а й уміння їх раціонально розподіляти, проводити ефективну зовнішньоекономічну, у тому числі зовнішньоторговельну, політику, спрямовану на досягнення й підтримку НПБ та задоволення потреб населення в тих продуктах харчування, які не виробляються в країні через природно-

кліматичні умови, контролювати безпеку продовольства для здоров'я та життя людини.

1.3 Місце продовольчої безпеки в загальній системі національної безпеки

Розглядаючи феномен продовольчої безпеки в загальній системі безпеки, можна розглянути схему К. Даазе. Так, згідно з цією схемою виявлено, що цей феномен розташовується між кільцями економічної та гуманітарної безпеки (див. рис. 1.9).

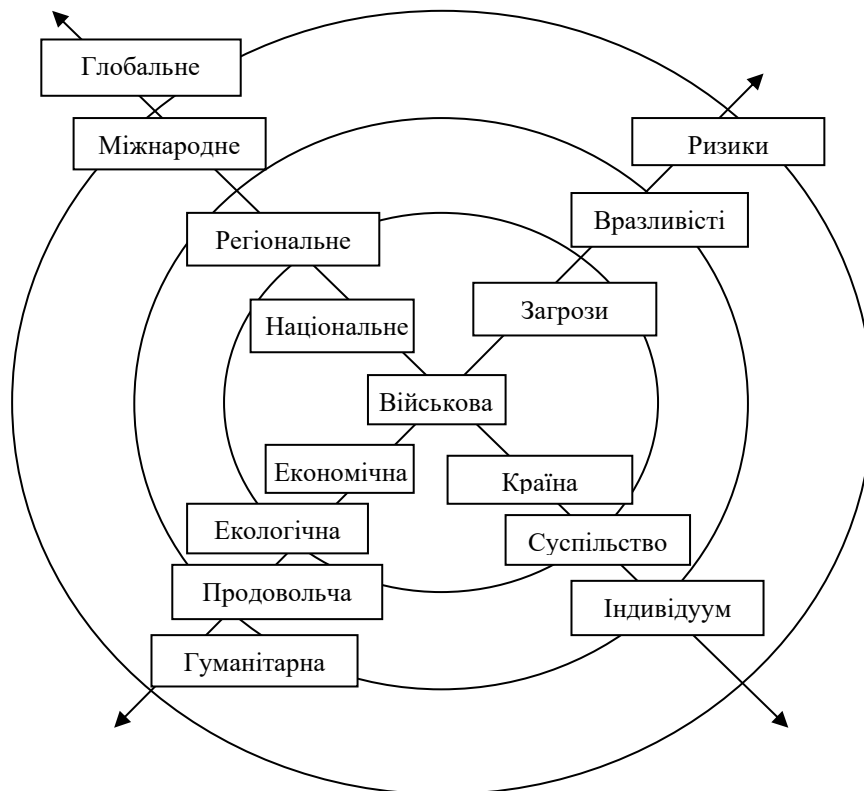

Рисунок 1.9 – Місце продовольчої безпеки у системі кілець безпеки К. Даазе

В основу такого підходу було покладено модель, що має назву «кільця захисту». Ця модель є архітектурою інформаційної безпеки та функціональної відмовостійкості, що реалізує апаратний поділ системного та користувальницького рівнів привілеїв. У цій моделі структура привілеїв

зображується у вигляді кількох концентричних колець. Системний режим (нульове кільце, так зване «кільце 0») забезпечує максимальний доступ до ресурсів, є внутрішнім кільцем, водночас як режим користувача з обмеженим доступом є зовнішнім кільцем [17].

Якщо розглянути такі кільця для економічної безпеки, то гуманітарна безпека є більш загальним поняттям щодо економічної та продовольчої безпеки, а економічна безпека – більш загальним щодо продовольчої безпеки.

Спостерігаючи за процесом еволюції оформлення продовольчої безпеки як самостійної галузі наукових досліджень та як особливого політичного феномену, можемо сказати, що аж до кінця XIX століття в Україні, як і в усьому світі, забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки регулювалося на основі традицій у рамках громад та натурального господарства. Держава виконувала функції організації військової безпеки й лише в деяких випадках втручалася в процес перерозподілу продуктів між соціальними групами та верствами суспільства.

Внаслідок розвитку ринкових відносин сформувалося взаємозалежне суспільне виробництво, у межах якого відбувалося змішання етнічних, соціальних верств та складалося інтегроване суспільство із загальноприйнятими нормами та структурою споживання, створювався громадський механізм забезпечення продовольчої безпеки. У цих умовах дедалі більшу роль у формуванні продовольчої безпеки почали грати держава та різні соціальні інститути, які виступали факторами організації виробництва та розподілу виробничих ресурсів. Найважливішим інструментом продовольчого забезпечення став ринок, який через систему ціноутворення, попиту та пропозиції впливає формування необхідних запасів і рівня споживання.

Водночас у суспільстві зберігалися значні розбіжності в структурі й нормах споживання залежно від соціальної належності та рівня доходу.

Сучасні, найбільш відомі, підходи до забезпечення країн продовольством можна класифікувати в такий спосіб:

- протекціонізм;
- інноваційний розвиток;
- соціальний захист;
- зміщення ролі щодо забезпечення продовольчої безпеки з держави на регіони, міждержавні органи та комерційні компанії;
- концепцію загального права на продовольчу безпеку;
- концепція саморегульованого ринку продовольства;
- концепція спеціалізації країни;
- забезпечення продовольчої безпеки за умов високого ступеня політизації міжнародної торгівлі.

Продовольчу безпеку країни в широкому розумінні слова можна охарактеризувати як обов'язок держави забезпечити для кожного домогосподарства країни фізичну та економічну доступність до продовольства високої якості відповідно до існуючих норм споживання незалежно від внутрішніх та зовнішніх умов.

Для оцінки продовольчої безпеки можна використовувати критерії та показники, що широко використовуються по всьому світу й покликані різнобічно характеризувати процес досягнення продовольчої безпеки.

Виокремлення найважливіших показників та критеріїв із загального списку індикаторів продовольчої безпеки дозволяє вести якісніший та оперативніший моніторинг забезпечення продовольчої безпеки країни. Але можна зауважити, що він здійснюється не за усіма показниками, як правило, через недостатність інформації.

У табл. 1.1 наведено угруповання критеріїв продовольчої безпеки залежно від рівня реалізації політики в галузі продовольчої безпеки.

Також можна використовувати угруповання показників щодо сфер реалізації політики в галузі продовольчої безпеки (див. табл. 1.2).

Відповідно до наведених угруповань, можна здійснювати аналіз забезпечення продовольчої безпеки як на світовому, так і на національному рівнях.

Таблиця 1.1 – Угрупування критеріїв продовольчої безпеки залежно від рівня реалізації політики в галузі продовольчої безпеки

Міжнародний рівень	Національний рівень	Регіональний рівень
Обсяг перехідних до наступного врожаю світових зернових запасів	Ступінь самозабезпеченості країни продовольством та незалежність продовольчого постачання від імпорتنих поставок	Рівень виробництва продуктів харчування на душу населення
Рівень світового виробництва зерна в середньому на душу населення	Розміри стратегічних та оперативних продовольчих запасів у порівнянні з нормативними потребами	Рівень фізичної та економічної доступності продовольства для різних категорій населення
Рівень споживання найважливіших продуктів	Безпека, якість та екологічність продуктів харчування	Стабільність цін на основні види продовольства

Таблиця 1.2 – Угрупування показників щодо сфер реалізації політики в галузі продовольчої безпеки

У сфері державного управління	У сфері виробництва продуктів харчування	У сфері торгівлі	У сфері охорони здоров'я	У сфері соціального захисту населення
Обсяги продовольства державного матеріального резерву, сформованого відповідно до нормативних правових актів	Обсяги виробництва сільськогосподарської та рибної продукції, сировини та продовольства	Забезпеченість площами для здійснення торгівлі та організації харчування в розрахунку на 1000 осіб	Споживання харчових продуктів у розрахунку на душу населення	Наявні ресурси домогосподарств по групах населення
Запаси сільсько-господарської та рибної продукції, сировини та продовольства	Бюджетна підтримка виробників сільсько-господарської та рибної продукції, сировини та продовольства у розрахунку на 1 грн реалізованої продукції	Індекс споживчих цін на харчові продукти	Добова калорійність харчування людини	Обсяги адресної допомоги населенню
Імпорт сільсько-господарської та рибної продукції, сировини та продовольства	Продуктивність земельних ресурсів, що використовуються в сільському господарстві	Обсяги реалізації харчових продуктів організаціями торгівлі та громадського харчування	Кількість білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, макро- та мікроелементів, що споживаються	

			людиною на добу	
--	--	--	-----------------	--

Якщо розглянути досвід країн, які ближче за інших наблизилися до вирішення проблеми продовольчої безпеки, а саме: Сполучених Штатів Америки (США), країн Євросоюзу (ЄС) та Китайської Народної республіки (КНР), то можна сказати, що продовольча безпека розглядається в цих країнах як на світовому, так і в національному масштабах за двома основними векторами:

- стосовно території;
- стосовно кожної окремої людини.

Західними країнами (США та ЄС) цей вектор традиційно розглядається як рух від приватного до загального цілого, водночас як на сході (КНР) традиційно концентруються на досягненні фізичної наявності необхідного обсягу продовольства на території країни.

Таким чином, окремі країни концентрують свою увагу на факті наявності продовольства, натомість як інші більшу увагу приділяють питанням доступності продовольства, безпеки його виробництва та споживання.

Комплексне використання заходів та інструментів державної політики дозволило вищезгаданим державам досягти високого рівня продовольчого самозабезпечення та експортного потенціалу.

Можна виділити в цих країнах загальне та особливе в політиці забезпечення продовольчої безпеки (див. табл. 1.3).

До загального можна віднести високий рівень підтримки сільського господарства з боку держави, її високу інтенсифікацію, тенденцію до імпорту сільськогосподарської сировини та експорту продуктів з високою доданою вартістю, високий рівень продуктивності праці в галузі.

Водночас країни, що аналізуються, мають деякі особливості. Так, США та ЄС мають власні насінневі бази та бази племінної худоби, що гарантує для них мінімізацію ризиків з боку міжнародної кон'юнктури. При цьому в АПК

США та КНР широко використовується культивування та переробка ГМО, що є неприйнятним для ЄС.

У табл. 1.3 наведено особливості аграрної політики США, ЄС та КНР.

Таблиця 1.3 – Особливості аграрної політики США, ЄС та КНР

США	ЄС	КНР
Високий рівень державної підтримки		
Мають власні насіннєві та племінні бази		
Висока інтенсифікація сільського господарства		
Культивування та переробка ГМО		Культивування та переробка ГМО
Переважає імпорт сільгоспсировини, експорт продуктів із високою доданою вартістю		
	Високий рівень безпеки виробленого продовольства для здоров'я	
Високий рівень продуктивності праці в галузі		

Вивчення особливостей вищезазначених моделей забезпечення національної продовольчої безпеки дозволило проаналізувати та виявити максимально відповідні вітчизняним реаліям напрями оптимізації системи продовольчої безпеки та виділити найбільш прийнятні для України, а саме:

- суттєвий рівень протекціонізму з боку держави;
- широку законодавчу базу щодо підтримки сільгоспвиробників;
- високу інтенсифікацію виробництва;
- державна підтримка розвитку сільських територій;
- наявність незалежних насіннєвих та племінних баз;
- акцент на досягнення економічної та соціальної доступності

продовольства.

Також можна зазначити, що найбільш оптимальними для нашої країни та такими, що можуть бути застосовані у вітчизняних реаліях, є підходи до рішення продовольчого питання, що використовуються в країнах ЄС, де високий рівень державної протекції поєднується з екологічністю процесу виробництва продуктів харчування і, як наслідок, його безпекою, а внесок держави в розвиток сільських територій підвищив не тільки фізичну та економічну доступність продовольства, але й соціальну.

Зрозуміло, що акцент на переробку продовольства в середині країни, а також розвиток сільських територій дозволить у майбутньому закласти міцний базис у забезпечення вітчизняної продовольчої безпеки.

З іншого боку, формування власної насінневої та племінної баз зробить нашу країну більш захищеною від зовнішньополітичних загроз.

На додаток до цього можна зазначити, що рівень державної підтримки АПК в Україні несумісний з обсягами, прийнятими в США, ЄС та КНР.

Так, у Міністерстві аграрної політики України підготували програму бюджетної допомоги для АПК та презентували відповідну концепцію з переліком основних напрямів. Загалом на розвиток АПК у 2022 році було запропоновано виділити 8 млрд грн, з них 4,6 млрд грн було передбачено на підтримку аграріїв (це на 100 млн грн більше, ніж було закладено у 2021 році). Але якщо врахувати девальвацію, то реальне фінансування агросектору стало майже на 40% менше порівняно з 2021 роком.

Розпочата Російською Федерацією війна переломила усталені тенденції: загальнодержавні видатки зросли з 33,8% у 2021 році до 57,7% ВВП у січні-серпні 2022 року. Такий приріст значною мірою пояснювався фінансуванням сектору оборони, громадського порядку та безпеки. А відповідно й недофінансуванням інших сфер [65].

Під час подолання руйнівних наслідків війни та створення умов для стійкого розвитку України варто спиратися на виважену й обґрунтовану політику державних видатків.

Тому презентована Програма держдопомоги на 2022 рік містила такі пункти:

- часткова компенсація вартості сільгосптехніки;
- фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів;
- фінансова підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства;
- фінансова підтримка розвитку фермерських господарств на 2022 рік (субсидія на одиницю оброблюваних угідь, дотація за утримання корів);

- фінансова підтримка розвитку фермерських господарств (часткова компенсація витрат на надані дорадчі послуги, фінансова підтримка фермерських господарств на поворотній основі, доплата на користь застрахованих осіб – членів (голів) сімейних фермерських господарств (СФГ) – єдиного соціального внеску (ЄСВ), фінансова підтримка новостворених фермерських господарств (ФГ) для отримання сільськогосподарських дорадчих послуг);

- державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції (відшкодування вартості закуплених племінних тварин, бджіл, сперми та ембріонів);

- державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції (відшкодування вартості тваринницьких об'єктів (до 50% вартості, спеціальна бюджетна дотація за наявні бджолосім'ї);

- державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції (спеціальна бюджетна дотація за утримання кізочок, козематок, ярок, вівцематок, спеціальна бюджетна дотація за приріст поголів'я корів власного відтворення);

- державна підтримка нішевих культур;

- державна підтримка розвитку картоплярства;

- державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції (страхування посівів озимої пшениці з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків);

- державна підтримка використання меліорованих земель;

- розвиток скотарства;

- державна підтримка садівництва (трудомістких галузей);

- державна програма підтримки садівництва (підтримка малих та середніх виробників до 20 га, компенсація до 50% вартості інвестицій на гектар);

- державна підтримка органічного виробництва (див. рис. 1.10).

Також можна додати, що державна підтримка АПК в Україні за 2021 рік, яка була виплачена аграріям, склала 1,551 млрд грн з передбачених в бюджеті 4,5 млрд грн. Про це свідчать дані Міністерстві аграрної політики України, які зібрав та проаналізував AgroPolt.com на базі відкритих даних та від учасників ринку в межах проєкту Go3aАгроДотаціями [18].

Від розвинутих країн, які були вище проаналізовані, відрізняється й структура торгового балансу у сфері продовольства.

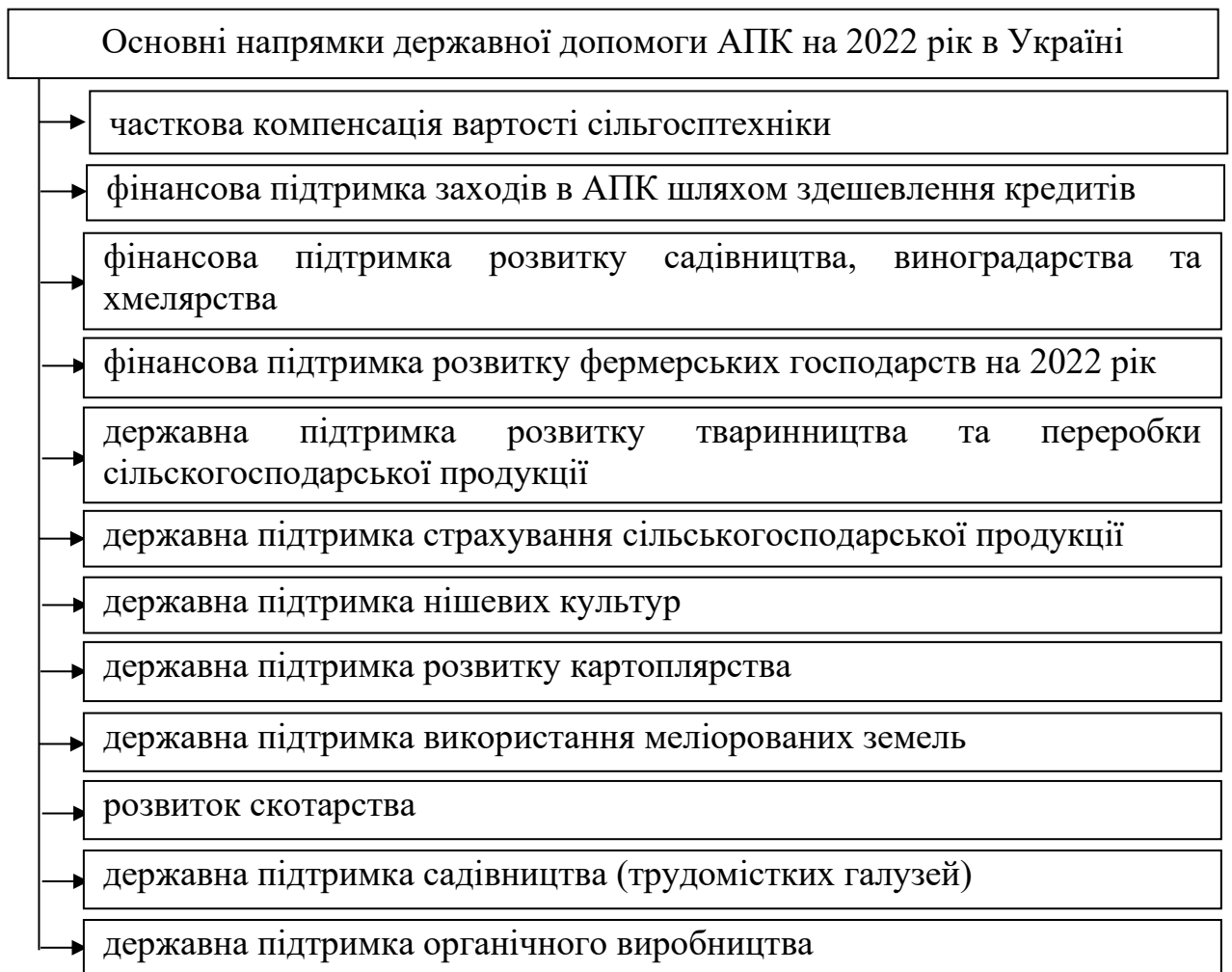

Рисунок 1.10 – Основні напрямки державної допомоги АПК на 2022 рік в Україні

Якщо в країнах, що аналізувалися вище, переважає імпорт сільськогосподарської сировини, а експортуються продукти його переробки, то в Україні ситуація діаметрально протилежна, про що свідчить сальдо торговельного балансу.

Нагадаємо, що сальдо торговельного балансу – це різниця між вартістю експорту та імпорту. Позитивне сальдо торговельного балансу означає перевищення експорту над імпортом. Негативне сальдо торговельного балансу – це, навпаки, перевищення імпорту над експортом. У світовій практиці вважається, що негативне сальдо – це погана тенденція, оскільки надмірний імпорт сприяє наповненню ринку імпортними товарами, утиску інтересів вітчизняного виробника. Міжнародний валютний фонд у своїх рекомендаціях та умовах видачі кредитів вказує на необхідність та корисність для економіки мати позитивний торговельний баланс.

На рис. 1.11 наведено сальдо торговельного балансу України в динаміці за 2018–2022 роки.

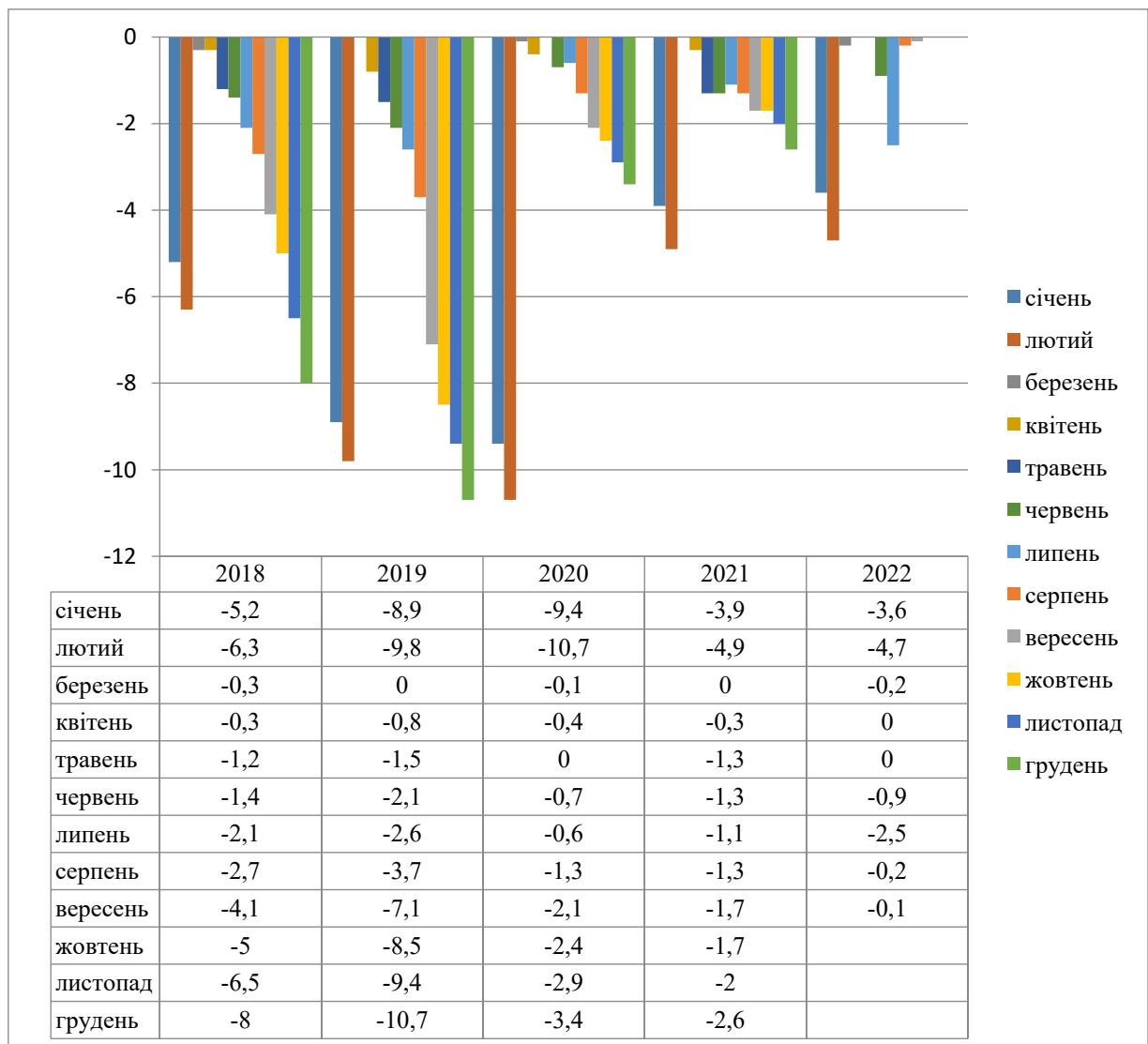

Рисунок 1.11 – Сальдо торгівельного балансу України в динаміці за 2018–2022 роки [19].

Як бачимо, останні п'ять років сальдо торговельного балансу України характеризується перевищенням імпорту над експортом. Найбільші від'ємні значення спостерігалися на кінець 2019 року та початок 2020 року – -10,7% та -9,4% відповідно. У 2022 році найбільше від'ємне сальдо спостерігалось в лютому, наступні місяці показники знизилися. На нашу думку, це пов'язано з початком війни в Україні. Ділова активність знизилася – заморозився як імпорт, так і експорт товарів, звичайно, крім тих товарів, що пов'язані з воєнними діями.

Загалом обіг товарів у 2021 році в Україні склав 141,54 млрд дол., що на 36,71% більше, ніж у 2020 році. Вартість експорту в абсолютних параметрах зросла на 19,05 млрд дол. Нагадаємо: експорт товарів у 2020 році зменшився порівняно з 2019 роком на 1,7% (862,8 млн дол.) і склав 49,2 млрд дол.

У табл. 1.4 наведено баланс товарів за 2021 рік та 2022 рік (I кв., II кв.).

Таблиця 1.4 – Баланс товарів за 2021 рік та 2022 рік (I кв., II кв.).

Статті балансу	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	Усього
2021 рік					
Баланс товарів	-1769	-287	-1435	-3151	-6642
Експорт товарів	12482	14960	17138	18533	63113
Імпорт товарів	14251	15247	18573	21684	69755
2022 рік					
Баланс товарів	-1062	-3310			-4372
Експорт товарів	12799	7982			20781
Імпорт товарів	13861	11292			25153

За даними табл. 1.4 бачимо, що за всі періоди, які наведено, відбувалося перевищення імпорту товарів над експортом.

У табл. 1.5 наведено товарну структуру експорту України у 2021 році.

Як бачимо з табл. 1.5, найбільша питома вага в структурі експорту в Україні у 2021 році припадала на продовольчі товари та сировину для їх виробництва й складала 43,9 %.

У табл. 1.6 наведено товарну структуру імпорту України у 2021 році.

Таблиця 1.5 – Товарна структура експорту України у 2021 році

Найменування груп товарів	2021 рік	Структура, %	Темпи зростання до попереднього року, %
Усього, млн. дол. США	63113	100	139,8
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	27687	43,9	124,9
Мінеральні продукти	7876	12,5	158,7
Продукція хімічної галузі та пов'язаних з нею галузей промисловості	3174	5,0	137,5
Деревина та вироби з неї	2491	3,9	141,7
Промислові вироби	946	1,5	131,0
Чорні й кольорові метали та вироби з них	15719	24,9	179,0
Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	3817	6,0	112,6
Різне	1403	2,2	132,5

Як бачимо з табл. 1.6, найбільша питома вага в структурі імпорту в Україні у 2021 році припадала на машини, устаткування, транспортні засоби та прилади й складала 31,3%, імпорт продовольчих товарів та сировини для їх виробництва складав 11%.

Таблиця 1.6 – Товарна структура імпорту України у 2021 році

Найменування груп товарів	2021 рік	Структура, %	Темпи зростання до попереднього року, %
Усього, млн дол. США	69755	100	134,3
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	7667	11,0	118,6
Мінеральні продукти	13999	20,1	177,3
Продукція хімічної галузі та пов'язаних з нею галузей промисловості	14393	20,6	134,9
Деревина та вироби з неї	1485	2,1	110,2
Промислові вироби	3671	5,3	122,0
Чорні й кольорові метали та вироби з них	4222	6,1	140,4
Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	21845	31,3	125,5
Різне	2473	3,5	1116,7

Однак торговельний баланс характеризує тільки частину платіжного балансу України. Тож з метою визначення загального стану платіжного

балансу України далі проаналізуємо основні агрегати платіжного балансу України за 2021 та 2022 роки (табл. 1.7).

Основні агрегати платіжного балансу України наведено в табл. 1.7, яку складено на основі платіжного балансу України в аналітичній формі за 2021 рік і перший та другий квартали 2022 року (див. Додаток А).

Таблиця 1.7 – Основні агрегати платіжного балансу України за 2021 та 2022 роки

Статті балансу	2021 рік	2022 рік (Ікв., ІІкв.)
Баланс поточного рахунку	-3249	3370
Баланс товарів	-6642	-4372
Баланс послуг	3971	-2597
Оплата праці (баланс)	13568	6803
Виплати процентів і дивідендів	-18768	-2908
Поточні трансферти	13591	6810
Баланс фінансового рахунку	-3721	11476
Прямі інвестиції (сальдо)	-6885	291
Портфельні інвестиції (сальдо)	-1024	1257
Іноземні кредити, пасиви	352	219
Торгівельні кредити (активи)	-369	-1095
Інші інвестиції (сальдо)	5844	10334
Зведений баланс	487	-8098

Як бачимо, дані щодо стану платіжного балансу у 2022 році вказують на радикальні зміни обсягів валютно-фінансових потоків між резидентами і нерезидентами України, а також на виникнення певних диспропорцій, пов'язаних з війною в нашій країні.

За перші два квартали 2022 року позитивне сальдо поточного рахунку становило 3,37 млрд дол. США. Генерування профіциту поточного рахунку пояснювалося збільшенням поточних трансфертів за рахунок грантової допомоги міжнародних партнерів та гуманітарної допомоги, а також скороченням виплат дивідендів і відсотків за кредитами нерезидентам.

З іншого боку, дефіцит торгівлі товарами та послугами збільшився з 1,062 млрд дол. до 4,372 млрд дол. США при радикальному скороченні як експорту, так й імпорту. Витрати українських мігрантів за кордоном

призводили до нарощування обсягів імпорту й впливали в такий спосіб на дефіцит торговельного балансу.

За 4 місяці 2022 року вартісні обсяги експорту товарів з України скоротилися майже на 12%, а обсяги імпорту – на 14% відносно аналогічного періоду попереднього року. Найбільш вагомими позиціями скорочення українського експорту стали чорні та кольорові метали, продовольчі товари, включаючи експорт зернових, олій, жирів і продукції харчової промисловості, а також продукція хімічної промисловості та машинобудування.

У структурі товарного імпорту України найбільше зменшився неенергетичний імпорт (у квітні темпи його падіння досягли 51% відносно квітня 2021 року). Серед складових неенергетичного імпорту найбільшими темпами падіння відзначалися імпорт деревини та виробів з неї, чорних та кольорових металів, продукції машинобудування та хімічної промисловості [20].

Надходження від оплати праці українців за кордоном помірно зменшувалися від початку військових дій, і за січень-квітень 2022 року вони становили 4,2 млрд дол., порівняно з 4,6 млрд у січні-квітні 2021 року. З іншого боку, кратно знизився відтік валюти за статтею «доходи від інвестицій». Це пояснювалося як зменшенням дохідності прямих іноземних інвестицій, так і введенням валютних обмежень після початку військових дій [20].

У перші квартали 2022 року однією з найвагоміших статей підтримки платіжного балансу України стало надходження іноземних грантів і гуманітарної допомоги – 4,1 млрд дол. США. Ця величина майже удвічі перевищувала аналогічний показник минулого року. У платіжному балансі гранти й натуральна допомога відображаються в розділі «баланс вторинних доходів» поточного рахунку.

Загалом основними статтями відтоку іноземної валюти з України в січні-квітні 2022 року стали:

- торговельні кредити, надані українськими експортерами імпортерам (-5,2 млрд дол. США);
- купівлі іноземної валюти резидентами України та її приріст у позабанківському обігу (-3,6 млрд дол.);
- виплати процентів і дивідендів резидентами України (-2,7 млрд дол.);
- експорт-імпорт товарів і послуг (-1,6 млрд дол.)

Вагома підтримка України міжнародними партнерами після початку військового вторгнення Росії спровокувала зміну структури припливу коштів за фінансовим рахунком. Так, за даними Міністерства фінансів України, з 24 лютого до 1 червня 2022 року Уряд отримав 6,6 млрд дол. США валового зовнішнього фінансування (переважно – офіційного). Найвагоміші суми коштів надійшли від МВФ – 1,41 млрд дол. США; ЄС – 1,4 млрд дол.; США – 0,99 млрд дол.; Європейського інвестиційного банку – 0,72 млрд дол.; Світового банку – 0,64 млрд дол.; Канади – 0,39 млрд дол.; Франції – 0,33 млрд дол.; Німеччини – 0,16 млрд дол. США.

Найбільш потрібну Україні грантову (безповоротну) допомогу надали: США – 0,99 млрд дол.; Великобританія – 0,13 млрд дол.; Італія – 0,13 млрд дол.; ЄС – 0,12 млн дол.; Данія й Норвегія – по 0,02 млн дол. США [20].

Війна, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, обумовила погіршення платіжного балансу, про що свідчать дані, наведені в табл. 1.8.

Таблиця 1.8– Платіжний баланс України за 2000–2022 роки

Рік	млн дол. США	Рік	млн дол. США	Рік	млн дол. США
2000	1002	2008	-3063	2015	849
2001	1685	2009	-13726	2016	1346
2002	1236	2010	5031	2017	2566
2003	2260	2011	-2455	2018	2877
2004	2539	2012	-4175	2019	5980
2005	10721	2013	2023	2020	1990
2006	2408	2014	-13307	2021	487
2007	9421			2022	-8098

У табл. 1.8 наведено показники сальдо платіжного балансу України за 2000–2022 роки.

На рис. 1.12 графічно наведено платіжний баланс України в динаміці за 2000–2022 роки в млн дол. США.

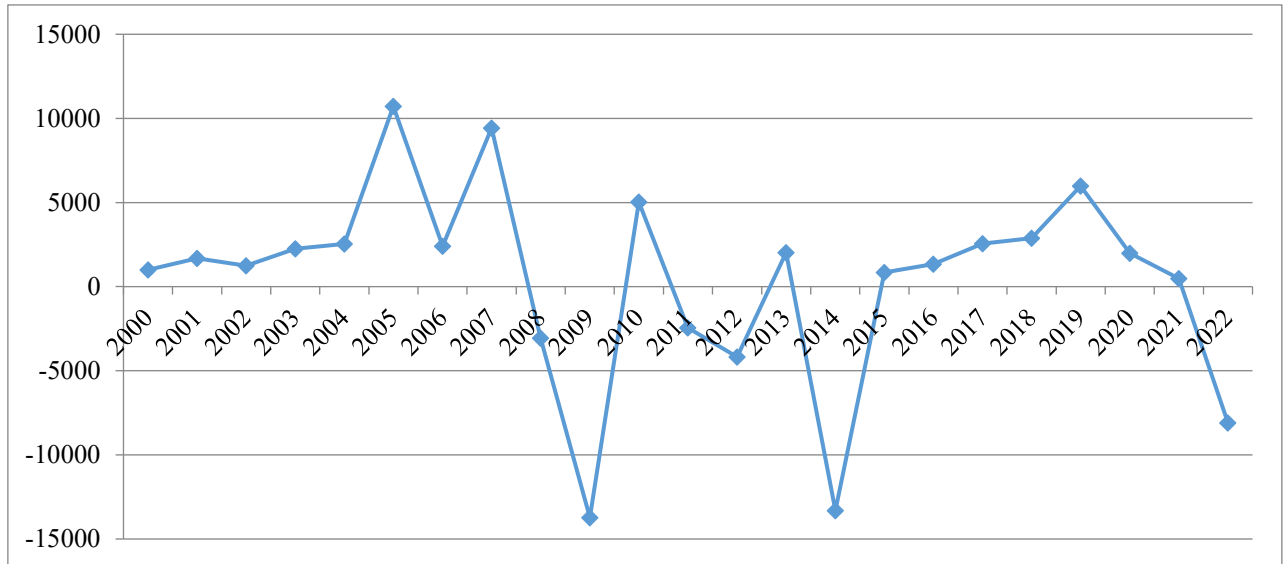

Рисунок 1.12 – Платіжний баланс України в динаміці за 2000–2022 роки

Як бачимо з рис. 1.12, найбільші від’ємні показники сальдо платіжного балансу України в окремі періоди пов’язані з тими чи іншими викликами, з якими стикалася країна. Так, у 2008–2010 роках причиною стала світова фінансова криза, у 2013–2015 роках – події в Україні, викликані анексією Криму та воєнними діями на Сході країни, і у 2022 році – війна з РФ [21].

Наслідки окупації частини територій, пошкодження продовольчих складів та порушення звичних транспортних маршрутів уже відчують у всьому світі, оскільки від українського продовольства залежні більше ніж 190 країн, до яких постачається продукція українського виробництва [22].

Сучасна ситуація, що склалася в Україні, й обумовлена викликами через війну з РФ, вимагає підвищеної уваги до складання продовольчого балансу країни з метою забезпечення продовольчої національної безпеки та виконання обов’язків перед іншими країнами щодо імпорту продовольства.

Можна зазначити окремі позитивні аспекти в Україні в складанні такого балансу.

Так, з перших днів російського вторгнення в Україні розпочався пошук нових логістичних шляхів постачання продовольства як всередині країни, так і за її межами.

Також з метою подолання проблем у сфері забезпечення продовольчої безпеки на базі Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба) було створено Національну платформу продовольчої безпеки. Учасниками платформи вже за перший квартал 2022 року стали більше 4,5 тисяч агропідприємств, торговельних мереж, місцевих адміністрацій, продовольчих та логістичних компаній, які в режимі реального часу обмінюються інформацією про потреби у продовольчих товарах та наявні пропозиції, а також можуть укладати угоди онлайн [23].

Платформа акумулює дані про харчовий баланс, наявний попит та пропозиції, які можна використовувати як в Україні, так і за її межами. Створений на платформі окремий розділ для експортерів дозволить міжнародним партнерами (логістичним компаніям та трейдерам) планувати укладання угод з українськими компаніями, у тому числі – для вирішення проблеми постачання продовольства до інших країн.

Таким чином, можна виокремити основні переваги створення національної платформи продовольчої безпеки:

- створення харчового балансу України;
- доступ до актуальної інформації щодо потреб та пропозиції товарів та послуг;
- комунікація із замовником та постачальником без посередників;
- замовлення послуг транспортування, пошук персоналу та інше [23].

Як ми уже зазначали, поняття «продовольча безпека» є комплексним та багатогранним, що складається з низки базових елементів, без урахування яких неможливо об'єктивно розглядати питання, пов'язані з вирішенням продовольчої проблеми як на глобальному рівні, так і на рівні окремо взятої країни. У світовій теорії виділяють такі складові продовольчої безпеки:

- продовольча незалежність;
- економічна доступність продовольства для населення;
- фізична доступність;
- якість;
- безпека харчування;
- рівень перехідних запасів основних продовольчих ресурсів.

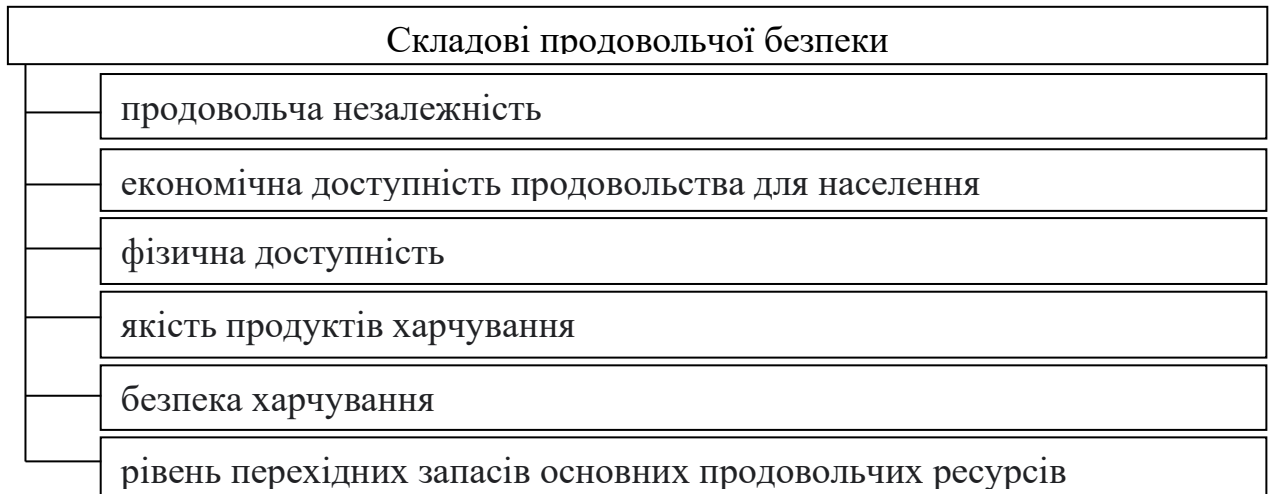

Рисунок 1.13 – Складові продовольчої безпеки

Усі перелічені елементи продовольчої безпеки перебувають у взаємозв'язку.

Продовольча безпека охоплює широкий спектр національних, економічних, соціальних, демографічних та екологічних факторів. Її стан безпосередньо відбивається як у національній безпеці загалом, так і в кожній з її складових. Не забезпечивши продовольчу безпеку, неможливо вирішувати економічні та соціальні завдання, впливати на глобальні процеси у світовому співтоваристві.

Як уже було зазначено, національна безпека країни органічно пов'язана із забезпеченням продовольчої безпеки. Залежно від рівня аграрного потенціалу виділяються три підходи до забезпечення продовольчої безпеки: протекціоністський, експортоорієнтований та проміжний.

Найбільш яскравими представниками протекціоністського підходу є Японія та Норвегія, експортоорієнтованого – США. Ці підходи за своєю суттю є контрастними, до першого чи другого не можна віднести всі країни світу: більшість країн дотримується проміжного шляху до забезпечення продовольчої безпеки, їм властиві ті чи інші елементи обох підходів (наприклад, країни ЄС).

Основна відмінність між протекціоністським та експортоорієнтованим підходами полягає в обсягах державної підтримки сільськогосподарського виробництва. У Японії та Норвегії державна підтримка сільського господарства є однією з найвищих у світі поряд із Швейцарією, Південною Кореєю та Ісландією.

У табл. 1.9 наведено загальну підтримку як виробників, так і споживачів сільськогосподарської продукції за окремими країнами світу в динаміці за 2012–2021 роки.

Наведені в табл. 1.9 дані було опубліковано в червні 2022 року як доповнення до звіту ОЄСР «Моніторинг і оцінка сільськогосподарської політики 2022». У цьому звіті відстежуються зміни сільгосполітики в 38 країнах членах ОЄСР, 5 країнах – членах ЄС, які не входять до ОЄСР, та 11 країнах, де формується ринок.

Наведена кількісна оцінка підтримки за даними ОЄСР показує, що найбільший рівень підтримки спостерігається в Японії, Південній Кореї, у країнах ЄС, США та КНР.

Найбільший обсяг підтримки в розмірі 326,844 млрд дол. США належить Китаю.

Крім того, ОЄСР розраховує коефіцієнт номінальної допомоги виробника та номінальний коефіцієнт захисту, які наведено в табл. 1.10.

Таблиця 1.9 – Динаміка загальної підтримки як виробників так і споживачів сільськогосподарської продукції за окремими країнами світу у 2012–2021 роки, млн дол. США

Країна	Рік									
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Австралія	2419,59	2441,13	2341,77	10807,0	2055,99	2801,68	2568,88	2424,47	2998,57	3273,43
Ісландія	156,30	154,50	205,66	208,76	245,08	269,55	258,44	232,81	215,04	237,39
Канада	9105,78	7189,34	6259,53	5347,44	5983,02	5354,98	5448,51	6003,98	6200,59	9776,48
Чилі	759,24	816,29	824,52	798,68	762,53	841,92	851,17	823,41	700,46	837,19
Колумбія	7202,78	7235,88	6009,63	4547,59	4185,23	3523,86	4508,78	4015,29	3118,73	2598,99
Коста-Ріка	346,02	374,80	303,37	451,63	360,10	257,77	251,54	327,02	344,09	267,67
Ізраїль	674,65	755,12	1049,60	1197,56	1340,86	1201,30	1157,72	1318,41	1713,71	179,32
Японія	69394,71	52382,16	44106,99	37982,24	47477,37	47273,98	46075,32	47660,45	2928,89	42380,81
Південна Корея	23125,79	23544,79	23341,20	23709,42	22150,82	24996,02	27145,09	23981,46	25085,04	26817,18
Мексика	8843,02	7887,96	8604,42	7620,04	5800,28	6452,86	7351,19	7180,87	6293,27	6598,01
Нова Зеландія	550,58	528,00	556,88	467,49	517,31	493,00	484,65	616,58	622,09	640,24
Норвегія	4311,17	4227,60	4328,21	3538,09	3560,84	3322,18	3606,03	3226,35	3091,42	3214,15
Швейцарія	6833,49	6679,87	7896,50	7518,96	7481,42	7073,07	6830,13	6832,37	7931,57	7416,00
Туреччина	21200,49	18442,46	20669,62	20371,09	21550,84	17548,89	10523,41	10884,77	16673,30	8846,21
Великобританія						7428,59	8114,66	7898,33	7576,86	9712,97
США	86732,09	86339,73	92573,68	91522,53	91315,95	88730,29	98302,72	106492,50	107457,83	127087,44
ЄС	126275,85	136224,84	118803,47	107218,03	10701,79	110401,44	122418,59	118186,12	119151,67	112918,98
ОЄСР (усього)	362418,55	348967,89	332361,92	310004,47	317644,59	315618,89	331965,27	334155,45	348628,14	353517,52
Аргентина	-16477,00	-18240,01	-21820,25	-12115,54	-4497,40	-3433,32	-119804,47	-11467,71	-4350,83	-10384,78
Бразилія	15341,58	12068,54	10763,68	6631,32	8672,81	7290,03	6069,17	5254,16	4687,32	9044,62
КНР	201788,81	237722,46	247337,83	266825,21	248995,72	241690,59	221737,06	228911,31	286096,63	326844,02
Індія	-54248,78	-71042,96	-19673,99	2338,68	2116,56	17504,68	-806,04	976,39	49043,55	17268,52
Індонезія	26076,88	29462,12	31990,65	33365,34	35374,03	37494,59	26565,39	28003,22	22101,20	23686,66
Казахстан	2554,11	2841,45	1457,43	2264,19	381,41	1165,04	1280,27	2036,83	1856,64	1996,81
Філіппіни	7925,08	9708,05	10688,11	9752,42	9375,40	9129,81	9486,12	8795,00	10146,08	11246,72
Росія	14739,11	22425,83	13337,27	10902,11	10309,83	11625,36	11014,55	9728,67	7533,51	5642,76
ЮАР	1055,04	1007,90	996,00	1223,33	683,42	1034,63	1335,86	900,10	854,14	912,12

Таблиця 1.10 – Коефіцієнт номінальної допомоги виробника сільськогосподарської продукції та номінальний коефіцієнт захисту в країнах членах ОЕСР у динаміці за 2012–2021 роки

Роки	2012	2013	2014	2015	2016	2017	20180	2019	2020	2021
Коефіцієнт номінальної допомоги виробника										
ОЕСР (усього)	1,22	1,2	1,2	1,21	1,22	1,2	1,21	1,22	1,22	1,19
ЄС	1,24	1,24	1,21	1,24	1,24	1,23	1,25	1,24	1,24	1,21
США	1,09	1,07	1,1	1,1	1,1	1,09	1,12	1,15	1,13	1,12
Номінальний коефіцієнт захисту										
ОЕСР(усього)	1,1	1,09	1,08	1,09	1,1	1,09	1,1	1,09	1,09	1,08
ЄС	1,05	1,06	1,04	1,05	1,04	1,04	1,05	1,05	1,04	1,03
США	1,02	1,01	1,02	1,02	1,03	1,03	1,05	1,03	1,02	1,04

Дані табл. 1.10 показують, що рівень номінальної допомоги та рівень захисту виробників сільськогосподарської продукції за період 2012–2021 років майже не змінювався та знаходився на рівні більшим за одиницю. Найбільше значення коефіцієнту номінальної допомоги виробника спостерігається в ЄС – на рівні 1,21 у 2021 році.

У табл. 1.11 наведено динаміку загальної підтримки як виробників, так і споживачів сільськогосподарської продукції в Україні.

Таблиця 1.11– Загальна підтримка як виробників, так і споживачів сільськогосподарської продукції в Україні

Рік	млн дол. США	Рік	млн дол. США	Рік	млн дол. США
1995	-861,47	2006	2431,96	2017	-95,08
1996	-1749,19	2007	1232,61	2018	888,73
1997	1500,01	2008	-200,17	2019	1240,19
1998	511,58	2009	2150,65	2020	713,95
1999	117,82	2010	2260,08	2021	857,62
2000	277,91	2011	-749,1		
2001	483,35	2012	687,27		
2002	-326,26	2013	654,48		
2003	247,54	2014	-212,52		
2004	469,11	2015	260,3		
2005	2201,4	2016	-281,18		

На рис. 1.13 схематично наведено динаміку показника загальної підтримки як виробників, так і споживачів сільськогосподарської продукції в Україні за 1995–2021 роки (за даними ОЕСР).

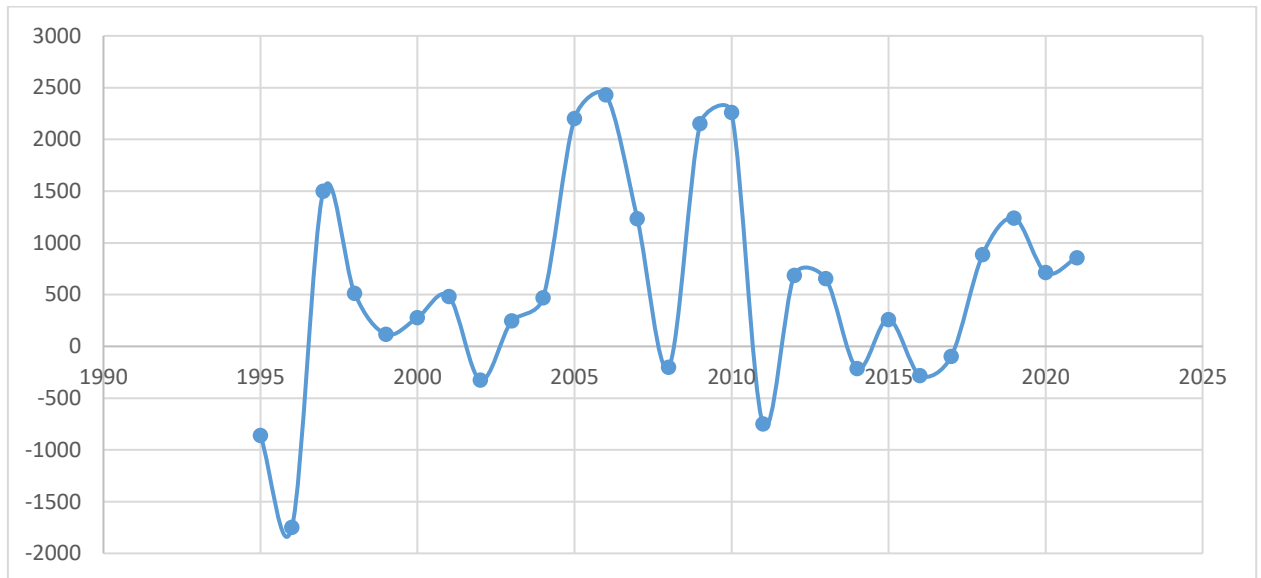

Рисунок 1.13 – Динаміка показника загальної підтримки як виробників, так і споживачів сільськогосподарської продукції в Україні за 1995–2021 роки

З рис. 1.13 наочно видно, що системно в країні не відбувалася підтримка АПК. Дії щодо підтримки як виробників, так і споживачів були хаотичними, що відповідає відсутності стратегії розвитку цієї сфери, незважаючи на те, що саме експорт сільгосппродукції в товарній структурі зовнішньоекономічної діяльності є найбільшим.

У табл. 1.12 проаналізовано структуру загальної підтримки як виробників, так і споживачів сільськогосподарської продукції в ЄС та США (за даними ОЕСР).

З табл. 1.12 бачимо, що значні кошти виділяються в розвинутих країнах на сільськогосподарські знання та інноваційні системи, розвиток та обслуговування інфраструктури та просування сільськогосподарської продукції.

Якщо порівняти структуру допомоги в ЄС та США, то можна зазначити, що вищезначені аспекти майже відсутні в програмі допомоги АПК в Україні.

Таблиця 1.12 – Структура загальної підтримки як виробників, так і споживачів сільськогосподарської продукції в ЄС та США, %

Найменування	ЄС	США
Сільськогосподарські знання та інноваційні системи	53,24	27,79
Виробництво сільськогосподарських знань	21,75	25
у тому числі:		
- передача знань	31,49	2,79
Інспекція та контроль	8,34	12,40
у тому числі:		
- безпека та інспекція сільськогосподарської продукції	2,36	10,40
Перевірка та боротьба зі шкідниками сільськогосподарської продукції та бур'янами	5,35	0
Вхідний контроль	0,64	2,01
Розвиток та обслуговування інфраструктури	15,65	22,86
у тому числі:		
- гідрологічної інфраструктури	1,92	0
Складська, маркетингова та інша інфраструктура, у тому числі		
- фізична інфраструктура	3,28	0
- інституційна інфраструктура	4,57	22,86
Реструктуризація ферм	5,87	0
Маркетинг та просування	22,49	20,73
Колективні схеми переробки та збуту сільськогосподарської продукції	15,66	0
Просування сільськогосподарської продукції	6,83	20,73
Вартість державних акцій	0,13	0,38
Різне	0,15	15,82

Країни з протекціоністським підходом до розвитку АПК, як правило, мають обмежені сільськогосподарські ресурси, і навіть, незважаючи на високорозвинену економіку, не здатні виробляти більшість продуктів продовольства, які є конкурентоспроможними на світовому і внутрішньому ринках. У зв'язку з цим, ці країни використовують низку механізмів, спрямованих на захист внутрішнього виробництва.

Так, основними інструментами захисту внутрішнього ринку Японії є регулювання внутрішніх цін на продовольство, обмеження імпорту продуктів харчування шляхом митно-тарифного регулювання, здійснення виплат фермерам у вигляді різних субсидій. При такому підході частина коштів, витрачених на підтримку сільського господарства, перетворюється на капіталовкладення в промислове та сільськогосподарське виробництво.

Експортоорієнтованого підходу до забезпечення аграрно-продовольчої безпеки дотримуються країни з високим аграрним та економічним потенціалом. Яскравим представником цього підходу є США. Хоча в безпосередньому сільськогосподарському виробництві США працює лише 1% населення, країна здатна як покривати власні потреби у продовольстві з допомогою внутрішнього виробництва, так і бути найбільшим світовим експортером продовольства.

Субсидування експорту дозволило США стати світовим лідером в галузі сільського господарства. Такий тип підтримки дозволив фермерам продовжувати виробництво продукції у ще більших обсягах та отримувати додаткові конкурентні переваги не лише за допомогою державних субсидій, а й завдяки ефекту масштабу виробництва.

Середній розмір ферми в США становить приблизно 200 га, а розмір великих рослинницьких ферм – кілька тисяч гектарів. Механізація в цих гігантських господарствах настільки висока, що дозволяє управляти подібною фермою лише 15-20 працівникам.

Згідно з даними ФАО, усього 125 тис. великих господарств, що становить лише 6% від їх загальної кількості, виробляють понад 75% усієї сільськогосподарської продукції США.

Проміжний підхід характерний для більшості країн ЄС, які не прагнуть займати сильніші позиції у світовому експорті продовольства. Головне завдання сучасної аграрної політики ЄС – забезпечення продовольчої безпеки усередині членів спілки. За всіма критеріями, які застосовуються при оцінці продовольчої безпеки (продовольча незалежність, економічна, фізична доступність продовольства для населення, якість та безпечність продуктів харчування, рівень перехідних запасів продовольства), вона вважається повністю досягнутою в ЄС.

Китайський досвід забезпечення продовольчої безпеки є унікальним у тому сенсі, що ця країна має прогодувати 22% світового населення, володіючи лише 7% світової ріллі. Увесь світовий експорт продовольства неспроможний

задовольнити потреби жителів цієї країни з її величезним населенням, якщо продовольство не буде вироблятися в країні. Тому перед Китаєм стоїть проблема розвитку агропромислового комплексу країни, який зможе задовольняти значною мірою внутрішні потреби в продуктах харчування за доступною для населення ціною.

Одним із ключових заходів, спрямованих на забезпечення аграрно-продовольчої безпеки в країнах ОЄСР є державна політика в галузі розвитку аграрної науки, впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво.

Стрімкому розвитку АПК США сприяло не так субсидування аграрного експорту, як підвищення ефективності виробництва, що було досягнуто завдяки впровадженню передових технологій у виробничий процес, переходу на інноваційний розвиток сільського господарства.

У Китаї одним із головних чинників успіху в сільськогосподарському виробництві стало повсюдне впровадження передових аграрних технологій. У безпосередній процес виробництва впроваджувалися як запозичені в розвинених країн досягнення світової сільськогосподарської науки, так і розробки вітчизняних фахівців.

У рамках нової аграрної політики Китаю передбачається збільшувати фінансування аграрної науки, стимулюватиме і надалі впровадження передових досягнень НТП у виробництво.

Одним із найважливіших напрямів державної політики Японії також є фінансування науково-дослідних робіт. Держава взяла на себе зобов'язання проведення та впровадження в аграрний сектор наукових досліджень, утримання науково-дослідних інститутів, локальних наукових центрів та сільськогосподарських станцій, фінансування таких заходів, як курси підвищення кваліфікації фермерів.

Загальною закономірністю країн із різними підходами до забезпечення продовольчої безпеки є підтримання високої економічної доступності

продовольства населення. У Японії частка витрат на продовольство в загальних витратах споживачів становить 14,4%.

У Китаї частка продовольства в споживчих витратах для міського населення становить 37,7%, для сільського – 46,2%.

У США частка витрат на продовольство від загального розміру сімейного бюджету у 80-х роках становила 16%. На цей час цей показник знижений до 10%. Значною мірою підвищення доступності продовольства для населення було досягнуто завдяки державним програмам продовольчої допомоги бідним верствам населення. Ці програми є невід’ємним елементом продовольчої безпеки США і спрямовані насамперед на те, щоб згладжувати диспропорції та соціальні протиріччя, що мають місце в американському суспільстві.

Проте програми продовольчої допомоги спрямовані не лише на вирішення проблеми недоїдання серед найбільш вразливих верств населення. Так, через підвищення споживання окремих видів продовольства держава позбавляється товарних надлишків і водночас підвищує доходи фермерів, яким у разі недостатнього попиту на їх продовольство та надлишкового виробництва продукції довелося б знижувати ціни.

Особливо актуальною програма продовольчої допомоги стала в період світової фінансової та економічної кризи. У березні 2009 року в США талонами на продовольство користувалися 33,157 млн осіб, що на 600 тис. осіб більше, ніж у лютому. Станом на початок червня 2009 року продовольчими талонами користувався кожен дев'ятий американець. У середньому щомісяця на кожного учасника програми продовольчих талонів припадало 114 дол. США. На цю програму конгрес США виділив на 2009 фінансовий рік 54 млрд дол. США.

У табл. 1.13 наведено місце окремих аспектів реформ та вдосконалень відповідно в економічному, торговому та соціальному блоках для забезпечення продовольчої безпеки за країнами світу.

Таблиця 1.13 – Заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки

Економічний блок	Торговий блок	Соціальний блок
Розробка нової техніки та технологій, впровадження досягнень НТП	Розробка нової техніки та технологій, впровадження досягнень НТП	
Політика протекціонізму щодо підприємств, зайнятих у переробці сільгоспсировини	Розробка стратегії єдиної товарної політики, створення цивілізованих каналів руху товару	Створення та впровадження програм розвитку сільських регіонів
Ведення на регулярній основі рейтингу продовольчої безпеки	Розробка ефективного механізму державного регулювання цін на соціально значущі продукти харчування. Створення взаємопов'язаної системи цін на продовольчу сировину, засоби виробництва та промислові товари, які споживає аграрний сектор	Перегляд мінімально визначених соціальних стандартів у рівні доходів та споживання за соціальними групами населення
Розширення обсягів державних інтервенцій у галузь	Захист національного продовольчого ринку від демпінгу з боку імпорту через мита та квотування ввезення в країну імпортих товарів, аналоги яких виробляються або можуть вироблятися вітчизняними підприємствами	Підтримка доходів сільських товаровиробників на рівні, що забезпечує розширене відтворення та реалізацію соціально-орієнтованих програм для села
Відродження вітчизняної насінневої бази та бази племінної худоби	Розвиток інфраструктури ринку, що забезпечує його регулювання з урахуванням попиту та пропозиції	Забезпечення мінімально визначених соціальних стандартів у рівні доходів та споживання в регіональному розрізі та за соціальними групами населення
Пільгове кредитування сільгоспвиробників	Формування державних резервів продовольства	Розробка та впровадження стандартів якості продовольства, що корелюється із загальносвітовими
Посилення інтеграційних процесів між сільськогосподарськими виробниками та переробною промисловістю	Посилення ефективної спеціалізації регіонів	Систематичне підвищення якості харчової продукції та її відповідність медичним вимогам

Таким чином, можна дійти висновку, що сутність розуміння проблеми продовольчої безпеки в різні періоди поступово зміщувалася з політичного завдання забезпечення загальної фізичної доступності продуктів харчування та гарантованого забезпечення продовольством кожної конкретної людини.

Нині серед пріоритетних завдань на перше місце вийшло забезпечення економічної та соціальної доступності продовольства, безпеки продовольства для споживачів.

Зовнішня торгівля продуктами харчування є важливим важелем глобальної продовольчої безпеки, відповідно до чого вирішення проблеми продовольчого забезпечення пов'язане не тільки з імпортом, а й з максимально можливим самозабезпеченням країни продовольством.

До основних чинників, які впливають на доступність продовольства в Україні можна віднести:

- економічні: високі темпи зростання цін на харчові продукти; низькі темпи підвищення життя населення; зовнішньоекономічна кон'юнктура, що часто змінюється; незбалансованість харчування малозабезпечених груп населення;

- соціальні: значна частка населення, що живе за межею бідності; збільшення (під час війни) державних закупівель продовольства вітчизняного виробництва для подальшого його поширення як продовольча допомога, отримання гуманітарної допомоги від країн-партнерів;

- медичні: добровільне використання міжнародних стандартів під час виробництва продуктів харчування; рекомендаційний характер міжнародних організацій; слабка інтегрованість вітчизняних стандартів виробництва продовольства у світову систему.

Загалом можна сказати, що аграрна політика в цій галузі на сучасному етапі розвитку спрямована на якісне вдосконалення системи безпеки та усунення можливих загроз у майбутньому.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

2.1 Стан та оцінка виробництва продукції рослинництва та тваринництва в Україні

Ринкова трансформація економіки України позначила нові межі проблеми продовольчої безпеки, оскільки багато умов функціонування економічної системи, у тому числі галузі сільського господарства, визначають продовольчу безпеку країни.

До таких умов можна віднести як безпосередній обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, так й обсяг цін на продовольство, а також механізми взаємодії з іншими секторами агропромислового комплексу.

Економічна доступність продовольства для соціальних верств населення з різними доходами (при різкій диференціації останніх) визначається часткою витрат на споживання продовольчих товарів.

Частка та динаміка імпорту продовольства в загальній структурі споживання показує загальний рівень фізичного забезпечення країни продуктами сільського господарства.

Стан виробництва продовольства в країні розглянемо в таких підгалузях, як рослинництво та тваринництво.

Основною характеристикою стану підгалузі рослинництва є розмір посівної площі сільськогосподарських культур.

У табл. 2.1 наведено динаміку посівної площі в Україні за 1991–2021 роки [24].

Таблиця 2.1– Посівна площа сільськогосподарських культур, тис. га

Рік	Площа посівна (уточнена) сільськогосподарських культур, тис. га					Площа насадження плодових та ягідних культур
	Зернові та зернобобові культури	Буряк цукровий фабричний	Соняшник	Картопля	Культури овочеві	
1991	14671	1558	1601	1533	477	842
1992	13903	1498	1641	1702	500	834
1993	14305	1530	1637	1552	474	818
1994	13527	1485	1784	1532	461	804
1995	14152	1475	2020	1532	507	794
1996	13248	1359	2107	1547	479	772
1997	15051	1104	2065	1579	483	752
1998	13718	1017	2531	1513	461	468
1999	13154	1022	2889	1552	499	450
2000	13646	856	2943	1629	541	425
2001	15586	970	2502	1604	492	402
2002	15448	897	2834	1590	482	369
2003	12495	773	4001	1585	483	338
2004	15434	732	3521	1556	478	316
2005	15005	652	3743	1514	467	299
2006	14515	815	3964	1464	471	281
2007	15115	610	3604	1453	454	271
2008	15636	380	4306	1413	460	267
2009	15837	322	4232	1409	453	260
2010	15090	501	4572	1408	465	255
2011	15724	532	4739	1439	501	255
2012	15449	458	5194	1440	498	255
2013	16210	280	5051	1388	488	253
2014	14801	331	5257	1348	467	239
2015	14739	237	5105	1291	446	235
2016	14401	292	6073	1312	447	224
2017	14624	316	6034	1323	445	226
2018	14839	276	6117	1319	439	228
2019	15318	222	5928	1309	452	225
2020	15392	220	6457	1325	464	219
2021	15995	227	6622	1283	460	217

На рис. 2.1 графічно наведено посівні площі зернових та зернобобових культур в Україні.

Рис. 2.1 показує, що у 2021 році розмір посівної площі під зернові культури був найбільший за аналізований період, і склав 15 995 тис. га.

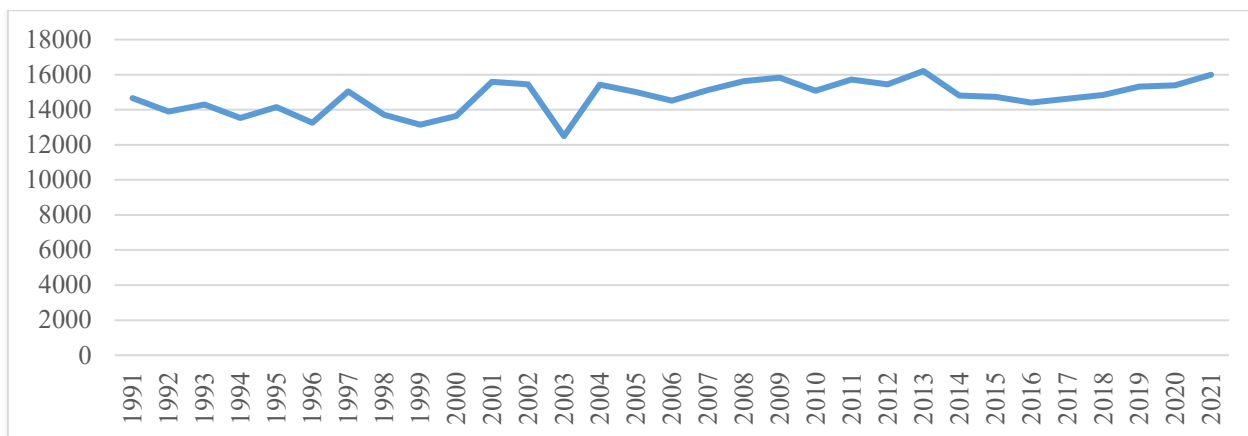

Рисунок 2.1 – Посівні площі зернових та зернобобових культур в Україні за 1991–2021 роки

На рис. 2.2 наведено посівні площі буряка цукрового в Україні.

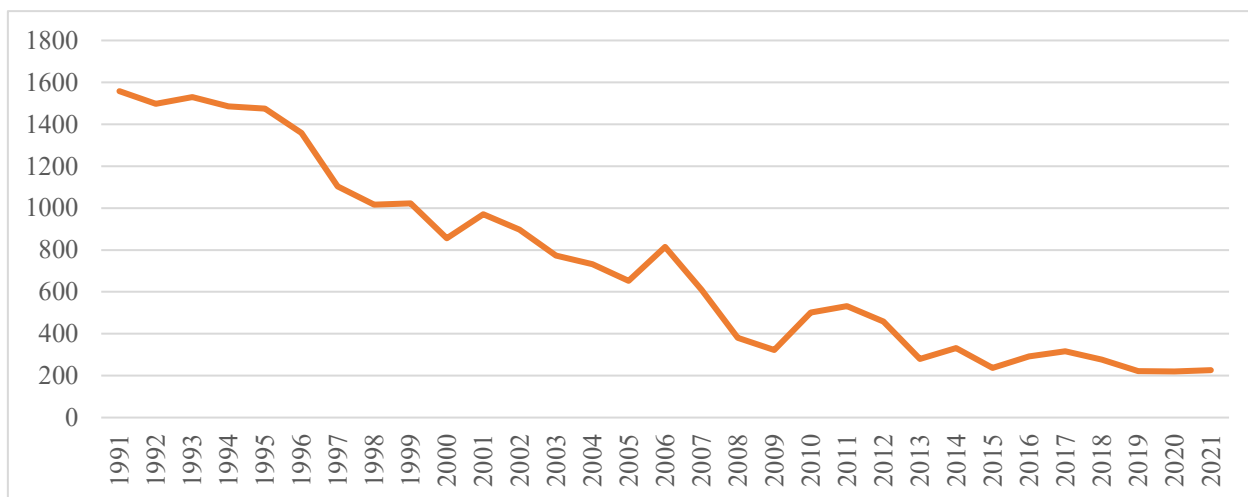

Рисунок 2.2 – Посівні площі буряка цукрового в Україні в динаміці за 1991–2021 роки

Дані табл. 2.1 та рис. 2.2 показують, що посівні площі буряка цукрового суттєво скорочено з 1 558 тис. га в 1991 році до 227 тис. га у 2021 році, або майже на 85,5%.

На рис. 2.3 наведено посівні площі соняшника в Україні в динаміці за 1991–2021 роки.

Дані, наведені на рис. 2.3, свідчать, що протягом аналізованого періоду площі зросли з 1 601 тис. га (у 1991 році) до 6 622 тис. га (у 2021 році), або в 4 рази.

Рисунок 2.3 – Посівні площі соняшника в Україні в динаміці за 1991–2021 роки

На рис. 2.4 наведено посівні площі картоплі в Україні.

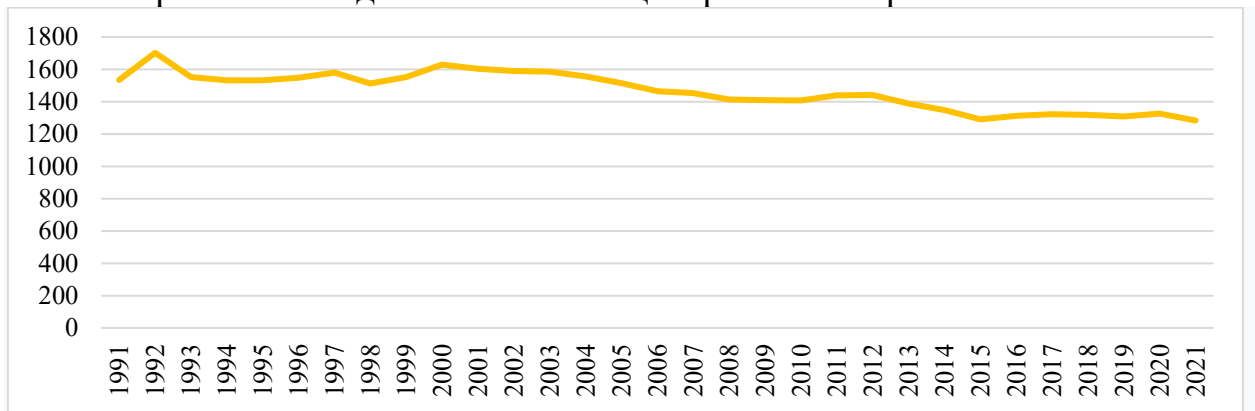

Рисунок 2.4 – Посівні площі картоплі в Україні в динаміці за 1991–2021 роки

Наведені у табл. 2.1 та на рис. 2.4 дані свідчать, що площі під картоплею скоротилися з 1 533 тис. га (у 1991 році) до 1 283 тис. га (у 2021 році), або на 16,31%. Це свідчить про те, що картопля залишається культурою, яка користується попитом як в країні, так і за її межами.

На рис. 2.5 наведено посівні площі овочевих та плодово-ягідних культур.

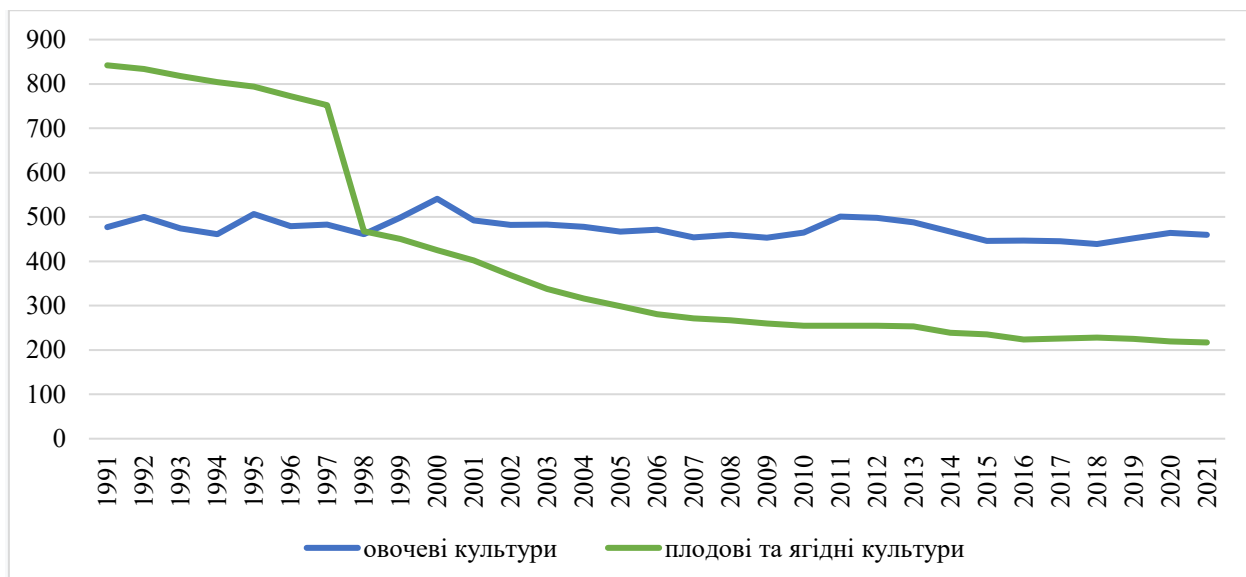

Рисунок 2.5 – Посівні площі овочевих та плодових і ягідних культур в Україні в динаміці за 1991–2021 роки

Наведені у табл. 2.1 та рис. 2.5 дані свідчать, що площі під овочеві культури за 31 рік майже не змінилися й знаходилися на рівні 477 тис. га та 460 тис. га відповідно на 1991 рік та 2021 рік. Водночас посівні площі під плодові та ягідні культури значно скоротилися: з 842 тис. га до 217 тис. га, або в 3,88 раза.

Загалом структура посівних площей може свідчити про основні переваги щодо вирощування культур в Україні. Так, загальна площа посівних культур на 2021 рік становила 24 804 тис. га, з яких 64,49% було відведено під зернові та зернобобові культури, 26,7% – під соняшник, 5,17% – під картоплю, 1,86% – під овочеві культури, 0,92% – під буряк та 0,88% – під плодові та ягідні культури.

Зрозуміло, що розміри посівних площ дещо обумовлюють обсяги виробництва (валового збору) сільськогосподарських культур.

У табл. 2.2 наведено обсяги виробництва (валового збору) сільськогосподарських культур в Україні в динаміці за 1991–2021 роки.

Таблиця 2.2 – Обсяги виробництва (валового збору) сільськогосподарських культур в Україні

Рік	Обсяг виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур, тис. т					Плодові та ягідні культури
	Культури зернові та зернобобові	Бурак цукровий фабричний	Соняшник	Картопля	Культури овочеві	
1991	38674	36168	2311	14550	5932	1537
1992	38537	28783	2127	20277	5310	2122
1993	45623	33717	2075	21009	6055	2798
1994	35497	28138	1569	16102	5142	1153
1995	33930	29650	2860	14729	5880	1897
1996	24571	23009	2123	18410	5070	1924
1997	35472	17663	2308	16701	5168	2793
1998	26471	15523	2266	15405	5492	1178
1999	24581	14064	2794	12723	5324	766
2000	24459	13199	3457	19838	5821	1453
2001	39706	15575	2251	17344	5907	1106
2002	38804	14452	3271	16619	5827	1211
2003	20234	13392	4254	18453	6538	1697
2004	41809	16600	3050	20755	6964	1635
2005	38016	15468	4706	19462	7295	1690
2006	34258	22421	5324	19467	8058	1114
2007	29295	16978	4174	19102	6835	1470
2008	53290	13438	6526	19545	7965	1504
2009	46028	10068	6364	19666	8341	1618
2010	39271	13749	6772	18705	8122	1747
2011	56747	18740	8671	24248	9833	1896
2012	46216	18439	8387	23250	10017	2009
2013	63051	10789	11051	22259	9873	2295
2014	63859	15734	10134	23693	9638	1999
2015	60126	10331	11181	20839	9214	2153
2016	66088	14011	13627	21750	9415	2007
2017	61917	14882	12236	22208	9286	2048
2018	70057	13968	14165	22504	9440	2571
2019	75143	10205	15254	20269	9688	2119
2020	64933	9150	13110	20838	9653	2024
2021	86010	10854	16392	21356	9935	2235
Абсолютний приріст						
	47336	-25314	14081	6806	4003	698
Відносний приріст						
	222,4%	-170%	709,3%	146,8%	167,5%	145,4%

Дані табл. 2.2 свідчать про те, що фізичний обсяг майже всіх культур, крім бурака цукрового фабричного, зріс. Тобто навіть скорочення посівних площ, не обумовило суттєве скорочення валового збору основних культур в

Україні за період 1991–2021 роки. Така ситуація обумовлена, поряд з іншими факторами, підвищенням урожайності культур.

У табл. 2.3 наведено урожайність сільськогосподарських культур в Україні за 1991–2021 роки [24].

Таблиця 2.3 – Урожайність сільськогосподарських культур

Рік	Урожайність, ц з 1 га зібраної площі					Плодові та ягідні культури
	Культури зернові та зернобобові	Буряк цукровий фабричний	Соняшник	Картопля	Культури овочеві	
1991	26,5	234	14,6	95	128	23,0
1992	27,9	194	13,0	119	110	32,2
1993	32,1	222	12,7	137	130	43,2
1994	26,8	192	9,1	105	115	18,0
1995	24,3	205	14,2	96	120	29,8
1996	19,6	183	10,5	119	112	30,6
1997	24,5	176	11,5	106	114	44,5
1998	20,8	174	9,3	102	123	28,6
1999	19,7	156	10,0	82	111	19,2
2000	19,4	177	12,2	122	112	38,4
2001	27,1	183	9,4	108	123	30,5
2002	27,3	189	12,0	104	124	36,5
2003	18,2	201	11,2	116	139	56,0
2004	28,3	238	8,9	133	149	58,1
2005	26,0	248	12,8	128	157	63,7
2006	24,1	285	13,6	133	171	45,0
2007	21,8	294	12,2	131	152	61,7
2008	34,6	356	15,3	139	174	64,4
2009	29,8	315	15,2	139	183	70,7
2010	26,9	279	15,0	132	174	78,2
2011	37,0	363	18,4	168	195	84,9
2012	31,2	411	16,5	161	199	89,9
2013	39,9	399	21,7	160	200	103,5
2014	43,7	477	19,4	176	208	95,2
2015	41,1	436	21,6	161	206	104,5
2016	46,1	482	22,4	166	211	101,9
2017	42,5	475	20,2	168	208	103,1
2018	47,4	509	23,0	171	214	128,4
2019	49,1	461	25,6	155	214	108,1
2020	42,5	416	20,2	157	207	105,6
2021	53,9	479	24,6	166	215	117,3
Абсолютний приріст						
	27,4	245,0	10,0	71,0	87	94,3
Відносний приріст (%)						
	203,4	204,7	168,5	174,74	167,97	510,0

Так, урожайність зернових та зернобобових культур за період з 1991–2021 років зросла більше ніж у двічі: до рівня 53,9 ц з 1 га. Аналогічна ситуація склалася з буряком цукровим фабричним, урожайність якого зросла також більше ніж у двічі й склала 472 ц з 1 га проти 234 ц з 1 га у 1991 році. Урожайність соняшника зросла з 14,6 ц до 24,6 ц з 1 га. Що стосується врожайності картоплі, то вона зросла до рівня 166 ц з 1 га у 2021 році. Урожайність овочевих культур також зросла на 167,97% і склала 215 ц з 1 га. Найбільші показники зростання врожайності простежуються за плодовими та ягідними культурами – з 23 ц з 1 га (в 1991 році) до 117,3 ц з 1 га (у 2021 році), або більше ніж у 5 разів.

У табл. 2.4 наведено приріст площ зібраних основних сільськогосподарських культур у 2021 році порівняно з 2020 роком.

Таблиця 2.4 – Площі зібраних основних сільськогосподарських культур у 2021 році порівняно з 2020 роком, тис. га

Культури	Господарства всіх категорій		Підприємства		Господарства населення	
	2021	2021 у % до 2020	2021	2021 у % до 2020	2021	2021 у % до 2020
1	2	3	4	5	6	7
Культури зернові та зернобобові:	15948,4	104,4	11744,9	105,4	4203,5	101,5
пшениця	7090,2	108,2	5422,7	109,6	1667,5	103,9
пшениця озима	6903,1	108,1	5293,0	109,3	1610,1	104,2
пшениця яра	187,1	112,4	129,7	121,2	57,4	96,6
кукурудза	5481,8	101,7	4398,2	102,0	1083,6	100,5
ячмінь	2472,1	104,1	1322,2	107,6	1149,9	100,4
ячмінь озимий	1137,2	112,8	880,5	117,2	256,7	100,2
ячмінь ярий	1334,9	97,7	441,7	92,6	893,2	100,4
жито	171,6	125,0	115,9	142,1	55,7	99,8
жито озиме	170,6	125,1	115,5	141,8	55,1	100,2
жито яре	1,0	114,0	0,4	360,6	0,6	71,6
тритикале	9,2	90,5	9,2	90,5	–	–
тритикале озиме	8,2	88,4	8,2	88,4	–	–
тритикале яре	1,0	112,8	1,0	112,8	–	–
овес	178,0	89,5	55,4	80,3	122,6	94,4
гречка	91,9	108,9	54,4	116,2	37,5	99,8
сорго	41,7	88,2	31,4	84,3	10,3	102,6
просо	87,1	54,8	64,6	48,7	22,5	86,1
рис	10,1	89,2	10,1	89,2	–	–

Продовження таблиці 2.4

1	2	3	4	5	6	7
культури зернобобові	310,7	100,2	257,6	100,1	53,1	100,8
з них горох	240,2	102,1	222,1	101,9	18,1	104,6
Соя	1322,9	96,9	1139,5	96,5	183,4	99,7
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	1004,5	90,2	991,1	90,2	13,4	96,0
ріпак озимий	971,8	89,7	959,0	89,7	12,8	96,0
кольза (ріпак ярий)	32,7	107,4	32,1	107,6	0,6	95,5
Соняшник	6665,1	102,8	5560,0	103,3	1105,1	100,6
Буряк цукровий фабричний	226,6	103,0	212,8	103,8	13,8	92,3
Картопля	1283,2	96,8	19,3	113,4	1263,9	96,6
Культури овочеві	460,8	99,1	32,9	88,6	427,9	100,0
з них культури овочеві відкритого ґрунту	454,5	99,2	32,6	88,3	421,9	100,2
Буряк кормовий	175,8	92,0	0,1	98,9	175,7	92,0
Кукурудза кормова	216,4	80,9	199,3	79,9	17,1	95,0
Культури плодові та ягідні	190,5	99,4	42,7	97,1	147,8	100,1
Виноград	34,7	93,5	22,1	90,1	12,6	100,0

За даними табл. 2.4 можемо визначити структуру площ зібраних сільськогосподарських культур, які використовують підприємства та господарства населення у 2021 році. Так, що стосується зернових та зернобобових культур, то співвідношення складає 73,64% та 26,36% відповідно; у випадку з соєю таке співвідношення складає 86,14% та 13,86%; з соняшником – 83,42% та 16,58%; картоплею – 1,51% та 98,49%; з культурами овочевими – 7,14% та 92,86%; з буряком кормовим – 0,06% та 99,94%; з кукурудзою кормовою – 92,1% та 7,9%; з плодовими та ягідними культурами – 22,42% та 77,58%; з виноградом – 63,69% та 36,31%.

Визначена структура показує, що господарства населення в основному займаються вирощуванням картоплі, овочевих культур, буряка та плодово-ягідних культур.

У табл. 2.5 наведено обсяг виробництва (валовий збір) основних сільськогосподарських культур в Україні у 2021 році.

Таблиця 2.5 – Обсяг виробництва (валовий збір) основних сільськогосподарських культур в Україні у 2021 році, т

Культури	Господарства усіх категорій		Підприємства		Господарства населення	
	2021	2021 у % до 2020	2021	2021 у % до 2020	2021	2021 у % до 2020
Культури зернові та зернобобові	860104,4	132,5	696891,1	134,7	163213,3	123,5
пшениця	321510,2	129,2	256872,1	130,5	64638,1	124,4
пшениця озима	313689,3	129,3	251096,8	130,4	62592,5	125,1
пшениця яра	7820,9	126,5	5775,3	135,1	2045,6	107,4
кукурудза	421098,5	139,0	367906,8	140,0	53191,7	132,6
ячмінь	94370,2	123,6	55925,6	130,6	38444,6	114,6
ячмінь озимий	48557,4	147,5	39313,4	152,2	9244,0	130,6
ячмінь ярий	45812,8	105,4	16612,2	97,9	29200,6	110,3
жито	5931,5	129,9	4440,2	145,7	1491,3	98,1
жито озиме	5906,2	130,0	4427,9	145,4	1478,3	98,5
жито яре	25,3	112,7	12,3	481,2	13,0	64,7
тритикале	322,8	92,6	322,8	92,6	–	–
тритикале озиме	302,0	92,7	302,0	92,7	–	–
тритикале яре	20,8	90,7	20,8	90,7	–	–
овес	4679,0	91,7	1513,2	78,0	3165,8	100,2
гречка	1057,8	108,3	540,9	101,7	516,9	116,2
сорго	1731,6	162,5	1466,7	166,8	264,9	142,1
просо	2049,9	80,1	1501,7	68,7	548,2	146,0
рис	494,8	81,5	494,8	81,5	–	–
культури зернобобові	6806,0	113,4	5858,5	114,1	947,5	109,6
з них горох	5662,6	118,2	5246,6	118,2	416,0	118,7
Соя	34932,0	124,9	31304,0	124,7	3628,0	126,7
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	29389,4	114,9	29073,7	114,9	315,7	114,9
ріпак озимий	28590,1	114,7	28288,9	114,7	301,2	115,4
кольза (ріпак ярий)	799,3	122,7	784,8	123,1	14,5	105,2
Соняшник	163924,1	125,0	142139,6	123,7	21784,5	134,7
Буряк цукровий фабричний	108538,8	118,6	103537,0	120,0	5001,8	95,6
Картопля	213563,2	102,5	4946,3	124,2	208616,9	102,1
Культури овочеві	99351,6	102,9	14021,0	94,0	85330,6	104,5
з них культури овочеві відкритого ґрунту	94452,2	103,5	13187,5	93,8	81264,7	105,3
Буряк кормовий	51756,7	94,0	84,7	122,7	51672,0	94,0
Кукурудза кормова	68383,4	103,3	64650,8	103,4	3732,6	101,4
Культури плодові та ягідні	22351,2	110,4	4642,2	136,3	17709,0	105,2
Виноград	2641,2	94,0	1015,4	102,9	1625,8	89,2

Згідно з даними табл. 2.5, за більшістю культур рослинництва простежується зростання обсягів виробництва у 2021 році. При цьому найбільше зростання показав валовий збір пшениці, кукурудзі, сорго, сої, соняшнику, ячменю та житу як на підприємствах, так і в господарствах населення.

У табл. 2.6 наведено урожайність основних сільськогосподарських культур у 2021 році.

Таблиця 2.6– Урожайність основних сільськогосподарських культур у 2021 році, ц з 1 га

Культури	Господарства всіх категорій		Підприємства		Господарства населення	
	2021	2021 у % до 2020	2021	2021 у % до 2020	2021	2021 у % до 2020
1	2	3	4	5	6	7
Культури зернові та зернобобові	53,9	126,8	59,3	127,8	38,8	121,6
пшениця	45,3	119,2	47,4	119,1	38,8	119,8
пшениця озима	45,4	119,5	47,4	119,1	38,9	120,1
пшениця яра	41,7	112,4	44,4	111,6	35,7	111,2
кукурудза	76,8	136,7	83,7	137,4	49,1	132,0
ячмінь	38,2	118,6	42,3	121,6	33,4	114,0
ячмінь озимий	42,7	130,6	44,6	129,7	36,0	130,4
ячмінь ярий	34,3	107,9	37,6	105,6	32,7	109,7
жито	34,5	103,9	38,1	102,4	26,9	98,5
жито озиме	34,6	103,9	38,2	102,7	26,9	98,2
жито яре	23,0	98,7	24,4	133,3	21,9	90,5
тритикале	34,5	102,4	34,5	102,4	–	–
тритикале озиме	36,1	104,6	36,1	104,6	–	–
тритикале яре	20,8	80,3	20,8	80,3	–	–
овес	26,2	102,3	27,2	97,1	25,8	106,2
гречка	11,5	99,1	9,9	86,8	13,8	116,9
сорго	41,4	184,8	46,6	197,5	25,5	138,6
просо	23,5	146,0	23,2	141,5	24,4	169,4
рис	49,3	91,3	49,3	91,3	–	–
культури зернобобові	21,9	113,5	22,7	114,1	17,8	108,5
з них горох	23,6	115,7	23,6	115,7	23,4	113,6
Соя	26,4	128,8	27,5	129,1	19,8	126,9
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	29,3	127,4	29,3	127,4	23,8	119,6
ріпак озимий	29,4	127,8	29,5	127,7	23,9	120,1
кольза (ріпак ярий)	24,3	114,1	24,4	114,6	22,6	110,2
Соняшник	24,6	121,8	25,6	119,6	19,7	134,0

Продовження таблиці 2.6

1	2	3	4	5	6	7
Буряк цукровий фабричний	479,1	115,1	486,6	115,6	363,3	103,7
Картопля	166,4	105,9	251,3	109,5	165,1	105,6
Культури овочеві	215,4	103,9	420,5	106,2	199,4	104,5
з них культури овочеві відкритого ґрунту	207,7	104,3	400,7	106,2	192,6	105,1
Буряк кормовий	294,4	102,2	356,1	124,1	294,3	102,2
Кукурудза кормова	316,0	127,7	324,4	129,4	218,6	106,8
Культури плодові та ягідні	117,3	111,1	108,7	140,4	119,8	105,1
Виноград	76,1	100,7	46,0	114,1	128,5	89,2

Згідно з даними табл. 2.6, за більшістю культур рослинництва простежується зростання врожайності, що, безумовно, й обумовило зростання обсягів виробництва у 2021 році. При цьому найбільше зростання показала врожайність пшениці, кукурудзи, сорго, проса, сої, соняшнику, ячменю та жита як на підприємствах, так і в господарствах населення. Також можна зазначити, що врожайність у господарствах населення майже на 30% нижчою.

Динаміку обсягу виробництва (валового збору) культур зернових і зернобобових у масі після доробки по регіонах України наведено в табл. 2.7.

Таблиця 2.7 – Динаміка обсягу виробництва (валового збору) культур зернових і зернобобових у масі після доробки по регіонах (культури зернові та зернобобові), тис. ц

Культури зернові та зернобобові	Господарства всіх категорій		Підприємства		Господарства населення	
	2021	2021 у % до 2020	2021	2021 у % до 2020	2021	2021 у % до 2020
1	2	3	4	5	6	7
Україна	860104,4	132,5	696891,1	134,7	163213,3	123,5
Вінницька	65355,3	162,8	56059,8	163,0	9295,5	161,1
Волинська	15092,8	107,7	10705,9	113,9	4386,9	95,1
Дніпропетровська	49487,7	139,8	34295,2	140,1	15192,5	139,2
Донецька	22276,1	112,1	16286,1	111,6	5990,0	113,3
Житомирська	33566,6	132,9	29833,1	138,8	3733,5	99,1
Закарпатська	3628,4	111,0	1270,2	118,5	2358,2	107,3

Продовження таблиці 2.7

1	2	3	4	5	6	7
Запорізька	38380,5	129,5	28413,2	127,1	9967,3	136,7
Івано-Франківська	10095,0	122,1	7119,8	133,3	2975,2	101,7
Київська	45673,5	152,9	41767,3	157,6	3906,2	115,9
Кіровоградська	49811,2	185,2	40075,5	195,3	9735,7	152,8
Луганська	13911,5	101,1	11317,1	100,3	2594,4	104,6
Львівська	18278,6	113,7	13614,6	114,5	4664,0	111,5
Миколаївська	39255,4	166,2	28997,1	181,7	10258,3	133,9
Одеська	51053,5	261,1	36951,8	326,8	14101,7	171,0
Полтавська	59795,9	118,4	49676,2	120,6	10119,7	108,5
Рівненська	17269,9	119,6	12683,7	127,5	4586,2	102,2
Сумська	42607,5	88,4	39587,1	87,7	3020,4	98,3
Тернопільська	33036,6	116,4	27016,0	118,7	6020,6	107,4
Харківська	49369,1	101,7	38047,5	103,4	11321,6	96,4
Херсонська	35287,7	129,7	23597,5	129,8	11690,2	129,7
Хмельницька	48308,0	121,2	43765,5	122,1	4542,5	113,3
Черкаська	51503,1	191,3	45123,6	199,6	6379,5	147,6
Чернівецька	7289,4	126,1	3031,2	154,4	4258,2	111,5
Чернігівська	59771,1	110,9	57656,1	110,4	2115,0	126,0

Найбільші обсяги виробництва зернових та зернобобових культур в Україні за 2021 рік показали Чернігівська, Черкаська, Полтавська, Одеська та Вінницька області.

Другою важливою підгалуззю в сільському господарстві є тваринництво. У табл. 2.8 наведено кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня в динаміці за 1990–2022 роки.

Таблиця 2.8 – Кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня в динаміці за 1990–2022 роки

Роки	Кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня, тис. голів				
	Велика рогата худоба		Свині	Вівці та кози	Птиця, млн голів
	усього	у т.ч. корови			
1	2	3	4	5	6
1990	25194,8	8527,6	19946,7	9003,1	255,1
1991	24623,4	8378,2	19426,9	8418,7	246,1
1992	23727,6	8262,6	17838,7	7829,1	243,1
1993	22456,8	8057,2	16174,9	7236,6	214,6
1994	21607,3	8077,7	15298,0	6862,6	190,5

Продовження таблиці 2.8

1	2	3	4	5	6
1995	19624,3	7818,3	13945,5	5574,5	164,9
1996	17557,3	7531,3	13144,4	4098,6	149,7
1997	15313,2	6971,9	11235,6	3047,1	129,4
1998	12758,5	6264,8	9478,7	2361,8	123,3
1999	11721,6	5840,8	10083,4	2026,0	129,5
2000	10626,5	5431,0	10072,9	1884,7	126,1
2001	9423,7	4958,3	7652,3	1875,0	123,7
2002	9421,1	4918,1	8369,5	1965,0	136,8
2003	9108,4	4715,6	9203,7	1984,4	147,4
2004	7712,1	4283,5	7321,5	1858,8	142,4
2005	6902,9	3926,0	6466,1	1754,5	152,8
2006	6514,1	3635,1	7052,8	1629,5	162,0
2007	6175,4	3346,7	8055,0	1617,2	166,5
2008	5490,9	3095,9	7019,9	1678,6	169,3
2009	5079,0	2856,3	6526,0	1726,9	177,6
2010	4826,7	2736,5	7576,6	1832,5	191,4
2011	4494,4	2631,2	7960,4	1731,7	203,8
2012	4425,8	2582,2	7373,2	1739,4	200,8
2013	4645,9	2554,3	7576,7	1738,2	214,1
2014	4534,0	2508,8	7922,2	1735,2	230,3
2015	3884,0	2262,7	7350,7	1371,1	213,3
2016	3750,3	2166,6	7079,0	1325,3	204,0
2017	3682,3	2108,9	6669,1	1314,8	201,7
2018	3530,8	2017,8	6109,9	1309,3	204,8
2019	3332,9	1919,4	6025,3	1268,6	211,7
2020	3092,0	1788,5	5727,4	1204,5	220,5
2021	2874,0	1673,0	5876,2	1140,4	200,7
2022	2644,0	1544,0	5608,8	1094,3	202,2

На основі даних табл. 2.8 побудовано графік динаміки кількості великої рогатої худоби.

Дані, наведені в табл. 2.8 та на рис. 2.6, показують рівень зниження кількості великої рогатої худоби в Україні: з 25 194,8 тис. голів (у 1990 році) до 2 644,0 тис. голів (у 2022 році), або у 9,5 раза.

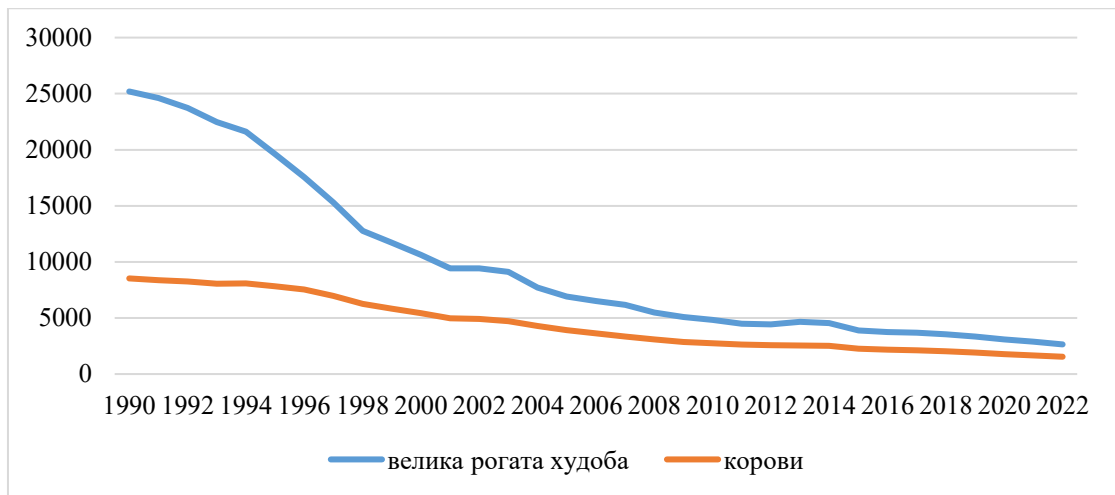

Рисунок 2.6 – Динаміка кількості великої рогатої худоби в Україні за 1990–2022 роки

На рис. 2.7 наведено динаміку кількості свиней в Україні.

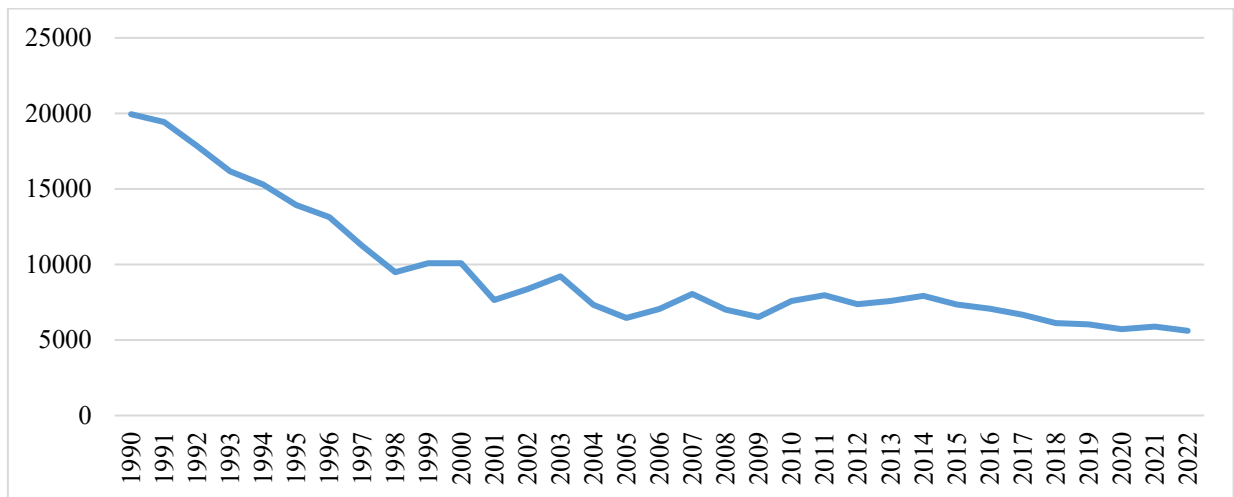

Рисунок 2.7 – Динаміка кількості свиней в Україні за 1990–2022 роки

Дані, наведені в табл. 2.8 та на рис. 2.7, показують зменшення кількості свиней в Україні: з 19946,7 тис. голів (у 1990 році) до 5608,8 тис. голів (у 2022 році), або в 3,5 раза.

На рис. 2.8 наведено динаміку кількості овець та кіз в Україні.

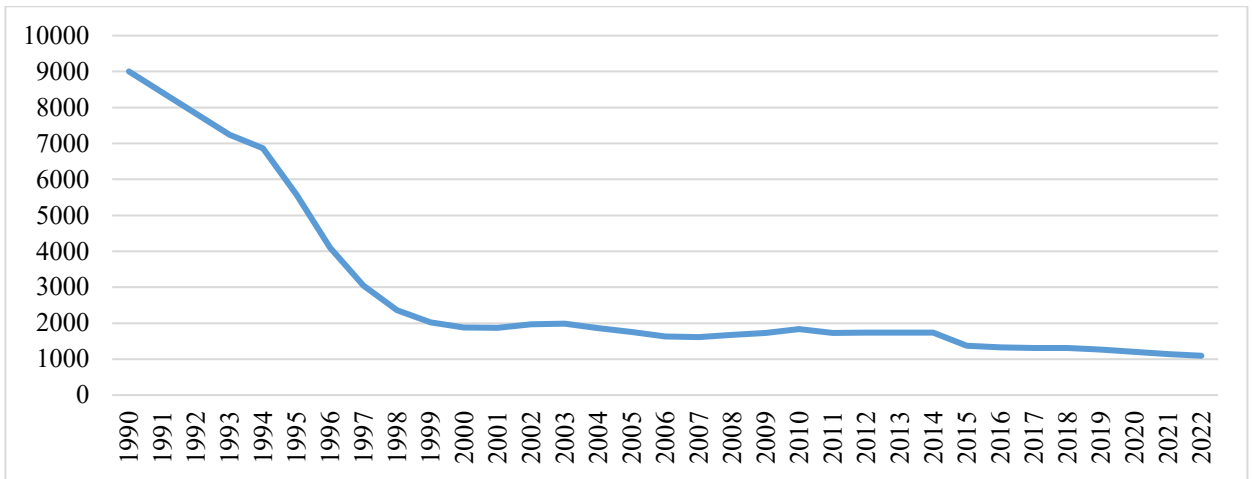

Рисунок 2.8 – Динаміка кількості овець та кіз в Україні за 1990–2022 роки

Рис. 2.8 наочно показує зменшення поголів'я овець та кіз в Україні з 9 003,1 тис. голів (у 1990 році) до 1 094,3 тис. голів (у 2022 році), або у 8,2 раза.

На рис. 2.9 наведено динаміку кількості птиці в Україні.

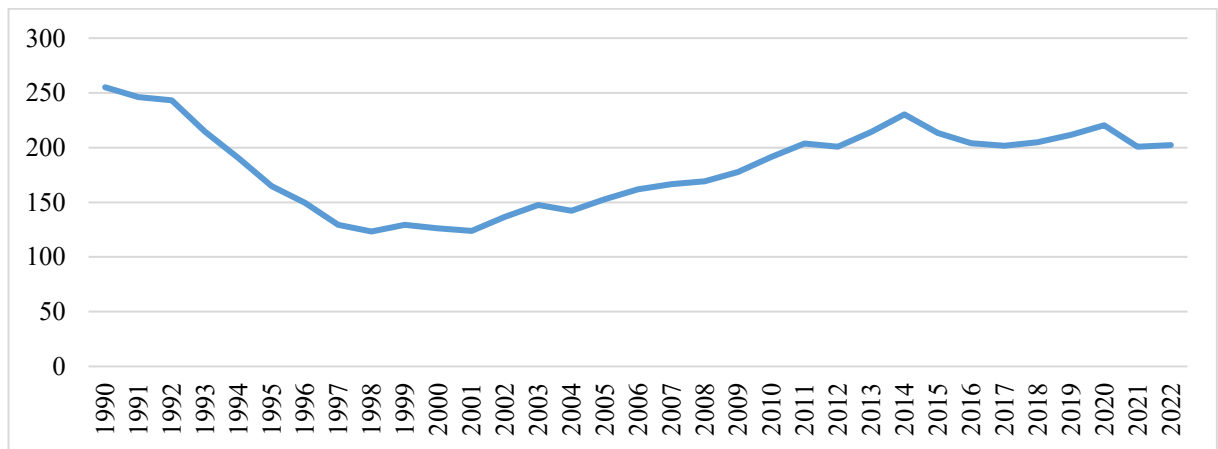

Рисунок 2.9 – Динаміка кількості птиці в Україні за 1990–2022 роки

Рис. 2.9 також показує зменшення поголів'я птиці в Україні з 255,1 млн голів (у 1990 році) до 202,2 млн голів (у 2022 році), або в 1,26 раза, що є найменшим показником серед іншої худоби.

У табл. 2.9 наведено виробництво основних видів продукції тваринництва в Україні в динаміці за 1990–2021 роки.

Таблиця 2.9 – Виробництво основних видів продукції тваринництва

Роки	Виробництво основних видів продукції тваринництва			
	М'ясо (у забійній масі), тис. т	Молоко, тис. т	Яйця, млн шт	Вовна, т
1	2	3	4	5
1990	4357,8	24508,3	16286,7	29804
1991	4029,1	22408,6	15187,8	26646
1992	3400,9	19113,7	13496,0	23080
1993	2814,5	18376,5	11793,8	21101
1994	2677,4	18137,5	10153,7	19281
1995	2293,7	17274,3	9403,5	13926
1996	2112,7	15821,2	8763,3	9318
1997	1874,9	13767,6	8242,4	6679
1998	1706,4	13752,7	8301,4	4557
1999	1695,3	13362,2	8739,7	3759
2000	1662,8	12657,9	8808,6	3400
2001	1517,4	13444,2	9668,2	3266
2002	1647,9	14142,4	11309,3	3392
2003	1724,7	13661,4	11477,1	3353
2004	1599,6	13709,5	11955,0	3202
2005	1597,0	13714,4	13045,9	3195
2006	1723,2	13286,9	14234,6	3277
2007	1911,7	12262,1	14062,5	3449
2008	1905,9	11761,3	14956,5	3755
2009	1917,4	11609,6	15907,5	4111
2010	2059,0	11248,5	17052,3	4192
2011	2143,8	11086,0	18689,8	3877
2012	2209,6	11377,6	19110,5	3724
2013	2389,4	11488,2	19614,8	3520
2014	2359,6	11132,8	19587,3	2602
2015	2322,6	10615,4	16782,9	2270
2016	2323,6	10381,5	15100,4	2072
2017	2318,2	10280,5	15505,8	1967
2018	2354,9	10064,0	16132,0	1908
2019	2492,4	9663,2	16677,5	1734
2020	2477,5	9263,6	16167,2	1573
2021	2438,3	8713,9	14071,3	1497
Абсолютний приріст				
	-1919,5	-15794,4	-2215,4	-28307
Відносний приріст (%)				
	-44,05	-64,45	-13,6	-94,98

Як бачимо з табл. 2.9, виробництво основних видів продукції тваринництва знизилося по всіх напрямках, а найбільше зниження відбулося на 94,98% по вовні.

У табл. 2.10 наведено групування підприємств за кількістю сільськогосподарських тварин станом на 01 січня 2022 року в Україні.

Таблиця 2.10 – Групування підприємств за кількістю сільськогосподарських тварин на 01 січня 2022 року в Україні

Підприємства	Кількість підприємств		Кількість тварин	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. голів	у % до загальної кількості
1	2	3	4	5
Велика рогата худоба				
Підприємства	1792	100,0	1003,4	100,0
з них мали, голів				
до 50	437	24,4	8,8	0,9
50 – 99	159	8,9	11,3	1,1
100 – 499	562	31,4	151,5	15,1
500 – 999	356	19,8	247,6	24,7
1000 – 1499	127	7,1	157,7	15,7
більше 1500	151	8,4	426,5	42,5
Корови				
Підприємства	1686	100,0	424,6	100,0
з них мали, голів				
до 50	536	31,8	9,4	2,2
50 – 99	203	12,0	14,5	3,4
100 – 499	716	42,5	177,8	41,9
500 – 999	150	8,9	100,1	23,6
більше 1000	81	4,8	122,8	28,9
Свині				
Підприємства	1297	100,0	3576,9	100,0
з них мали, голів				
до 100	404	31,2	17,7	0,5
100 – 199	159	12,3	23,9	0,7
200 – 499	230	17,7	76,3	2,1
500 – 999	144	11,1	103,0	2,9
1000 – 4999	225	17,3	538,9	15,1
5000 – 9999	64	4,9	438,0	12,2
більше 10000	71	5,5	2379,1	66,5
Вівці та кози				
Підприємства	513	100,0	168,5	100,0
з них мали, голів				
до 50	166	32,4	3,7	2,2
50 – 99	88	17,2	6,1	3,6
100 – 199	97	18,9	14,2	8,4

Продовження таблиці 2.10

1	2	3	4	5
200 – 499	87	16,9	27,4	16,3
більше 500	75	14,6	117,1	69,5
Птиця свійська				
Підприємства	316	100,0	113478,9	100,0
з них мали, голів				
до 4999	100	31,6	114,5	0,1
5000 – 49999	91	28,8	2069,0	1,8
50000 – 99999	28	8,9	2105,4	1,9
100000 – 499999	64	20,3	16738,1	14,7
більше 500000	33	10,4	92451,9	81,5

З метою порівняння в табл. 2.11 наведено групування підприємств за кількістю сільськогосподарських тварин за 2018–2021 роки.

Таблиця 2.11 – Групування підприємств за кількістю сільськогосподарських тварин за 2018–2021 роки

Рік	Підприємства	Кількість підприємств		Кількість тварин	
		одиниць	у % до загальної кількості на 01.01.19	тис. голів	у % до загальної кількості на 01.01.19
1	2	3	4	5	6
Велика рогата худоба					
на 01.01.22	Підприємства	1792	78,05	1003,4	88,16
на 01.01.21	Підприємства	1911	83,23	1008,4	88,61
на 01.01.20	Підприємства	2045	89,06	1049,5	92,220
на 01.01.19	Підприємства	2296	100,0	1138,1	100,0
Абсолютний приріст					
		-504		-134,7	
Корови					
на 01.01.22	Підприємства	1686	79,16	424,6	90,76
на 01.01.21	Підприємства	1791	84,09	423,9	90,62
на 01.01.20	Підприємства	1894	88,92	438,6	93,91
на 01.01.19	Підприємства	2130	100,0	467,8	100,0
Абсолютний приріст					
		-444		-43,2	
Свині					
на 01.01.22	Підприємства	1297	75,02	3576,9	105,34
на 01.01.21	Підприємства	1437	83,11	3629,5	106,89
на 01.01.20	Підприємства	1551	89,71	3300,1	97,19
на 01.01.19	Підприємства	1729	100,0	3395,6	100,0
Абсолютний приріст					
		-432		-181,3	

Продовження таблиці 2.11

1	2	3	4	5	6
Вівці та кози					

на 01.01.22	Підприємства	513	74,56	168,5	92,43
на 01.01.21	Підприємства	548	79,65	151,3	83,00
на 01.01.20	Підприємства	591	85,90	168,6	92,49
на 01.01.19	Підприємства	688	100,0	182,3	100,0
Абсолютний приріст					
		-175		-13,5	
Птиця свійська					
на 01.01.22	Підприємства	316	70,38	113478,9	95,51
на 01.01.21	Підприємства	385	85,75	109737,0	92,36
на 01.01.20	Підприємства	424	94,43	127773,2	107,54
на 01.01.19	Підприємства	449	100,0	118812,9	100,0
Абсолютний приріст					
		-133		-5334,0	

Як бачимо за даними табл. 2.11, мали місце як скорочення кількості підприємств, так і поголів'я худоби.

Важливими є також показники не тільки виробництва, а й реалізації сільськогосподарської продукції.

У табл. 2.12 наведено обсяги та середні ціни продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами в січні 2022 року.

Таблиця 2.12 – Обсяги та середні ціни продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами у січні 2022 року

Найменування продукції	Реалізовано		Середні ціни реалізації	
	тис. т	у % до відповідного періоду 2020	грн за т (тис. шт)	у % до відповідного періоду 2020
1	2	3	4	5
Культури зернові та зернобобові	3662,2	175,9	6675,6	108,5
з них				
пшениця	621,9	150,7	7686,1	108,6
кукурудза на зерно	2908,1	181,7	6438,1	109,3
ячмінь	88,3	234,4	6907,1	114,6
жито	14,7	272,4	5176,0	107,5
Насіння культур олійних	826,8	150,6	17691,4	105,9
з них				
боби сої	104,0	122,9	16045,6	111,9
насіння ріпаку й кользи	3,7	285,4	20834,4	167,6
насіння соняшнику	717,4	155,3	17904,8	104,4

Продовження таблиці 2.12

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Буряк цукровий фабричний	-	-	-	-
Картопля	22,0	163,1	5248,0	84,2
Культури овочеві	16,4	93,6	15486,1	154,0
Культури баштанні продовольчі	-	-	-	-
Виноград	-	-	-	-
Культури плодові та ягідні	13,8	145,0	7584,1	78,3
Тварини сільськогосподарські живі	79,7	102,4	40312,6	125,0
з них				
велика рогата худоба	8,8	89,6	45814,2	134,5
свині	36,2	95,5	39080,7	120,2
птиця свійська (без добових пташенят)	34,6	115,6	40214,2	128,5
Вовна овець і кіз, т	к	к	к	к
Молоко від сільськогосподарських тварин усіх видів, сире	232,9	107,0	10825,2	108,4
Яйця птиці свійської в шкаралупі свіжі (без яєць на інкубацію), млн шт	491,2	92,5	2260,8	103,2
Цукор білий кристалічний буряковий	43,3	86,2	18057,3	115,3

Аналогічні показники за 2021 рік наведено в табл. 2.13.

Таблиця 2.13 – Обсяги та середні ціни продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами у 2021 році

Найменування продукції	Реалізовано		Середні ціни реалізації	
	тис. т	у % до відповідного періоду 2020	грн за т (тис. шт)	у % до відповідного періоду 2020
1	2	3	4	5
Культури зернові та зернобобові	42246,5	86,2	4794,1	124,0
з них				
пшениця	15230,0	89,3	5017,5	123,1
кукурудза на зерно	22574,9	81,5	4668,6	126,7
ячмінь	3539,0	109,9	4352,7	110,7
жито	147,6	109,0	4594,3	107,4
овес	70,2	112,7	4649,6	108,0
гречка	27,2	41,1	14550,8	203,3
просо	96,9	176,0	5974,6	86,2
рис	25,3	87,9	8663,6	109,7
культури зернобобові сушені	402,3	83,6	6224,1	116,6
у тому числі горох	338,6	82,0	5589,9	113,7
Насіння культур олійних	14117,4	84,4	10852,9	130,4

Продовження таблиці 2.13

1	2	3	4	5
з них				

боби сої	2243,0	69,9	10719,6	131,6
насіння льону-довгунця	0,3	17,1	12510,3	144,4
насіння гірчиці	14,2	56,1	13785,7	119,2
насіння ріпаку й кользи	2170,4	77,7	10927,3	114,1
насіння соняшника	9659,3	90,5	10860,0	135,4
Льон-довгунець (крім насіння)	к	к	к	к
Коноплі (крім насіння)	-	-	-	-
Буряк цукровий фабричний	3306,2	81,1	871,5	115,6
Прянощі необроблені	1,6	160,3	18536,1	129,0
Рослини ефіроолійні	3,3	88,6	15199,9	160,0
Рослини лікарські	1,0	53,3	26183,9	122,0
Тютюн необроблений	к	к	к	к
Шишки хмелю	0,1	к	134804,9	к
Картопля	250,8	109,6	5103,4	93,2
Культури овочеві	1019,0	112,5	4437,1	98,7
з них				
капуста	58,5	104,3	3588,8	60,0
перець стручковий солодкий	4,1	79,4	29410,8	199,8
огірки і корнішони	40,0	132,4	22703,0	101,1
баклажани	1,7	64,5	8341,1	114,5
помідори	719,7	114,0	3207,2	101,3
гарбузи столові	4,3	109,1	6864,2	195,4
кабачки столові	5,1	102,5	7543,5	403,8
часник	1,4	270,3	25103,7	94,5
цибуля (ріпчаста, шалот)	78,9	117,9	4569,2	81,3
морква столова	52,2	94,4	3308,6	78,2
буряк столовий	28,6	114,4	2559,3	53,2
у тому числі культури овочеві закритого ґрунту	73,9	144,7	26810,2	116,6
Культури баштанні продовольчі	8,6	82,5	4075,0	143,7
з них кавуни	7,5	76,7	3599,2	148,6
Гриби	14,1	120,7	36735,1	100,8
Квіти зрізані та квіти в бутонах свіжі, млн шт.	54,3	94,3	10321,7	110,5
Рослини в горщиках, ящиках тощо, тис. шт.	к	к	к	к
Виноград	47,7	61,6	6739,0	123,6
Культури плодові та ягідні	182,5	67,9	9140,2	140,7
з них				

Продовження таблиці 2.13

1	2	3	4	5
плоди культур зерняткових	164,7	66,4	7022,6	145,1

у тому числі				
яблука	157,7	64,9	6895,7	145,9
груші	3,7	77,7	12219,8	115,7
плоди культур кісточкових	10,9	81,1	16819,7	125,5
у тому числі				
абрикоси	0,2	18,1	15963,4	165,6
вишня та черешня	5,7	106,9	21022,7	99,7
персики та нектарини	2,2	61,1	16111,2	153,7
сливи та терен	2,8	82,3	9015,3	154,1
культури ягідні	5,5	73,6	57496,4	117,8
у тому числі				
малина й ожина	1,3	111,3	46184,2	127,1
суниці та полуниці	2,3	68,6	37987,5	131,3
смородина	0,9	82,4	26536,6	201,5
аґрус	0,0	273,2	38218,4	144,1
журавлина	-	-	-	-
чорниця	к	к	к	к
брусниця	-	-	-	-
лохина	0,9	51,6	154485,9	132,6
Тварини сільськогосподарські живі	1069,4	104,4	32490,6	99,4
з них				
велика рогата худоба	150,5	86,5	32789,3	112,8
свині	454,3	106,0	37367,1	100,3
птиця свійська (без добових пташенят)	462,3	111,2	27570,3	93,0
вівці	1,5	95,0	32839,6	122,1
кози	0,0	236,4	42583,6	146,8
коні	0,6	68,5	47880,5	195,8
Вовна овець і кіз	0,1	52,4	12537,4	50,1
Молоко від сільськогосподарських тварин усіх видів, сире	2632,8	103,2	8839,9	107,8
Яйця птиці свійської в шкаралупі свіжі (без яєць на інкубацію), млн шт.	7972,3	95,4	1258,6	104,4
Яйця для інкубації, млн шт.	602,7	104,5	6245,2	98,5
Яйця курячі в шкаралупі свіжі (без яєць на інкубацію), млн шт.	7746,6	95,1	1263,2	104,3
Яйця курячі для інкубації, млн шт.	601,7	104,9	6236,6	98,7
Мед натуральний, т	354,0	122,8	33184,7	83,8
Цукор білий кристалічний буряковий	737,0	95,7	10361,8	115,4

На основі даних табл. 2.12 та 2.13 визначено зростання цін на продукцію сільського господарства.

Так, ціна на зернові та зернобобові культури зросла з 4 794,1 грн за т (у 2021 році) до 6 296,1 грн за т (у 2022 році), або на 31,33%. Аналогічна ситуація з ціною на насіння соняшника, яка зросла з 10 860,0 грн за т до 16 656,0 грн за т, або на 53,37%. Так само зросла ціна на цукор з 10 361,8 грн за т до 16 808,5 грн за т, або на 62,21%. Що стосується цін на молоко та яйця, то відповідно ціни зросли з 8 839,9 грн за т до 10 300,7 грн за т (на 16,52%) та з 1 258,6 грн за тис. шт. до 1 877,3 за тис. шт. (на 49,16%). Тобто майже за всіма видами продукції відбулося суттєве зростання цін.

За регіонами вартість продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами у 2021 році, наведено в табл. 2.14.

Таблиця 2.14 – Вартість продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами у 2021, за регіонами України

	Загальна вартість		З неї			
	млн грн	у % до 2020 р.	продукції рослинництва	у % до 2020 р.	продукції тваринництва	у % до 2020 р.
1	2	3	4	5	6	7
Україна	552937,0	125,6	469115,5	127,6	83821,5	115,7
Вінницька	39209,7	144,2	31190,9	143,2	8018,8	148,2
Волинська	10986,4	129,3	8185,1	135,3	2801,3	114,6
Дніпропетровська	29340,8	128,6	24826,5	126,2	4514,3	143,0
Донецька	14215,7	116,5	12316,3	116,9	1899,4	113,9
Житомирська	14784,3	107,0	12850,2	106,6	1934,1	110,2
Закарпатська	1375,2	145,7	1239,6	144,8	135,6	153,9
Запорізька	21898,0	120,8	20502,7	122,7	1395,3	99,1
Івано-Франківська	6865,9	93,7	4941,6	93,7	1924,3	93,8
Київська	44814,6	129,8	30910,6	133,2	13904,0	122,8
Кіровоградська	27145,4	130,4	25595,2	131,1	1550,2	119,5
Луганська	10212,1	105,5	9912,5	105,5	299,6	103,8
Львівська	16195,8	133,6	10957,8	129,7	5238,0	142,7
Миколаївська	19907,5	145,9	19235,0	148,4	672,5	98,7
Одеська	22588,0	197,2	21849,4	202,0	738,6	115,4
Полтавська	38365,0	117,0	31483,0	116,3	6882,0	120,5
Рівненська	9986,7	151,0	7990,2	161,1	1996,5	120,7

Продовження таблиці 2.14

1	2	3	4	5	6	7	
---	---	---	---	---	---	---	--

Сумська	29325,6	108,9	26946,0	108,2	2379,6	117,3	
Тернопільська	21838,7	133,9	18276,5	133,7	3562,2	135,0	
Харківська	30865,2	108,3	26549,8	107,4	4315,4	114,0	
Херсонська	19116,2	127,2	18352,4	128,8	763,8	97,2	
Хмельницька	31886,2	132,5	28283,0	133,6	3603,2	124,4	
Черкаська	33899,5	127,9	27394,6	133,2	6504,9	109,6	
Чернівецька	2977,5	86,6	2018,6	98,6	958,9	68,9	
Чернігівська	40556,2	123,1	37172,2	124,5	3384,0	109,4	
м. Київ	14580,8	105,4	10135,8	141,5	4445,0	66,6	

Як бачимо, лідерами за обсягами продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами у 2021 році, є Вінницька, Полтавська, Черкаська, Чернігівська та Київська області, на долю яких разом приходить майже 40% загальної вартості.

У наступній табл. 2.15 наведено індекси цін на продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами протягом 1996–2021 років.

Таблиця 2.15 – Індекси цін продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами, у динаміці за 1996–2021 роки

Роки	Продукція сільського господарства	У тому числі	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
1	2	3	4
1996	164,0	170,3	158,1
1997	105,1	101,7	111,5
1998	110,0	97,7	128,3
1999	129,2	137,0	120,4
2000	155,8	168,2	138,5
2001	105,0	92,4	136,8
2002	87,4	87,8	86,6
2003	120,6	133,7	104,8
2004	105,7	93,3	134,2
2005	108,1	95,5	129,5
2006	102,4	114,1	88,8
2007	138,0	157,7	115,8

Продовження таблиці 2.15

1	2	3	4
2008	110,3	95,2	147,4
2009	106,4	109,1	101,4
2010	130,0	139,8	114,3
2011	113,6	115,7	109,2
2012	106,8	105,6	108,0
2013	97,1	91,8	102,4
2014	124,3	129,2	119,1
2015	154,5	167,2	141,3
2016	109,0	116,3	101,7
2017	111,5	107,3	130,7
2018	109,3	109,8	108,6
2019	92,4	91,2	96,8
2020	119,2	122,9	103,0
2021	136,0	138,0	120,0

Для наочності на основі даних табл. 2.15 побудовано графік динаміки індексу цін на продукцію рослинництва та тваринництва в Україні за 1996–2021 роки.

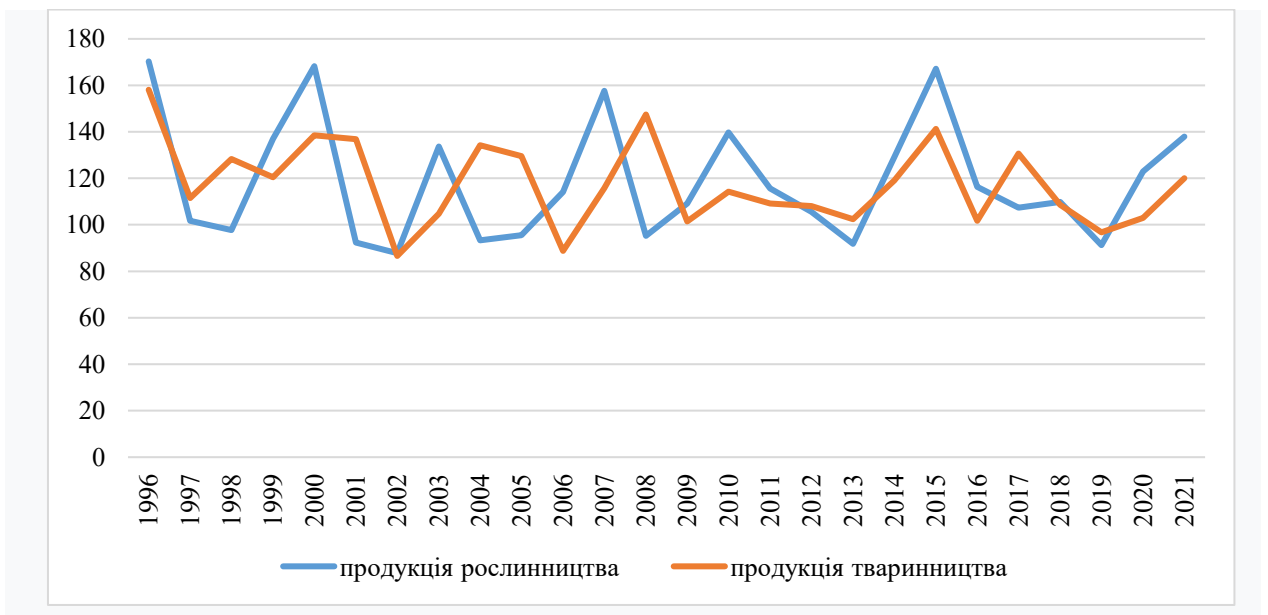

Рисунок 2.10 – Динаміка індексу цін на продукцію рослинництва та тваринництва в Україні за 1996–2021 роки

Найбільше зростання цін простежується у 1999–2000 роках, 2007–2008 роках, 2014–2015 роках. Ці періоди обумовлені як внутрішніми кризами в ці періоди, так і зовнішніми (світова продовольча криза у 2008 році).

У табл. 2.16 наведено основні результати діяльності суб'єктів господарювання в Україні за видами продукції (видами діяльності) за 2011–2021 роки.

За даними, наведеними в табл. 2.16, можемо сказати, що рівень доданої вартості в сільському господарстві України протягом 2011–2021 років складав трохи більше ніж 42%, з яких майже 22% складали витрати на оплату праці. Зрозуміло, що рівень переробки сільськогосподарської продукції дозволить підвищити рівень доданої вартості.

Заходи державного регулювання сектору мають підтримувати та стимулювати розвиток переробних підприємств в Україні.

Таким чином, проведений аналіз виробництва продукції рослинництва та тваринництва в Україні дозволяє дійти висновку, що випуск сільськогосподарської продукції з 2011 року по 2021 рік зріс майже в 5,4 рази, що говорить про наповненість ринку сільськогосподарською продукцією. Водночас, незважаючи на зростання, ціни на продукцію також постійно зростали, що впливало на економічну доступність продовольчих товарів для населення.

Однією з основних умов досягнення продовольчої безпеки є зростання доходів і скорочення масштабів бідності населення, що визначає не тільки фізичну, а й економічну доступність продовольства.

Таблиця 2.16 – Економічні рахунки сільського господарства в Україні

Види/групи продукції/ діяльності	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Зернові культури	72429	66550	77916	107216	163856	214155	226918	296578	288400	309737	538945
пшениця	28167	23131	29108	42847	70993	81184	94588	109884	113855	122984	205035
жито	743	894	725	615	870	1157	1580	1285	1453	2121	2680
ячмінь	12255	10932	10965	15447	22053	27993	29716	32923	33954	32190	53703
овес	917	1097	768	1051	1102	1540	1699	1763	1849	2413	2356
кукурудза на зерно	26850	27602	33622	43925	62859	89267	81497	137198	126363	138360	258518
рис	394	308	363	210	435	384	459	547	431	526	446
інші зернові культури	3103	2586	2365	3121	5544	12630	17379	12978	10495	11143	16207
з них: гречка	1233	826	485	604	1165	2166	1772	778	599	1395	1861
просо	417	184	144	385	707	606	307	620	1177	1527	1342
Технічні культури	45875	47939	52737	71351	131191	170627	173845	207752	189748	209865	393081
олійні культури	37832	41284	48239	63306	122663	158201	160646	196306	181219	200777	375824
у тому числі											
ріпак	5619	5179	7899	9151	13017	10460	22044	28511	31418	27921	47427
насіння соняшнику	26066	28199	31098	36577	81542	111304	103437	125139	119261	142477	273273
соя	6019	7496	8741	16759	27555	35680	34620	42247	30125	30078	54231
інші олійні культури	128	410	501	819	549	757	545	409	415	301	893
тютюн	8	3	4	5	36	156	261	257	411	578	1033
цукровий буряк	7907	6457	4296	7768	8150	11894	12292	10464	7691	7972	12633
інші технічні культури	128	195	198	272	342	376	646	725	427	538	3591
Кормові культури	4587	5985	5519	5980	7268	8015	8562	9735	9087	10351	13884
Овочеві культури	19443	19946	20888	22147	33917	31883	33446	35700	45428	49203	59708
Картопля	21808	21231	36584	41615	41095	41862	53515	53252	63698	60902	61168
Плоди, ягоди, виноград	8201	9633	12632	12814	18390	18262	23741	23547	24769	26847	28805
з них: виноград	1154	1119	1604	1204	2085	1994	2132	2385	2447	2328	3351
Інші продукти рослинництва	339	475	1063	1267	1902	2323	2608	2662	2821	3518	4577
Випуск рослинництва	172682	171759	207339	262390	397619	487127	522635	629226	623951	670423	1100168

Продовження таблиці 2.16

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Тваринництво (вирощування сільськогосподарських тварин)	35841	42371	43444	48255	69056	70527	87933	106005	108451	110358	127891
велика рогата худоба	9584	10441	9493	9130	13584	13927	17013	18535	17349	18905	19986
свині	12832	15828	16671	18468	24898	24065	30589	36966	36276	37646	38464
коні	141	158	154	179	202	212	220	339	327	613	982
вівці та кози	443	459	444	375	491	554	556	731	687	778	1033
птиця	12594	15155	16310	19689	28983	30881	38481	48239	52694	51314	66127
інше тваринництво	247	330	372	414	898	888	1074	1195	1118	1102	1299
Продукти тваринництва	40469	42168	48201	50448	65582	67931	84327	94930	92539	93584	109695
молоко	29136	28886	33868	34231	40755	46235	60620	64091	65846	66721	75252
яйця	9219	11125	11955	13968	21180	17532	18615	24705	21199	21454	27860
інші продукти тваринництва	2114	2157	2378	2249	3647	4164	5092	6134	5494	5409	6583
з них: мед	1924	1965	2138	1930	3135	3361	4215	5271	4655	4573	5607
Випуск тваринництва	76310	84539	91645	98703	134638	138458	172260	200935	200990	203942	237586
Випуск сільськогосподарських продуктів	248992	256298	298984	361093	532257	625585	694895	830161	824941	874365	1337754
Випуск сільськогосподарських послуг	3364	3787	5515	7359	8256	8455	8998	12764	13097	13457	21615
Випуск продукції сільського господарства	252356	260085	304499	368452	540513	634040	703893	842925	838038	887822	1359369
Випуск несільськогосподарської невід'ємної вторинної діяльності	1213	1750	2555	2737	3693	3751	3899	4662	4729	5030	7087
Випуск сільського господарства	253569	261835	307054	371189	544206	637791	707792	847587	842767	892852	1366456
Проміжне споживання	146504	152608	178553	214804	311838	367396	414630	500086	498744	511460	789635
насіння та посадковий матеріал	16080	18270	20212	25277	35222	42664	48479	57317	57269	60376	...
паливомастильні матеріали, електроенергія	23116	22998	26361	32126	41756	49218	58970	72971	69389	66487	...

Продовження таблиці 2.16

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
мінеральні добрива та засоби поліпшення земель	19562	19924	22370	25961	47365	59519	67397	79228	88151	86314	...
продукція захисту рослин, гербіциди, інсектициди, пестициди	5524	5886	8189	12315	22875	25830	29485	34919	34192	34585	...
ветеринарні послуги	1294	1356	1661	1982	2290	2893	3251	3530	3478	3669	...
корми - усього	59133	59743	67387	77395	109710	124421	134935	161856	157248	169125	...
обслуговування матеріалів (запчастини, матеріали для ремонту тощо)	5762	7599	10158	12011	17703	22001	22940	26719	26988	27826	...
обслуговування споруд (поточний ремонт, будівельні матеріали для ремонту тощо)	3207	3174	4010	4526	5645	7171	7799	9428	7546	7146	...
сільськогосподарські послуги	3364	3787	5515	7359	8256	8455	8998	12764	13097	13457	...
оплата послуг фінансових посередників	1348	1594	1722	2021	2024	1010	1980	1653	1771	1517	...
інші товари та послуги	8114	8277	10968	13831	18992	24214	30396	39701	39615	40958	...
Валова додана вартість	107065	109227	128501	156385	232368	270395	293162	347501	344023	381392	576821
Споживання основного капіталу	5346	7251	9315	9981	14010	16315	23162	29369	35375	42309	...
Чиста додана вартість	101719	101976	119186	146404	218358	254080	270000	318132	308648	339083	...
Оплата праці найманих працівників	21845	25789	29823	30461	34038	39731	52810	71483	79145	86924	...
Інші податки, пов'язані з виробництвом	884	1294	1333	1596	3078	1934	2677	2862	2921	3783	...
Інші субсидії, пов'язані з виробництвом	1180	1125	624	279	1732	1676	5841	3051	2885	4977	...
Факторний дохід	102015	101807	118477	145087	217012	253822	273164	318321	308612	340277	...
Чистий поточний прибуток/ змішаний дохід	80170	76018	88654	114626	182974	214091	220354	246838	229467	253353	...

2.2 Стан забезпечення продовольчої безпеки в Україні

Продовольча безпека країни є складовим елементом економічної безпеки. Вона характеризує здатність держави забезпечити своїм громадянам споживання основних продуктів харчування відповідно до прийнятих міжнародних норм та стандартів, а також можливість держави щодо мобілізації внутрішніх ресурсів та аграрного потенціалу для забезпечення продовольством населення за рахунок власного виробництва.

Аналіз у попередньому підрозділі показав, що в Україні протягом останніх років обсяги продукції рослинництва зростали, а у тваринництві падали, суттєво зростали ціни на сільськогосподарську продукцію, але незважаючи на ці фактори, можна сказати, що країна є самодостатньою у фізичному забезпеченні населення продуктами харчування.

Для забезпечення продовольчої безпеки країни можуть використовуватись й інші оціночні критерії ніж обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, а саме:

- ефективна організація роздрібної та оптової торгівлі;
- рівномірне забезпечення та підтримання досить широкого, збалансованого асортименту продтоварів;
- розмір сезонних запасів продукції;
- економічна доступність продуктів харчування та ін.

Як уже зазначалося, продовольче забезпечення визначається також рівнем доходів населення, рівнем розвитку особистого підсобного господарства сільських та приміських жителів, промисловим розвитком та низкою демографічних та географічних факторів.

У табл. 2.17 наведено структуру оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі в Україні за 2011–2021 роки.

Дані табл. 2.17 показують зростання товарообороту продовольчими товарами за період, що аналізується: з 194,5 млрд грн (у 2011 році) до 490,6 млрд грн (у 2021 році), або у 2,5 рази.

Таблиця 2.17 – Структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі в Україні

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Оптовий товарооборот, млрд. грн, у тому числі	1107,3	1093,3	1074,8	988,0	1244,2	1556,0	1908,7	2215,4	2322,2	2462,6	3153,2
продовольчі товари	194,5	215,2	199,7	194,7	224,3	252,8	314,1	356,1	392,1	437,6	490,6
непродовольчі товари	912,8	878,1	875,1	793,3	1020,0	1303,2	1594,6	1859,3	1930,0	2024,9	2662,6
Питома вага в оптовому товарообороті, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
продовольчі товари	17,6	19,7	18,6	19,7	18,0	16,2	16,5	16,1	16,9	17,8	15,6
непродовольчі товари	82,4	80,3	81,4	80,3	82,0	83,8	83,5	83,9	83,1	82,2	84,4
Частка продажу товарів, що вироблені на території України, %	63,9	58,9	54,3	48,5	46,9	44,5	43,7	42,0	44,1	42,9	43,3
продовольчі товари	75,5	73,7	71,7	71,4	75,2	76,4	76,8	77,2	75,1	72,6	71,6
непродовольчі товари	61,4	55,3	50,3	42,9	40,7	38,3	37,2	35,3	37,8	36,5	38,1
Курс грн до дол. США, на 01.02.	7,93	7,94	7,99	7,99	7,99	16,15	25,55	27,74	27,74	25,03	28,19
Оптовий товарооборот продовольчих товарів, млрд дол. США	24,5	27,1	24,99	24,37	28,07	15,65	12,29	12,84	14,13	17,48	17,4

Якщо розглянути оптовий товарооборот продовольчими товарами в доларовому еквіваленті, то спостерігається навіть падіння показника з 24,5 млрд дол. США (у 2011 році) до 17,4 млрд дол. США (у 2021 році), або на 29%.

Частка продовольчих товарів у загальному товарообороті протягом 2011–2021 років коливалася в межах 16%-19%. Частка продажу продовольчих товарів, що вироблені на території України за аналізований період, складала від 71,4% до 77,2%. Така питома вага оптової торгівлі продовольчими

товарами показує, що країна імпортує від 20% до 30% продовольчих товарів з інших країн. На наш погляд, така ситуація пов'язана не з імпортозаміною або імпортозалежністю в окремих товарах, а з необхідністю формування різноманітності товарів та підтримання досить широкого, збалансованого асортименту продоводів у сфері торгівлі, у тому числі за рахунок імпорту. У наступній табл. 2.18 наведено показники роздрібного товарообороту продовольчими товарами за товарними групами за 2017–2021 роки.

На основі даних, наведених у табл. 2.18, можна зазначити, що оптовий товарооборот продовольчими товарами відрізнявся від роздрібного у 2021 році на 2,7%.

Найбільшу питому вагу в роздрібній торгівлі продуктами харчування складала

- м'ясо та м'ясні продукти – 5%;
- молоко та молочні продукти – 4,7%;
- хлібобулочні та борошняні кондитерські вироби – 3,6%;
- фрукти та овочі свіжі – 3,3%;
- алкогольні напої – 6,6%;
- цукрові кондитерські вироби – 3,2%;
- безалкогольні напої – 2,4%;
- кава, чай, какао та прянощі – 1,4%;
- тютюнові вироби – 3,6%.

Після аналізу оптової та роздрібної торгівлі продуктами харчування в Україні можна дійти висновку, що інфраструктура та загальні обсяги торгівлі сприяють забезпеченню продовольчої безпеки в Україні.

Водночас на продовольчу безпеку впливають не тільки можливості торговельних підприємств (тобто пропозиція продуктів харчування), а й можливості населення їх купувати (попит).

Таблиця 2.18 – Показники роздрібного товарообороту продовольчими товарами за товарними групами за 2017–2021 роки

Товарні групи	2017 р.		2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.	
	млн грн	% до усього	млн грн	% до усього	млн грн	% до усього	млн грн	% до усього	млн грн	% до усього
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Усі товари	586330,1	100,0	668369,6	100,0	793479,2	100,0	868283,3	100,0	1044516,5	100,0
Продовольчі товари	233204,1	39,8	289695,9	43,3	336587,9	42,4	384091,6	44,2	449762,3	43,1
М'ясо	12535,7	2,1	16513,5	2,5	15627,3	2,0	17457,4	2,0	19442,8	1,9
М'ясні продукти	13881,5	2,4	17359,2	2,6	23734,9	3,0	26739,1	3,1	30588,3	2,9
Риба, ракоподібні та молюски (включаючи рибні продукти)	9583,1	1,6	12864,3	1,9	15430,9	2,0	18623,0	2,1	22255,1	2,1
Молочні продукти	27016,7	4,6	33568,3	5,0	38311,4	4,8	44317,7	5,1	49053,8	4,7
у тому числі										
молоко	-	-	-	-	8147,2	1,0	8350,1	1,0	8804,5	0,8
сир сичужний, плавлений та кисломолочний	9456,2	1,6	12100,2	1,8	15067,7	1,9	17889,8	2,1	19889,4	1,9
масло вершкове та продукти молочні пастоподібні	3234,3	0,6	3913,2	0,6	4875,2	0,6	5906,0	0,7	6229,8	0,6
Яйця	3974,8	0,7	5390,9	0,8	5040,0	0,6	5855,9	0,7	7503,2	0,7
Харчові олії та жири	3479,9	0,6	4027,4	0,6	4434,9	0,6	5169,1	0,6	7054,2	0,7
у тому числі олії рослинні	3054,0	0,5	3525,2	0,5	3488,3	0,4	4115,1	0,5	5878,5	0,6
Хлібобулочні та борошняні кондитерські вироби	18375,3	3,1	22703,8	3,4	28294,7	3,6	29992,8	3,5	37562,0	3,6
у тому числі борошняні кондитерські вироби	9921,1	1,7	12147,3	1,8	14691,4	1,9	15502,4	1,8	19040,7	1,8
Цукрові кондитерські вироби	16962,6	2,9	21997,4	3,3	26225,0	3,3	28366,7	3,3	33782,5	3,2
Фрукти та овочі, свіжі	17970,6	3,1	22548,5	3,4	26841,2	3,4	31355,4	3,6	34235,0	3,3
у тому числі овочі свіжі	7208,4	1,2	9600,0	1,4	11203,9	1,4	13136,0	1,5	13799,2	1,3
Фрукти та овочі, перероблені	5358,8	0,9	7019,6	1,0	9769,8	1,2	11546,8	1,3	13592,0	1,3
Алкогільні напої	37849,0	6,5	47127,9	7,1	53483,7	6,7	59846,0	6,9	68360,0	6,6

Продовження таблиці 2.18

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
у тому числі										
горілка та вироби лікеро-горілчані	12182,5	2,1	14698,1	2,2	15616,9	2,0	16977,0	2,0	19524,6	1,9
напої слабоалкогольні	1444,6	0,3	1963,5	0,3	2319,8	0,3	2590,2	0,3	3039,5	0,3
вина	5805,4	1,0	7043,0	1,1	7877,7	1,0	9436,5	1,1	10939,3	1,1
коньяк	3784,2	0,6	4605,3	0,7	5273,4	0,6	5853,1	0,7	6837,7	0,7
вина ігристі (шампанське)	2585,2	0,4	3458,9	0,5	3992,3	0,5	4633,0	0,5	5636,6	0,5
пиво	12047,1	2,1	15359,1	2,3	18403,6	2,3	20356,2	2,3	22382,3	2,1
Інші напої (безалкогольні)	12902,3	2,2	16171,3	2,4	19145,5	2,4	20874,8	2,4	25301,3	2,4
у тому числі										
соки	2887,5	0,5	3552,2	0,5	4365,3	0,6	4759,1	0,5	5773,1	0,6
води мінеральні	4357,0	0,7	5714,1	0,9	7149,8	0,9	7667,6	0,9	8574,0	0,8
Кава, чай, какао та прянощі	9034,9	1,5	10523,4	1,6	12034,4	1,5	13637,4	1,6	15074,3	1,4
у тому числі										
кава	4904,2	0,8	5852,9	0,9	6655,5	0,8	7428,3	0,9	7882,5	0,8
чай	2740,2	0,5	3131,4	0,5	3512,8	0,4	3939,6	0,5	4168,7	0,4
Гомогенізовані харчові та дієтичні продукти (включаючи дитяче харчування)	2476,7	0,4	3663,3	0,5	5412,5	0,7	6277,4	0,7	7515,4	0,7
Інші продовольчі товари	23694,8	4,1	28290,5	4,2	27995,8	3,5	33258,1	3,8	41407,6	4,0
у тому числі										
цукор	2785,1	0,5	2471,5	0,4	2714,3	0,3	2951,3	0,3	4303,8	0,4
борошно	1117,9	0,2	1304,8	0,2	1687,1	0,2	1779,4	0,2	1867,9	0,2
круп	4134,6	0,7	4650,3	0,7	5146,1	0,6	6006,9	0,7	6847,0	0,7
вироби макаронні	3018,8	0,5	3657,5	0,5	3835,1	0,5	5914,8	0,7	8482,6	0,8
сіль харчова	293,1	0,1	380,4	0,1	393,1	0,0	454,4	0,1	457,0	0,0
Тютюнові вироби (включаючи супутні товари)	18107,4	3,1	19926,6	3,0	24805,9	3,1	30774,0	3,5	37034,8	3,6

У табл. 2.19 наведено споживання продуктів харчування в домогосподарствах в Україні в динаміці за 2010–2021 роки.

На основі даних, наведених у табл. 2.19, можна зазначити, що споживання м'яса та м'ясопродуктів знаходилося на рівні 5,1 кг на місяць на одне домогосподарство в Україні. Споживання молока та молочних продуктів на одну особу складало 18,8 кг, яєць – 19 шт, риби та рибодуктів – 1,4 кг, цукру – 2,3 кг, олії та інших рослинних жирів – 1,3 л, картоплі – 5,8 кг, овочів – 8,5 кг, фруктів, ягід, горіхів – 3,9 кг, хліба та хлібопродуктів – 7,6.

Тобто найбільше споживання на одну особу припадає на молоко та молочні продукти, хліб та хлібопродукти, овочі та картоплю.

Як уже зазначалося, забезпечення економічної безпеки в продовольчій сфері пов'язане з вирішенням проблеми економічної доступності. Наведені дані показують, що доступними в країні є найбільш дешеві харчові продукти.

Таблиця 2.19 – Споживання продуктів харчування в домогосподарствах в Україні в динаміці за 2010–2021 роки.

Роки	Споживання продуктів харчування в домогосподарствах у середньому за місяць у розрахунку на одну особу									
	М'ясо і м'ясопродукти, кг	Молоко і молочні продукти, кг	Яйця, шт	Риба і рибодукти, кг	Цукор, кг	Олія та інші рослинні жири, л	Картопля, кг	Овочі, кг	Фрукти, ягоди, горіхи, кг	Хліб і хлібні продукти, кг
2010	5,1	19,2	20	1,8	3,0	1,8	7,7	9,5	3,7	9,3
2011	5,1	19,1	20	1,7	3,2	1,8	7,9	9,9	3,7	9,2
2012	5,0	19,6	20	1,7	3,1	1,8	7,8	10,1	3,7	9,1
2013	5,1	20,3	20	1,8	3,0	1,7	7,1	9,4	4,1	9,0
2014	4,9	20,3	20	1,6	3,0	1,7	6,9	9,0	3,7	9,0
2015	4,6	19,8	19	1,2	2,8	1,6	6,6	8,8	3,1	8,5
2016	4,7	19,6	19	1,2	2,7	1,5	6,7	9,2	3,2	8,3
2017	4,7	19,3	20	1,3	2,8	1,5	6,4	8,5	3,7	8,4
2018	4,9	19,1	19	1,4	2,7	1,5	6,3	8,9	3,8	8,3
2019	5,1	19,0	20	1,5	2,6	1,4	6,2	8,8	4,0	8,1
2020	5,2	18,9	19	1,4	2,4	1,4	6,0	8,7	3,7	8,0
2021	5,1	18,8	19	1,4	2,3	1,3	5,8	8,5	3,9	7,6

Споживання м'яса та риби є меншим, що свідчить про те, що проблема економічної та соціальної доступності потребує подальшого вирішення.

На рис. 2.11 наведено динаміку споживання м'яса та м'ясопродуктів, риби та рибопродуктів за 2010–2021 роки.

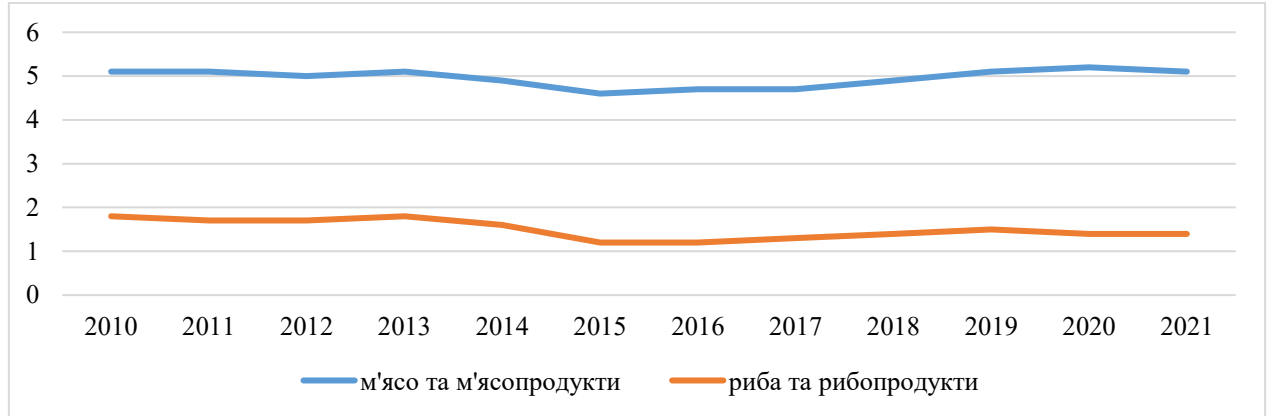

Рисунок 2.11 – Динаміка споживання м'яса та м'ясопродуктів, риби та рибопродуктів за 2010–2021 роки

На рис. 2.12 наведено динаміку споживання хліба та хлібопродуктів та картоплі домогосподарствами в Україні за 2010–2021 роки.

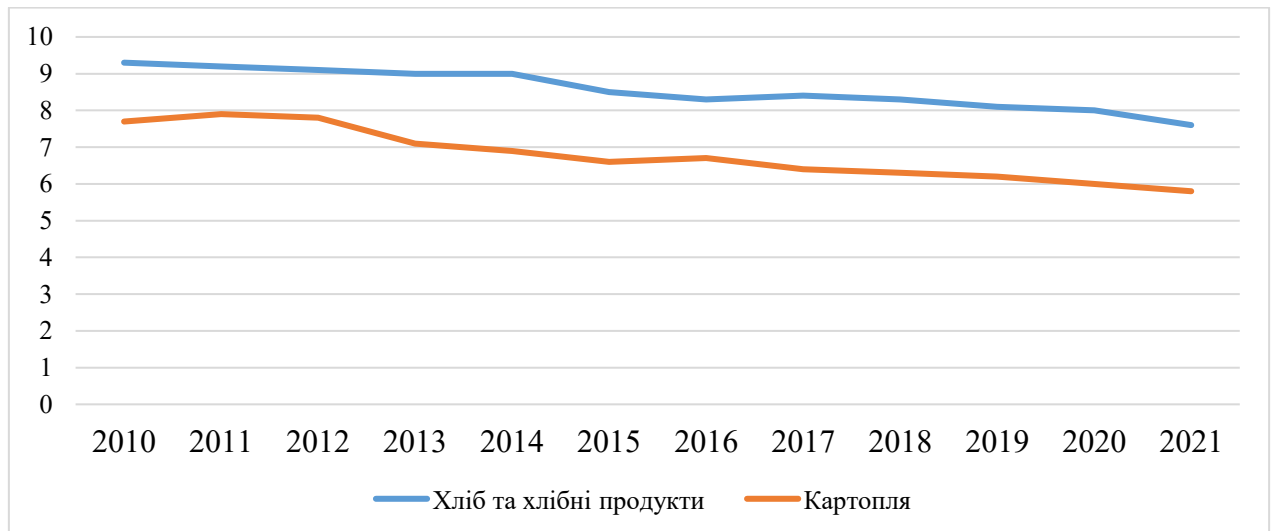

Рисунок 2.12 – Динаміка споживання хліба та хлібопродуктів та картоплі домогосподарствами в Україні за 2010–2021 роки

На рис. 2.13 наведено динаміку споживання овочей, фруктів та ягід домогосподарствами в Україні за 2010–2021 роки.

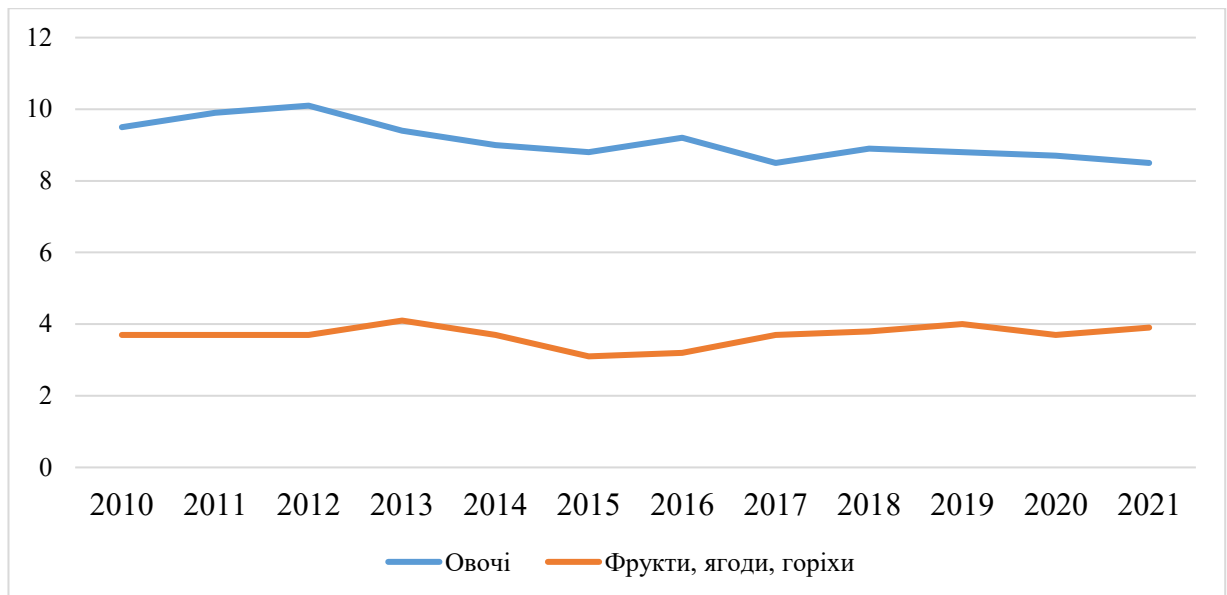

Рисунок 2.13 – Динаміка споживання овочей, фруктів та ягід домогосподарствами в Україні за 2010–2021 роки

Наведені на рис. 2.11, рис. 2.12 та на рис. 2.13 криві показують, що тенденції споживання продуктів харчування не мінялися протягом останніх 10 років.

Водночас, за статистичним даними, за 2020 рік населення України скоротило споживання основних видів продуктів харчування. Так, середньорічне споживання хліба та хлібопродуктів на душу населення у 2020 році в порівнянні з 2019 роком скоротилось на 1% і склало 96,6 кг. Картоплі українці стали їсти менше на 1,25% (134 кг/рік), яєць – на 1,42% (278 кг/рік), риби – на 0,8% (12,4 кг/рік), овочів – на 0,4% (164 кг/рік). Найбільше падіння споживання спостерігається в секторі фруктів і ягід – на 3,75% (до 56,5 кг/рік) та цукру – 3,47% (до 27,8 кг/рік).

Натомість більше в Україні стали споживати м'яса – на 0,37% (до 53,8 кг/рік), молока та молочних продуктів – на 0,7% (до 201,9 кг/рік), олії – на 2,5% (12,3 кг/рік) [25].

Для порівняння виробництво та споживання м'яса на душу населення в Данії складає 327-365 кг та 112 кг на рік відповідно, а в Австралії 195-200 кг та 109 кг на рік відповідно. Тобто споживання м'яса в Україні майже у 2 рази менше ніж у згаданих країнах.

В Україні, порівняно з іншими, насамперед західноєвропейськими, країнами, спостерігається нижчий рівень споживання продуктів харчування, більш високі ціни на них при низьких доходах основної маси населення.

У табл. 2.20 наведено структуру сукупних ресурсів домогосподарств в Україні в динаміці за 2011–2021 роки.

На рис. 2.14 наведено динаміку сукупних ресурсів домогосподарств за місяць у доларах США.

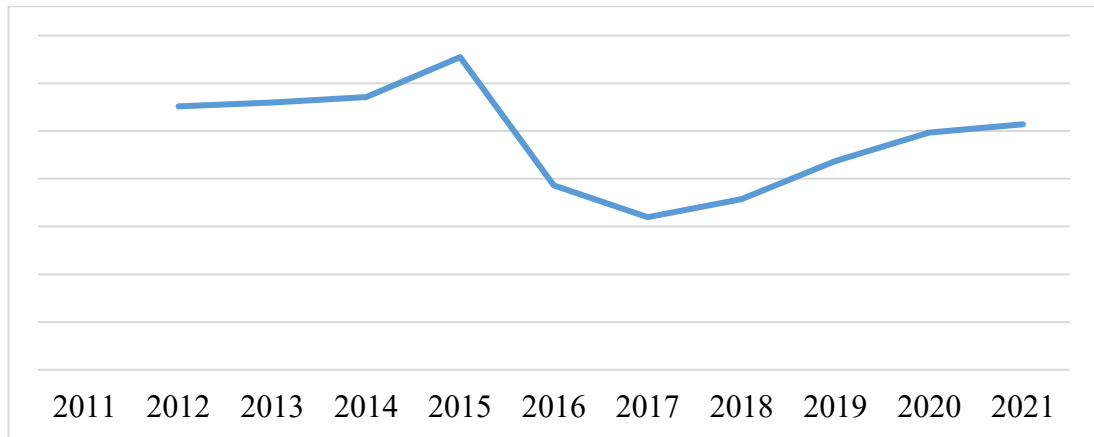

Рисунок 2.14 – Динаміка сукупних ресурсів у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство в Україні за 2012–2021 роки, дол. США

Якщо порівняти розміри заробітної плати в Україні та Європі (в Україні вона майже в 3 рази менша), то стає зрозумілим, чому вітчизняні домогосподарства споживають менше продуктів харчування, особливо м'яса, риби та рибних продуктів, плодових та ягідних культур.

Таблиця 2.20 – Структура сукупних ресурсів домогосподарств в Україні в динаміці за 2011–2021 роки

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	3853,9	4144,5	4470,5	4563,3	5231,7	6238,8	8165,2	9904,1	12118,5	12432,3	14490,6
Структура сукупних ресурсів, %											
Грошові доходи	88,9	91,0	90,8	91,2	89,4	86,0	87,5	89,9	92,0	93,9	93,9
- оплата праці	48,9	50,8	50,6	48,8	47,2	46,7	52,4	54,5	57,3	58,3	59,8
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	4,6	4,1	4,1	5,2	5,5	5,2	4,4	6,0	6,5	5,8	5,7
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,1	2,8	2,8	3,2	3,4	2,9	3,0	2,5	2,4	2,2	2,5
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	25,5	27,1	27,1	27,0	25,2	23,1	20,2	19,9	19,2	20,8	19,8
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,8	6,2	6,2	7,0	8,1	8,1	7,5	7,0	6,6	6,8	6,1
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	4,8	3,8	3,9	4,6	5,1	4,8	4,0	3,8	3,6	3,3	3,0
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,6	0,6	0,4	0,4	1,3	4,7	4,7	2,8	0,7	0,2	0,1
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,2	0,3
Інші надходження	5,2	4,1	4,4	3,4	3,8	4,1	3,4	3,1	3,3	2,4	2,7
Додаткова інформація											
Курс грн. до дол. США, на 01.02.	7,93	7,94	7,99	7,99	7,99	16,15	25,55	27,74	27,74	25,03	28,19
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, дол. США	486,0	522,0	559,5	571,1	654,8	386,3	319,6	357,0	436,9	496,7	514,0

Середньомісячна зарплатня в країнах, що входять до «єврозони» (тобто тих, де валютою є EUR – Євро) станом на 03.2021 року складала 2 236,98 USD (дол. США), або 62 272,44 українських грн [26].

Таблиця 2.21 – Середня місячна заробітна плата в окремих країнах Європи [26]

Країни	Сума	Валюта	Станом на
1	2	3	4
Європа	1903,00	EUR (Євро)	03.2021
Іспанія	2064,00	EUR (Євро)	06.2021
Італія	2333,00	EUR (Євро)	12.2020
Австрія	2847,00	EUR (Євро)	12.2019
Англія	581,00 (за тиждень)	GBP (фунтів стерлінгів Великобританії)	08.2021
Болгарія	1505,00	BGN (болгарських левів)	06.2021
Білорусь	1443,00	BYN (білоруських рублів)	09.2021
Данія	42592,00	DKK (данських крон)	12.2019
Естонія	1538,00	EUR (Євро)	06.2021
Литва	1566,00	EUR (Євро)	06.2021
Молдова	9044,00	MDL (молдовських леїв)	06.2021
Німеччина	4094,00	EUR (Євро)	06.2021
Норвегія	50750,00	NOK (норвезьких крон)	06.2021
Польща	5505,00	PLN (польських злотих)	06.2021
Росія	53355	RUB (російських рублів)	06.2021
Словаччина	1231,00	EUR (Євро)	08.2021
Туреччина	3960,00	TRY (нових турецьких лір)	12.2018
Угорщина	414362,00	HUF (угорських форинтів)	08.2021
Фінляндія	3692,00	EUR (Євро)	09.2021
Франція	3137,00	EUR (Євро)	12.2018
Чехія	38275,00	CZK (чеських крон)	06.2021
Швейцарія	6354,00	CHF (швейцарських франків)	12.2020
Швеція	177,00 (за годину)	SEK (шведських крон)	08.2021

У табл. 2.22 наведено структуру сукупних витрат домогосподарств в Україні в динаміці за 2011–2021 роки.

Таблиця 2.22 – Структура сукупних витрат домогосподарств в Україні в динаміці за 2011–2021 роки

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	3458,0	3592,1	3820,3	4048,9	4952,0	5720,4	7139,4	8308,6	9670,2	9523,6	11243,4
Структура сукупних витрат, %											
Споживчі сукупні витрати	90,1	90,8	90,2	91,6	92,9	93,2	92,9	92,0	91,3	91,4	91,3
продукти харчування та безалкогольні напої	51,3	50,1	50,1	51,9	53,1	49,8	47,9	47,7	46,6	48,1	45,9
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,4	3,5	3,5	3,4	3,3	2,9	3,1	3,4	3,2	3,5	3,0
непродовольчі товари та послуги	35,4	37,2	36,6	36,3	36,5	40,5	41,9	40,9	41,5	39,8	42,4
у тому числі											
одяг і взуття	5,7	6,1	5,9	6,0	5,7	5,6	5,5	5,4	5,5	4,8	4,8
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,6	9,9	9,5	9,4	11,7	16,0	17,0	15,2	14,6	14,4	15,2
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,2	2,3	2,3	2,3	2,0	1,7	2,0	2,1	1,8	2,2	2,2
охорона здоров'я	3,2	3,4	3,4	3,6	3,7	4,2	3,8	4,0	4,1	4,3	4,7
транспорт	4,0	4,3	4,3	4,3	3,7	3,6	3,7	3,7	4,8	4,0	4,5
зв'язок	2,6	2,8	2,8	2,8	2,4	2,3	2,4	2,6	2,8	3,4	3,4
відпочинок і культура	1,9	2,0	2,1	1,8	1,5	1,4	1,6	1,8	1,6	1,5	1,7
освіта	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1	1,0	1,1	1,0	1,1	0,9	1,0
ресторани та готелі	2,5	2,5	2,5	2,3	2,0	2,2	2,3	2,4	2,6	1,6	1,8
різні товари й послуги	2,4	2,6	2,6	2,7	2,7	2,5	2,5	2,7	2,6	2,7	3,1
Неспоживчі сукупні витрати	9,9	9,2	9,8	8,4	7,1	6,8	7,1	8,0	8,7	8,6	8,7
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	8,0	8,3	8,0	8,1	10,2	14,7	15,4	13,9	13,0	12,9	13,8

За даними табл. 2.22 можемо зазначити, що в структурі витрат протягом останніх років, витрати на продукти харчування та безалкогольні напої, алкогольні напої та тютюнові вироби складала трохи більше за 50%. У 2021

році цей показник знизився до 48,9%, але, як ми вже раніше зазначали, це зниження відбувалося за рахунок загального зниження споживання харчових продуктів домогосподарствами в Україні.

Водночас середньостатистична американська родина витрачає на продукти лише трохи більше 8% своїх доходів; канадська, австрійська, голландська, німецька й австралійська – від 11% до 13%. Щодо деяких інших країн, то, наприклад в Угорщині, цей показник становить 22,7%, у Польщі – 23,4%, у Словаччині – 23,9%, у Румунії – 35,9% [27].

Таким чином, вищенаведений аналіз дозволяє дійти висновку, що в Україні через низький рівень доходів більшої частини населення простежується нестабільність, висока волотильність економічної та фізичної доступності продовольства для домогосподарств. Реальна вартість продуктів харчування в повному асортименті не відповідає купівельній спроможності населення країни.

Наступним аспектом забезпечення продовольчої безпеки країни, як вже зазначалося, є зовнішня торгівля продуктами харчування.

Зовнішня торгівля продуктами харчування має здійснюватися з дотриманням принципу пріоритетності системи національних інтересів, включаючи самозабезпечення держави продовольством з урахуванням її фінансової доступності населенню.

Значимість теоретичного та практичного аспекту врахування зовнішньоекономічних інтересів при забезпеченні продовольчої безпеки України проведена в дослідженні на основі оцінки стану зовнішньоекономічного сектора агропродовольчої сфери економіки.

Так, у табл. 2.23 (частина 1, частина 2) наведено динаміку товарної структури експорту в Україні за 2005–2021 роки.

Таблиця 2.23 – Динаміка товарної структури експорту в Україні за 2005–2021 роки, млн дол. США (частина 1)

	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	Мінеральні продукти	Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	Деревина та вироби з неї	Промислові вироби	Чорні й кольорові метали та вироби з них
2005	32184	4264	4144	3 386	804	399	13784
2006	36174	4686	3413	4015	981	487	16062
2007	46168	6132	3693	4943	1286	643	20565
2008	63188	10561	5570	6395	1369	771	27286
2009	37134	9510	3033	3317	1169	472	12605
2010	47299	9936	5076	4000	1467	616	17044
2011	62383	12804	6951	6041	1855	795	21836
2012	64427	17906	6304	6028	1852	830	18490
2013	59106	17040	6306	5070	2004	846	16793
2014	50552	16670	5291	3730	1954	704	14953
2015	35420	14476	2672	2436	1540	503	9164
2016	33560	15250	2391	1832	1510	463	8099
2017	39701	17736	3517	2052	1647	575	9890
2018	43341	18594	3883	2381	1965	649	11402
2019	46091	22123	4405	2171	1780	697	9994
2020	45143	22161	4963	2308	1758	722	8782
2021	63113	27687	7876	3174	2491	946	15719

За даними табл. 2.23 (частини 1; 2) можна зазначити, що в структурі експорту суттєво зросла питома вага продовольчих товарів та сировини для їх виробництва. Так, у 2002 році питома вага цієї товарної групи складала 13%, а в 2021 році – 43,9%, тобто зросла в 3,37 раза й стала основною в експорті. Темпи зростання експорту цієї товарної групи за 2020–2021 рік зросли на 24,9%.

Таблиця 2.23 – Динаміка товарної структури експорту в Україні за 2005–2021 роки, млн дол. США (частина 2)

	Усього	Машина, устаткування, транспортні засоби та прилади	Різне*	Питома вага в структурі експорту (продовольчі товари та сировина для їх виробництва)	Темпи зростання до попереднього року, %	
					Усього	продовольчі товари та сировина для їх виробництва
2005	32184	4307	1096	13,2		
2006	36174	5107	1223	13,0	112,4	109,9
2007	46168	7563	1340	13,3	127,6	130,9
2008	63188	9848	1388	16,7	136,9	172,2
2009	37134	6007	1021	25,6	58,8	90,0
2010	47299	8530	630	21,0	127,4	104,5
2011	62383	10722	1379	20,5	131,9	128,9
2012	64427	11181	1836	27,8	103,3	139,8
2013	59106	8537	2510	28,8	91,7	95,2
2014	50552	5432	1818	33,0	85,5	97,8
2015	35420	3339	1288	40,9	70,1	86,9
2016	33560	2748	1267	45,4	94,7	105,3
2017	39701	2862	1419	44,7	118,3	116,3
2018	43341	3002	1465	42,9	109,2	104,8
2019	46091	3426	1495	48,0	106,3	119,0
2020	45143	3390	1059	49,1	97,9	100,2
2021	63113	3817	1403	43,9	139,8	124,9

За даними табл. 2.23 – (частини 1;2) на рис. 2.15 наведено графік динаміки експорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва в Україні.

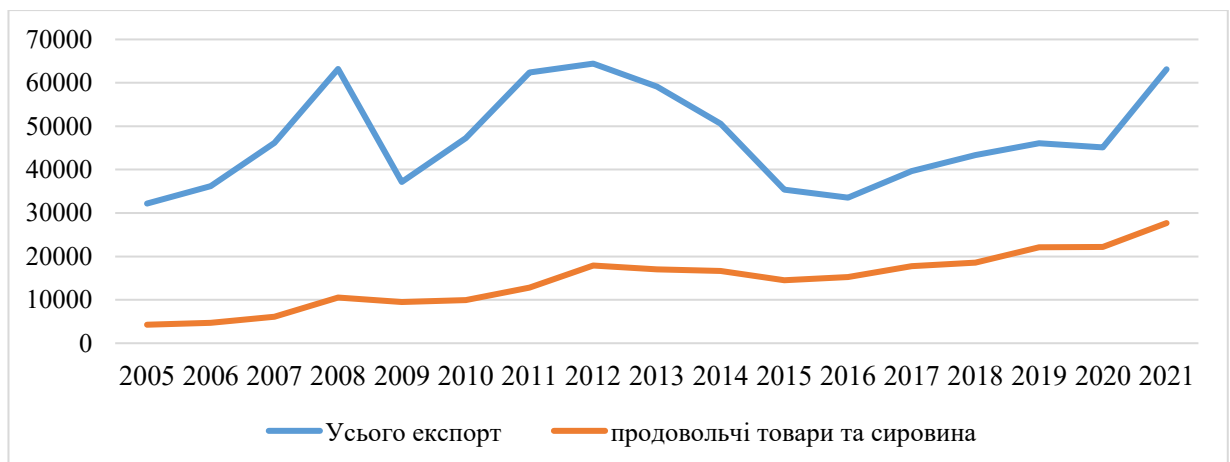

Рисунок 2.15 – Динаміка експорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва в Україні за 2005–2021 роки

Графік, наведений на рис. 2.15, показує, що, починаючи з 2016 року, експорт товарів почав знову зростати й у 2021 році досяг докризових рівнів 2008 року та 2013 року. Експорт продовольчих товарів та сировини для їх виробництва протягом усього періоду, що аналізується, постійно зростає: з 4 264 млн дол. США (у 2005 році) до 27 687 млн дол. США, або в 6,5 раза.

У табл. 2.24 (частини 1; 2) наведено динаміку товарної структури імпорту в Україні за 2005–2021 роки.

Таблиця 2.24 – Динаміка товарної структури імпорту в Україні за 2005–2021 роки, млн дол. США (частина 1)

	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	Мінеральні продукти	Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	Деревина та вироби з неї	Промислові вироби	Чорні й кольорові метали та вироби з них
1	2	3	4	5	6	7	8
2005	34377	2635	9925	5085	1132	1650	2407
2006	42220	3094	11145	6464	1356	1838	3260
2007	57753	3905	14768	8757	1791	2129	4662
2008	80640	6203	22157	11604	2264	3370	2680
2009	42477	4936	14306	7969	1545	1894	2587
2010	56896	5761	19247	10116	1877	2880	3988
2011	80414	6347	26514	12505	2094	2951	5522
2012	86273	7519	26286	13155	2071	3982	5079
2013	81234	8181	21180	13042	2199	3881	4552
2014	57680	6025	15254	10310	1466	2615	3208
2015	38875	3412	11186	7541	934	1749	1897
2016	40502	3863	8076	8297	1032	1957	2192
2017	49364	4267	11973	9576	1147	2127	2878
2018	56055	5020	13587	10438	1322	2575	3431
2019	60352	5696	12638	10872	1253	3108	3516
2020	51921	6465	7897	10669	1347	3008	3008
2021	69755	7667	13999	14393	1485	3671	4222

Таблиця 2.24 – Динаміка товарної структури імпорту в Україні за 2005–2021 роки, млн дол. США (частина 2)

	Усього	Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	Різне*	Питома вага в структурі експорту (продовольчі товари та сировина для їх виробництва)	Темпи зростання до попереднього року, %	
					Усього	продовольчі товари та сировина для їх виробництва
2005	34377	9903	1640	7,7		
2006	42220	13402	1661	7,3	122,8	117,4
2007	57753	19079	2662	6,8	136,8	126,2
2008	80640	25863	2899	7,7	139,6	158,8
2009	42477	8453	787	11,6	52,7	79,6
2010	56896	11799	1228	10,1	133,9	116,7
2011	80414	19208	5273	7,9	141,3	110,2
2012	86273	21012	7169	8,7	107,3	118,5
2013	81234	18154	10045	10,1	94,2	108,8
2014	57680	10724	8078	10,4	71,0	73,6
2015	38875	7504	4652	8,8	67,4	56,6
2016	40502	10353	4732	9,5	104,2	113,2
2017	49364	13569	3827	8,6	121,9	110,5
2018	56055	15992	3690	9,0	113,6	117,6
2019	60352	19361	3908	9,4	107,7	113,5
2020	51921	17408	2119	12,5	86,0	113,5
2021	69755	21845	2473	11,0	134,3	118,6

За даними табл. 2.24 (частини 1; 2) можна зазначити, що найбільша питома вага в структурі імпорту у 2021 році припадала на такі товарні групи:

- машини, устаткування, транспортні засоби та прилади (31,3%);
- продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (20,6%);
- мінеральні продукти (20,1%);
- продовольчі товари та сировини для їх виробництва (11,0%);
- чорні й кольорові метали та вироби з них (6,1%).

Імпорт продовольчих товарів та сировини для їх виробництва протягом 2005–2021 років також зростав, але меншими темпами, ніж експорт.

На рис. 2.16 наведено динаміку імпорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва в Україні за 2005–2021 роки.

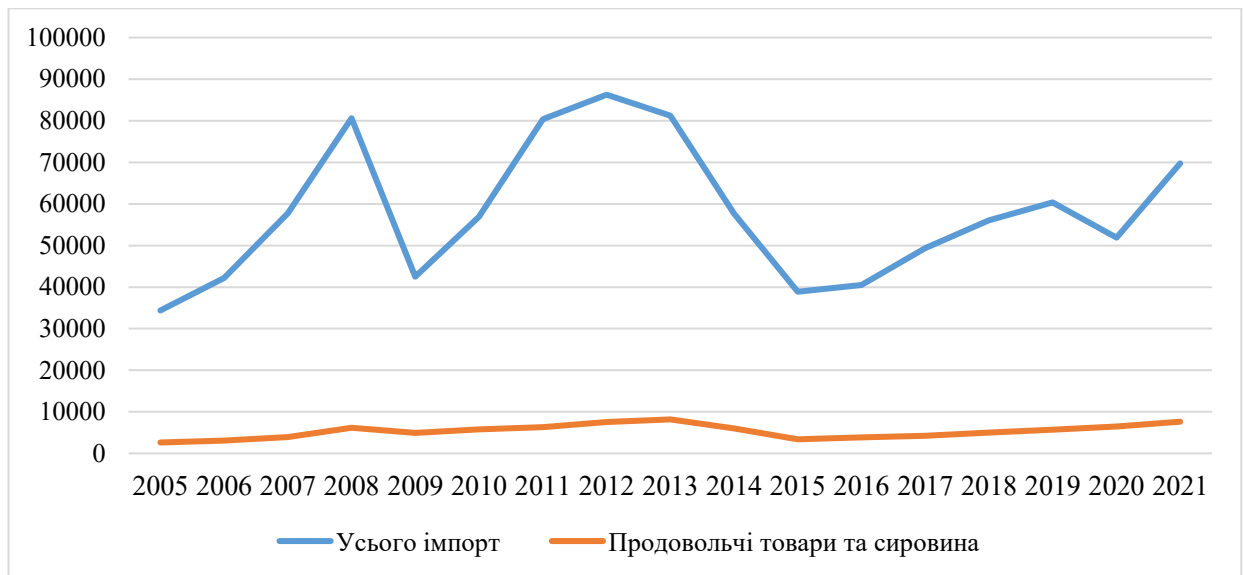

Рисунок 2.16 – Динаміка імпорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва в Україні за 2005–2021 роки

Рис. 2.16 наочно показує, що імпорт продовольчих товарів та сировини для їх виробництва в Україні зріс з 2 635 млн дол. США (у 2005 році) до 7 667 млн дол. США (у 2021 році), тобто у 2,9 раза.

У табл. 2.25 наведено товарну структуру експорту та імпорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва в Україні за основними категоріями в динаміці за 2005–2021 роки.

За даними табл. 2.25 можемо зазначити, що в структурі імпорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва засоби виробництва у 2021 році склали менше 1%, тобто доля інвестиційних товарів була занадто малою. Найбільшу питому вагу в структурі імпорту склали споживчі товари (69,57%). У структурі експорту, навпаки, переважали товари проміжного споживання (сировина) (83,67%).

Таблиця 2.25 – Товарна структура експорту та імпорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва в Україні за основними категоріями в динаміці за 2005–2021 роки, млн дол. США

Імпорт					Експорт			
Роки	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	У тому числі			Роки	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	У тому числі	
		Засоби виробництва	Товари проміжного споживання	Споживчі товари			Товари проміжного споживання	Споживчі товари
2005	2635	5	901	1660	2005	4263	2399	1692
2006	3094	8	921	2069	2006	4686	2800	1623
2007	3905	14	1210	2546	2007	6133	3273	2241
2008	6204	1	2040	4148	2008	10561	7577	2978
2009	4936	11	1593	3331	2009	9511	6878	2625
2010	5763	7	1892	3863	2010	9935	6724	3209
2011	6347	12	2152	4182	2011	12804	9119	3678
2012	7513	14	2205	5293	2012	17906	13947	3954
2013	8183	15	2163	6004	2013	17040	13045	3986
2014	6024	4	1827	3952	2014	16670	11242	5365
2015	3413	2	1127	2186	2015	14478	9878	4535
2016	3863	3	1423	2309	2016	15250	9942	5237
2017	4265	3	1579	2683	2017	17739	14263	3472
2018	5020	5	1759	3256	2018	18594	14904	3683
2019	5698	8	1806	3884	2019	22123	18365	3748
2020	6454	8	1904	4542	2020	22145	18330	3805
2021	7647	12	2314	5320	2021	27666	23147	4513
Структура у 2021 році					Структура у 2021 році			
	100%	0,15%	30,26%	69,57%		100%	83,67%	16,31%

У табл. 2.26 наведено розподіл експорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва за географічними регіонами.

Як бачимо з табл. 2.26, найбільше експортується продовольчих товарів та сировини для їх виробництва до країн Азії (у 2021 році – 50,3%), на рівні 30-32% складає експорт до Європейських країн, до країн Африки – 13,5%, СНД – 4,9%, Америки – 1,0%.

У табл. 2.27 наведено розподіл імпорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва за географічними регіонами.

Таблиця 2.26 – Розподіл експорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва за географічними регіонами, млн дол. США

	Усі країни світу			СНД			Європа			Азія			Африка			Америка		
	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	у % до загального обсягу	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	у % до загального обсягу	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	у % до загального обсягу	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	у % до загального обсягу	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	у % до загального обсягу	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	у % до загального обсягу
2017	39701	17739	100	6942	1341	7,6	14400	5684	32,0	12861	7936	44,7	4026	2543	14,3	1131	129	0,7
2018	43341	18594	100	6983	1486	8,0	16720	6153	33,1	13687	8342	44,9	4048	2327	12,5	1554	180	1,0
2019	46091	22125	100	6641	1432	6,0	17512	7326	33,1	15198	9676	43,7	4961	3332	15,1	1415	230	1,0
2020	45143	22161	100	5593	1298	5,9	15535	6536	29,5	18273	11101	50,1	4037	2945	13,3	1493	188	0,8
2021	63113	27687	100	6725	1367	4,9	24346	8262	29,8	22947	13917	50,3	5598	3741	13,5	3207	289	1,0
2021 у % до 2020	139,8	124,9		120,2	105,3		156,7	126,4		125,6	125,4		138,4	127,0		214,8	154,1	

Таблиця 2.27 – Розподіл імпорту товарів за географічними регіонами, млн дол. США

	Усі країни світу			СНД			Європа			Азія			Африка			Америка		
	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	у % до загального обсягу	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	у % до загального обсягу	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	у % до загального обсягу	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	у % до загального обсягу	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	у % до загального обсягу	Усього	Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	у % до загального обсягу
2017	49364	4265	100	12612	136	3,2	20352	2293	53,8	9899	966	22,7	570	220	5,2	3297	603	14,1
2018	56055	5020	100	14116	166	3,3	22613	2765	55,1	12830	1108	22,1	584	256	5,1	3794	670	13,4
2019	60352	5696	100	12799	224	3,9	25004	3209	56,3	15219	1172	20,6	633	254	4,5	4077	772	13,6
2020	51921	6465	100	8691	247	3,8	22948	3670	56,8	14342	1335	20,6	567	300	4,6	3932	860	13,3
2021	69755	7667	100	13492	312	4,1	30249	4417	57,6	18740	1597	20,8	816	307	4,0	4476	976	12,7
2021 у % до 2020	134,3	118,6		155,2	126,6		131,8	120,4		130,7	119,7		143,9	102,5		113,8	113,5	

Як бачимо з табл. 2.27, найбільше імпортується продовольчих товарів та сировини для їх виробництва з Європейських країн (у 2021 році – 57,6%), на рівні 20-22% складає імпорт з країн Азії, з країн Америки – 12,0%, з СНД – від 3% до 4%, з країн Африки – 4-5% за останні п'ять років.

Доповнити аналіз забезпечення продовольчої безпеки в Україні можна аналізом та оцінкою харчових балансів. З метою визначення самозабезпечення країни основними видами харчових продуктів розраховуються відповідні харчові баланси за основними видами харчових товарів.

У табл. 2.28 наведено баланс молока та молочних продуктів в Україні.

Табл. 2.28 – Баланс молока та молочних продуктів, тис. тонн

	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Виробництво	12658	13714	11249	10615	10281	10064	9663	9264
Зміна запасів	-394	27	-11	-41	33	74	-1	171
Імпорт	50	112	273	78	132	180	337	691
Усього ресурсів	13102	13799	11533	10734	10380	10170	10001	9784
Експорт	1100	1901	956	464	835	807	593	440
Витрачено на корм	2203	1270	1099	1097	1036	996	969	904
Втрати	10	3	8	15	13	12	11	10
Фонд споживання	1789	10625	9470	8995	8496	8355	8428	8430
На 1 особу, кг	199,1	225,6	206,4	209,9	200,0	197,7	200,5	201,9

У табл. 2.29 наведено баланс яєць в Україні.

Таблиця 2.29 – Баланс яєць, тис. тонн (з метою перерахунку взято середню вагу одного яйця – 57,75 г) у динаміці за 2000–2020 роки

	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Виробництво	508	753	98	969	896	932	963	934
Зміна запасів	2	13	9	-4	0	-2	5	-1
Імпорт	2	5	7	11	7	4	5	4
Усього ресурсів	708	74	983	984	903	938	963	939
Експорт	0	1	75	126	155	186	198	192

Продовження таблиці 2.29

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Витрачено на корм								
Втрати	36	91	125	136	72	77	78	74
Фонд споживання	471	647	767	694	670	671	683	670
На 1 особу, кг	9,6	13,7	16,7	16,2	15,8	15,9	16,3	16,1

У табл. 2.30 наведено баланс зернових і зернобобових культур в Україні.

Таблиця 2.30 – Баланс зернових і зернобобових культур за 2000–2020 роки (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно), тис. тонн у динаміці за 2000–2020 роки

	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Виробництво	24459	38016	39271	60426	61917	70057	75143	64933
Зміна запасів	1329	-314	-204	-3204	-146	5447	-4505	-7042
Імпорт	1010	226	175	190	255	280	291	352
Усього ресурсів	24140	38556	41500	63520	63637	64890	79939	72327
Експорт	1330	12650	14239	38338	41499	42940	57925	52245
Витрачено на корм	11056	13817	14787	14189	11011	11698	11674	10343
Витрачено на посів	3597	3294	3222	2597	2120	2232	2224	2247
Втрати	309	375	794	1400	1106	1253	1363	1073
Переробка на нехарчові цілі	100	670	1650	1089	1246	117	1283	1040
Фонд споживання	7748	7750	6808	5897	5655	5610	5470	5379
На 1 особу, кг	157	164	148	137	133	132	129	128

У табл. 2.31 наведено баланс зернових і зернобобових культур за основними видами в Україні у 2020 році.

Таблиця 2.31 – Баланс зернових і зернобобових культур за основними видами у 2020 році, тис. тонн

		У тому числі
--	--	--------------

	Зернові і зернобобові культури	пшениця	ячмінь	кукурудза	жито	Інші види зерна
Виробництво	64933	24877	7636	30290	457	1673
Зміна запасів	-7042	-165	-702	-4821	102	34
Імпорт	352	125	31	25	2	169
Усього ресурсів	72327	26657	8369	35136	357	1808
Експорт	52245	18489	5083	27916	5	752
Витрачено на корм	10343	1740	2210	5735	15	643
Витрачено на посів	2247	1416	527	197	25	82
Втрати	1073	411	126	500	6	30
Переробка на нехарчові цілі	1040	128	264	632	5	11
Фонд споживання	5379	4473	159	156	301	290
На 1 особу, кг	128	107	3,8	3,8	7,2	7,1

У табл. 2.32 наведено баланс картоплі в Україні за 2000–2020 роки.

Таблиця 2.32 – Баланс картоплі, тис. тонн за 2000–2020 роки

	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Виробництво	19838	19462	18705	20839	22208	22504	20269	20838
Зміна запасів	2951	-100	-410	-937	376	337	-1242	351
Імпорт	11	5	30	17	24	28	278	325
Усього ресурсів	16898	19567	19145	21793	21856	22195	21789	20812
Експорт	1	6	8	15	18	22	6	4
Витрачено на корм	4872	5985	5606	6538	6821	6911	6677	5840
Витрачено на посадку	5145	5128	4897	5416	5565	5570	5530	5611
Втрати та переробка на нехарчові цілі	220	2062	2720	3799	3361	3799	3871	3764
Фонд споживання	6660	6386	5914	5892	6091	5893	5705	5593
На 1 особу, кг	135,4	135,6	128,9	137,5	143,4	139,4	135,7	134,0

У табл. 2.33 наведено баланс овочів і баштанних продовольчих культур в Україні за 2000–2020 роки.

Таблиця 2.33 – Баланс овочів і баштанних продовольчих культур (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу за 2000–2020 роки), тис. тонн

	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Виробництво	6195	7606	8873	9792	9721	9940	10244	10148
Зміна запасів	201	196	-22	-213	-39	78	451	437
Імпорт	29	100	311	95	129	188	313	292
Усього ресурсів	6023	7510	9206	10100	9889	10050	10160	10003
Експорт	30	150	335	212	444	434	284	297
Витрачено на корм	728	1214	1337	1564	1503	1525	1535	1512
Витрачено на посів	86	90	118	110	109	112	111	110
Втрати	177	393	835	1203	1050	1052	1252	1238
Фонд споживання	5002	5663	6581	6890	6783	6927	6924	6846
На 1 особу, кг	101,7	120,2	143,5	160,8	159,7	163,9	164,7	164,0

У табл. 2.34 наведено баланс цукру в Україні за 2000–2020 роки.

Таблиця 2.34 – Баланс цукру (включаючи основні цукромісткі продукти в перерахунку на цукор) без урахування імпоротної цукрової сировини, що використана для виробництва цукру за 2005–2020 роки, тис. тонн

	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Виробництво	2139	1805	1459	2043	1754	1490	982
Зміна запасів	247	32	-463	72	-167	-31	-400
Імпорт	177	90	4	7	3	4	4
Усього ресурсів	2069	1863	1926	1978	1924	1525	1386
Експорт	154	65	153	617	594	248	170
Витрачено на корм та втрати	120	94	105	71	70	65	55
Фонд споживання	1795	1704	1528	1290	1260	1212	1161
На 1 особу, кг	38,1	37,1	35,7	30,4	29,8	28,8	27,8

У табл. 2.35 наведено баланс олії в Україні за 2000–2020 роки.

Таблиця 2.35–Баланс олії (включаючи основні оліємісткі продукти в перерахунку на олію) за 2005–2020 роки, тис. тонн

	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Виробництво	1437	3101	4581	6277	6243	6894	7549
Зміна запасів	114	-151	-71	8	-10	-30	11
Імпорт	264	319	160	239	259	250	245

Усього ресурсів	1587	3571	4812	6508	6512	7174	7783
Експорт	900	2850	4253	5988	5986	6644	7241
Втрати та витрати на нехарчові цілі	52	41	33	24	25	26	30
Фонд споживання	635	680	535	496	501	504	512
На 1 особу, кг	13,5	14,8	12,3	11,7	11,9	12,0	12,3

У табл. 2.36 наведено баланс риби та рибних продуктів в Україні за 2005–2020 роки.

Таблиця 2.36 – Баланс риби та рибних продуктів (добування водних біоресурсів підприємствами та вилов риби домогосподарствами) за 2005–2020 роки, тис. тонн

	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Виробництво	296	260	139	132	128	128	118
Зміна запасів	14	3	-3	-8	8	0	5
Імпорт	425	490	237	338	394	417	424
Усього ресурсів	707	747	379	478	514	545	537
Експорт	20	75	10	13	13	14	15
Втрати	11	5	2	5	6	7	5
Фонд споживання	676	667	367	460	497	524	517
На 1 особу, кг	14,4	14,5	8,6	10,8	11,8	12,5	12,4

У табл. 2.37 наведено баланс плодів, ягід і винограду в Україні за 2000–2020 роки.

Таблиця 2.37 – Баланс плодів, ягід і винограду (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу) за 2000–2020 роки, тис. тонн

	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
--	------	------	------	------	------	------	------	------

Виробництво	1966	2133	2154	2539	2458	3039	2485	2305
Зміна запасів	201	297	10	31	22	259	-76	145
Імпорт	179	860	1130	588	819	878	1052	1150
Усього ресурсів	1944	2696	3274	3096	3255	3658	3613	3310
Експорт	88	305	353	324	291	331	433	272
Витрачено на корм та втрати	81	191	170	218	225	285	231	230
Переробка на вино	336	450	548	355	497	597	480	451
Фонд споживання	1439	1750	2203	2179	2242	2445	2469	2357
На 1 особу, кг	23,3	37,1	48,0	50,9	52,8	57,8	58,7	56,5

У табл. 2.38 наведено баланс соняшнику, ріпаку та кользи, сої в Україні у 2020 році.

Таблиця 2.38– Баланс соняшнику, ріпаку та кользи, сої у 2020 році, тис. тонн

	Соняшник	Ріпак та кольза	Соя
Виробництво	13110	2557	2798
Зміна запасів	-1987	-143	-442
Імпорт	21	8	24
Усього ресурсів	15118	2708	3264
Експорт	188	2383	1788
Витрачено на корм та втрати	100	17	62
Витрачено на посів	66	20	148
Переробка	14764	288	1266

На основі табл. 2.28–2.38 визначено рівень самозабезпеченості основними видами продовольства в Україні у 2020 році (табл. 2.39).

Таблиця 2.39 – Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства в Україні у 2020 році (виробництво до внутрішнього використання на території України), %

Найменування	%
--------------	---

М'ясо та м'ясні продукти	110,1
Молоко та молочні продукти	99,1
Яйця	125
Картопля	100,1
Плоди, ягоди, виноград	75,9
Овочі та продовольчі баштанні культури	104,6
Зерно	323,3

Проведений аналіз стану забезпечення продовольчої безпеки в Україні дозволяє дійти висновку, що країна є самодостатньою, що означає здатність національної продовольчої відтворювальної системи не залежати від імпорتنих поставок у виробництві продовольчих товарів.

Потребує імпорту тільки риба та рибна продукція, плоди, ягоди та виноград. Графік наочно показує, що країна може експортувати зернові культури (забезпечення складає 323,3%) та олію (забезпечення, якої складало у 2020 році 1200%).

На основі даних табл. 2.39 побудовано графік рівня самозабезпеченості основними видами продовольства в Україні у 2020 році.

Стратегія розширення присутності України на світових продовольчих ринках має розглядатися в аспекті виробництва зернових культур через співставлення балансу необхідного внутрішнього споживання та запасів зернових культур, обумовлених фактичним валовим збором в останні роки та можливим зростанням експорту за умов високих доларових котирувань цін.

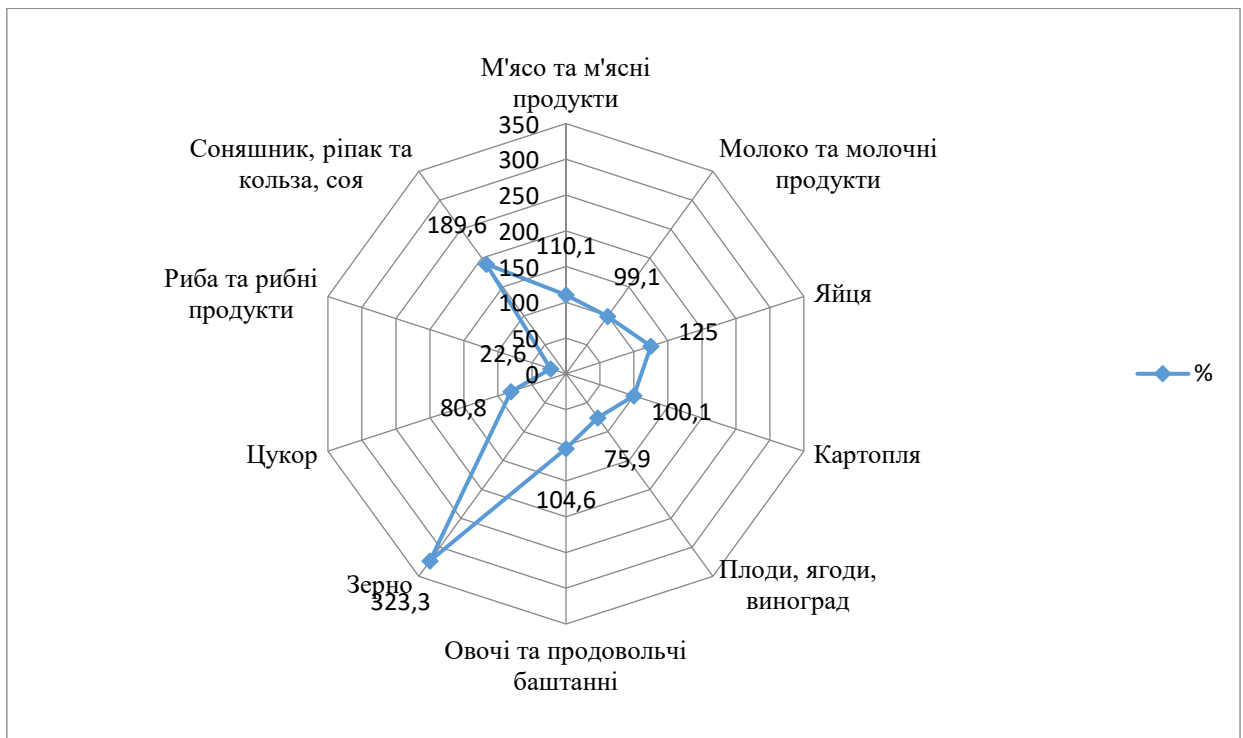

Рисунок 2.17 – Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства в Україні у 2020 році

Важливе значення для забезпечення продовольчої безпеки має формування державних резервів.

Загальні принципи формування, розміщення, зберігання, використання, поповнення та освіження (поновлення) запасів державного матеріального резерву (державного резерву) регулюються Законом України «Про державний матеріальний резерв» [66].

Цей Закон визначає й регулює відносини у сфері формування державних резервів. Ст. 1 Закону визначає, що державний резерв є особливим державним запасом матеріальних цінностей. У складі державного резерву створюється незнижуваний запас матеріальних цінностей (постійно підтримуваний обсяг їх зберігання).

До складу державного резерву входять:

- мобілізаційний резерв – запаси матеріально-технічних та сировинних ресурсів, призначених для забезпечення розгортання виробництва військової та іншої промислової продукції, ремонту військової техніки та майна в

особливий період, розгортання у воєнний час робіт по відновленню залізничних та автомобільних шляхів, морських та річкових портів, аеродромів, ліній і споруд зв'язку, газо-, нафтопродуктопроводів, систем енерго- й водопостачання для організації безперебійної роботи промисловості, транспорту й зв'язку, надання медичної допомоги;

- запаси сировинних, матеріально-технічних і продовольчих ресурсів для забезпечення стратегічних потреб держави;

- запаси матеріально-технічних ресурсів для виконання першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та для виконання інших заходів, передбачених законодавством [66].

Держрезерв розпочав роботу 1 листопада 1991 року з прийняття постанови Кабінету Міністрів України № 299-04 «Про створення Державного Комітету України з державного матеріального резерву». У 1992 році Кабінетом Міністрів України було затверджено Положення про державний матеріальний резерв та Положення про Державний комітет України з матеріального резерву. Номенклатуру матеріальних цінностей матеріального резерву було затверджено в 1993 році. У січні 1997 року був прийнятий вищезгаданий Закон України «Про державний матеріальний резерв». З грудня 1999 року Комітет було реорганізовано в Державне Агентство по управлінню державним матеріальним резервом. Розбудова економіки вимагала створення структури з високим статусом та відповідними повноваженнями. Тому в серпні 2001 року Указом Президента України Агентство по управлінню державним матеріальним резервом було реорганізовано в Державний Комітет України з державного матеріального резерву.

На сьогоднішній момент Державне агентство резерву України (Держрезерв) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого координується Кабінетом Міністрів. У структурі державних органів Держрезерв підпорядковано Міністерству економічного розвитку та торгівлі.

Держрезерву належать понад 30 підприємств, що працюють у сфері приймання, зберігання, переробки зерна, борошномельних послуг, що

володіють складськими й холодильними приміщеннями, а також об'єктами зберігання нафтопродуктів.

До складу Держрезерву входять філії: склади та холодильники; аграрні активи; нафтовий хаб; дослідний інститут.

Держрезерв організовує виконання затверджених Кабміном завдань щодо формування, зберігання, обслуговування, розміщення, відпустки, використання, поповнення та освіження (відновлення) запасів державного матеріального резерву, дотримання нормативних умов їх кількісного та якісного стану й несе відповідальність за їх виконання.

Завдання відомства полягають у забезпеченні в умовах стихійного лиха, неврожаю та інших непередбачених ситуацій першочергових потреб населення, діяльності з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій доти, доки промисловість та сільське господарство не зможуть налагодити випуск продукції в обсягах, необхідних для вирішення проблем.

Кабмін затвердив номенклатуру необхідних запасів держрезерву із понад 200 позицій. Головні з них — це м'ясо та м'ясопродукти, зерно, борошно, цукор, соняшникова олія та вершкове масло, нафтопродукти. Також на підприємствах нинішнього Держагентства резерву України зберігаються метали та неметали, запчастини та інше майно, яке може знадобитися в разі війни чи стихійного лиха.

Усе це зосереджено по всій Україні на підприємствах Держрезерву.

Керівництво Держрезерву наполягає на тому, що настав час осучаснити перелік запасів. Наприклад, закупити у запас дизель-генератори, мобільні системи очищення води та бутильовану питну воду. Це, на думку керівництва Держрезерва, допоможе повністю укомплектувати наметові містечка, які знаходяться на складах та можуть бути розгорнуті за потреби.

Треба зауважити, що Держрезерв суттєво не реформувався із дати свого заснування в 1991 році.

Крім того, його діяльність постійно супроводжувалася скандалами, через які, на думку експертів, система Держкомрезерву спеціально доводилася

до банкрутства. За відсутності належної законодавчої бази та бюджетного фінансування, державні запаси тривалий час активно використовувалися й не поповнювалися. Борги Держкомрезерву постійно росли, під сумнів ставилася можливість нарощування ресурсів, забезпечення національної безпеки.

З метою реформування системи Держрезерву, починаючи з 2015 року, ведеться робота щодо впровадження реформ, створено робочі групи з реформування системи Держрезерву із залученням експертів із Європейських країн.

Тобто на наступному етапі Агентство резерву України перебуває на етапі свого реформування в сучасну модернізовану структуру західного зразка.

Основна проблема, яка не дозволяє Держрезерву ефективно виконувати завдання, які на нього покладено, – це відсутність фінансування. Держрезерв не отримував на поповнення своїх запасів коштів з державного бюджету із 2012 року. Керівництво агентства стверджує, що незважаючи на це, здійснює поповнення своїх запасів за всіма номенклатурними позиціями (наприклад, у 2021 році на загальну суму 1,5 млрд грн).

У відомстві повідомили, що у 2021 році єдиним джерелом асигнувань залишалися надходження спеціального фонду державного бюджету від реалізації матеріальних цінностей Держрезерву.

Частково отримували гроші від уже відвантажених партій ще за 2014–2015 роки.

Більшість коштів було отримано від дебіторів, від тих, хто заборгував за минулі періоди. Серед таких знайшлися 20-річні заборгованості. Частину грошей отримали й від реалізації прострочених матеріальних цінностей.

Тобто протягом останніх 10-ти років Держрезерв не отримував фінансування на поповнення запасів матеріальних цінностей із загального фонду державного бюджету. Через таку ситуацію, як стало відомо із публікацій Інтернет-ресурсів, запаси зерна знаходяться на критичному рівні [67].

На жаль, статистичні дані щодо наявних запасів та їх руху в Держрезерві відсутні, що пов'язано з тим, що діяльність агентства підпадає під дію Закону України «Про державну таємницю».

За словами керівництва, сьогодні на підприємствах Держрезерву зберігається зерно врожаїв 1999–2018 років, що значно перевищує затверджені терміни зберігання – 2 роки.

Станом на 1 вересня 2021 року фактичні надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву становили 215,5 млн грн, з яких асигнування на накопичення складали 93,9 млн грн.

Навіть з метою виконання в повному обсязі плану освіження матеріальних цінностей державного резерву на 2021 рік, агенції були необхідні додаткові асигнування загального фонду бюджету на суму 565,7 млн грн. Однак асигнування загального фонду бюджету на поповнення запасів державного резерву, зокрема зерна нового врожаю, Законом України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» не були передбачені.

Як уже зазначалося, станом на кінець 2021 року запаси зерна в Державному агентстві резерву України перебували на критично низькому рівні через відсутність фінансування [68].

Такий стан справ із державним матеріальним резервом України може призвести до того, що в разі виникнення надзвичайних ситуацій уряд не матиме джерел для надання допомоги економіці України, що є потенційною загрозою національній безпеці держави.

Крім недостатнього фінансування, у структурах Держрезерву іноді виявляється нестача. Так, у 2020 році в Державному агентстві резерву України під час аудиту зафіксували понад 1 млрд грн збитків, у тому числі нестачу зерна на 800 млн грн.

Взагалі Держрезерв станом на червень 2020 року було заповнено лише на 3% від всієї норми зберігання, тобто від максимуму.

У 2021 році Державна аудиторська служба України виявила нестачу зерна, пального та продуктів харчування в Держрезерві на суму понад 800 млн грн.

Наразі в Держрезерві знаходяться 33 номенклатурні позиції. У 2016 році було виведено товари медичного призначення з держрезерву згідно підготовленого урядового проєкту про їх передачу установам охорони здоров'я, а саме: маски, пульсометри, рентген-апарати та ін.

Базові 33 найменування розбиті на три групи: продовольча, промислова та нафтопродукти. До продовольчої групи включено: зерно, цукор, соняшникову олію та вершкове масло, консерви та інші продукти тривалого зберігання. Промислова група — це намети, подушки, ковдри, буржуйки та інші найменування, потрібні для забезпечення або розміщення в окремих регіонах мінімістечок або для допомоги військовим. Третя — це паливно-мастильна група. Ця група потребує найбільшого фінансування, крім того, її необхідно постійно поповнювати.

Для того, щоб сформувати резерви, повністю заповнити запаси, які можуть знадобитися в надзвичайних ситуаціях, агенція розраховувала на бюджетні асигнування у 2019 році на рівні 69 млрд грн.

З цієї суми, як зауважував очільник відомства, держбюджет мав профінансувати понад 44 млрд грн для поповнення таких стратегічно важливих позицій, як м'ясо, м'ясні консерви, зерно, пальне дизельне, бензин та реактивне паливо. Але, як уже зазначалося, протягом останніх років фінансування не здійснювалося.

Також зазначається, що у 2019 році Держрезерв власним коштом провів закупівель на суму понад 484,4 млн грн, а до кінця року — ще майже на 500 млн грн.

При цьому керівництво держрезерву стверджувало, що на початок 2022 року запасів вистачає, щоб пройти воєнний стан та надати допомогу окремим регіонам. Але держрезерви мають видаватися лише тоді, коли всі інші резерви вже будуть використані на місцевих, регіональних та відомчих рівнях [69].

Питання реформування держрезерву в Україні розглядається з 2018 року. Так, на виконання плану заходів з реалізації Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» було розроблено законопроект «Про стратегічні резерви» та проект Закону «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо стратегічних резервів».

Проект Закону України «Про стратегічні резерви» було розроблено з метою впровадження ефективної моделі управління системою стратегічних резервів на основі сучасних досягнень теорії управління; розроблення нової економічно та науково обґрунтованої номенклатури матеріальних цінностей державного матеріального резерву відбувалося шляхом формування груп товарів, які мають стратегічне значення для забезпечення безпеки держави. Створювалася система резервів, необхідних для захисту населення, територій, довкілля від надзвичайних ситуацій.

Згідно законопроекту №7543 «Про стратегічні резерви», у країні мало бути запроваджено абсолютно нову систему управління держрезервами, щоб значно спростити процес видачі запасів у разі потреби.

Державне агентство резерву України направило до Верховної Ради одразу два законопроекти, які спрямовані на управління та наповнення запасів на випадок надзвичайного чи військового стану в країні.

Згідно з цими законопроектами, Держрезерв міг би протягом 24 годин, за дорученням Кабміну, відвантажити необхідні позиції.

Також з Держрезерву, відповідно до законопроекту «Про стратегічні резерви», знімалася б функція інтервенції, якщо, у разі різкого подорожчання товарів першої необхідності, на ринок виливались би держзапаси для стабілізації цін.

Крім того, запропоновані законодавчі новації давали б змогу в принципі не допускати псування запасів. Цю ідею було перейнято з досвіду поляків, де відбувається автоматичне «освіження», заміна матеріальних цінностей, коли

50-70% запасів вичерпують термін придатності, на відміну від України, у якій ця частка дорівнює 100%.

Важливим моментом залишається й необхідність щорічного фінансування наповнення запасів, інакше на їхнє оновлення з кожним пропущеним роком доведеться виділяти дедалі більше грошей.

Законопроект передбачав включення до складу резервів кошти, що дозволило б більш ефективно керувати запасами і, у разі необхідності, поповнювати дефіцитні позиції.

Так, наприклад, Франція, США вже відмовилися від зберігання зернових запасів, а перейшли на фінансові інструменти. Такі інструменти, як ф'ючерси на зерно Держрезерв уже успішно випробував.

Кошти можна було б використовувати й на закупівлю матеріальних цінностей, і на фінансові інструменти. Це сприяло б заощадженню коштів на формуванні запасів. Направляти на їх закупівлю можна не 100% від загальної вартості активів, а лише частину (наприклад 5-10%). Те саме стосується й нафтопродуктів. Зрозуміло, що в майбутньому Держрезерв не повністю перейде на такі фінансові інструменти, як, наприклад, постачальні ф'ючерси, та не відмовиться від збереження матеріальних цінностей.

Керівництво Держрезерву пропонувало перехідний період у 3-5 років, щоб випробувати обидва ці механізми паралельно.

На думку фахівців Держрезерву, у загальному складі резервів фінансові інструменти мають становити близько 25-30% загальної вартості активів [70].

Але, на жаль, вищезазначений законопроект, пройшовши перше читання, так і не був ухвалений.

Незважаючи на всі складнощі з фінансуванням, під час війни підприємства Держрезерву готові як відвантажувати, так і приймати на зберігання стратегічні поставки, у тому числі від Міноборони та Укрзалізниці.

Що стосується запитів, які отримує держрезерв від військових, то агенція готова задовольнити їхні потреби щодо більшості позицій на 100%. Такі запити держрезерв може виконувати протягом 3-36 годин [71].

Таким чином, на сьогодні максимально важливо, щоб Держрезерв здійснював діяльність на випередження в ситуації із загрозою продовольчої кризи.

Щоб забезпечити продовольчу безпеку, Україні необхідно перезапустити таку структуру, як Державне агентство резерву України.

Суспільні інтереси населення мають визначатися отриманням якісного продовольства за доступними цінами, що дозволяють забезпечити раціональність та достатність, збалансованість споживання з науковообґрунтованими нормами харчування. Особливо важливим для забезпечення національної продовольчої безпеки є зростання реальних доходів населення з метою забезпечення економічної та соціальної складової доступності до продуктів харчування.

Критерієм вирішення протиріч зовнішньоекономічних та внутрішніх інтересів в експортноорієнтованій продовольчій підгалузі економіки має виступати задоволення інтересів населення. У вирішенні конфлікту інтересів визначальною стає політика держави на основі регуляторного механізму балансу національних інтересів.

2.3 Стан глобальної продовольчої безпеки

У низці глобальних проблем світової економіки в сучасних умовах дедалі гостріше проявляється глобальна продовольча проблема.

Питання продовольчого забезпечення залишаються актуальними протягом усього розвитку економіки як на національному, так і на світовому рівні.

Забезпечення населення продуктами харчування в достатній кількості, асортименті та якості є однією з найважливіших проблем, які стоять перед людством.

Основні задачі в глобальному масштабі, які були визначені ФАО перед сільським господарством у ХХІ столітті щодо забезпечення населення продуктами харчування до 2050 року, полягають у такому:

- виробляти більше продовольства, кормів та харчових волокон для населення світу, що постійно зростає;
- забезпечувати зростання обсягів виробництва при зниженні кількості сільської робочої сили;
- виробляти більше сировини для потенційно зростаючого ринку біоенергії;
- забезпечити загальний розвиток у країнах, що розвиваються і є залежними від поставок продукції сільського господарства;
- застосовувати більш ефективні та стійкі методи виробництва та пристосовуватися до зміни клімату.

У табл. 2.4 наведено прогнозне зростання чисельності населення світу до 2050 року за даними ФАО [28].

За даними табл. 2.40 наведено графік прогнозованої чисельності населення світу по групах країн до 2050 року.

Таблиця 2.40 – Прогнозне зростання чисельності населення світу до 2050 року, млрд чол.

Роки	Розвинуті країни	Країни, що розвиваються	Найменш розвинуті країни	Усього світ
1950	0,9	1,5	0,1	2,5
1955	0,95	1,6	0,1	2,65
1960	1,0	1,9	0,15	3,05
1965	1,1	2,0	0,17	3,27
1970	1,1	2,2	0,18	3,48
1975	1,1	2,6	0,2	3,9
1980	1,12	3,0	0,2	4,52
1985	1,12	3,1	0,3	5,02
1990	1,12	3,5	0,4	5,61
1995	1,16	3,9	0,55	5,96
2000	1,16	4,1	0,7	6,26

2005	1,16	4,3	0,8	7,08
2010	1,17	5,0	0,9	7,44
2015	1,18	5,33	0,95	7,46
2020	1,185	5,34	1,0	7,525
2025	1,19	5,7	1,1	7,99
2030	1,29	5,7	1,1	8,09
2035	1,38	5,9	1,15	8,43
2040	1,49	6,0	1,2	8,69
2045	1,5	6,0	1,55	9,05
2050	1,55	6,05	1,55	9,15

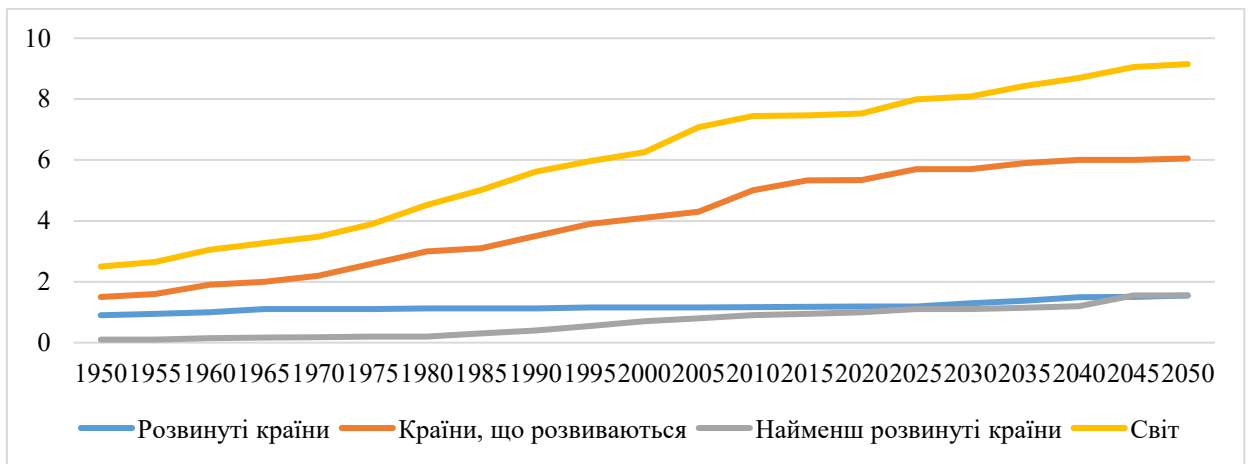

Рисунок 2.18 – Прогнозована чисельність населення світу по групах країн до 2050 року

За даними табл. 2.40 та рис. 2.18 бачимо, що чисельність населення світу постійно зростає. Так, у 1950 вона складала 2,5 млрд осіб, а у 2020 році – більше ніж 7,5 млрд, тобто зросло в 3 рази. До 2050 року очікується зростання населення світу до 9,15 млрд, або ще на 1,65 млрд.

Очікується, що майже все зростання відбудеться в країнах, що розвиваються. У цій групі в країнах Африки на південь від Сахари населення зростатиме найшвидше (плюс 114%), а в країнах Східної та Південно-Східної Азії – найповільніше (плюс 13%). Урбанізація зростатиме прискореними темпами, і очікується, що до 2050 року 70% світового населення проживатиме в містах (порівняно з нинішніми 49%), а кількість сільського населення фактично знижуватиметься.

Водночас доходи на душу населення у 2050 році багаторазово підвищаться порівняно із сьогоднішніми, а відносна нерівномірність у доходах буде суттєво скорочена.

Наявна тенденція, яка показує, що економіки країн, які розвиваються, ростуть набагато швидше, ніж економіки розвинених країн, напевно, продовжиться й у майбутньому

Прогнози ФАО показують, що забезпечення продовольством світового населення у 9,1 млрд осіб у 2050 році вимагатиме збільшення загального виробництва продовольства на 70%.

Тобто необхідно збільшити майже вдвічі виробництво сільськогосподарської продукції в країнах, що розвиваються.

Означені тенденції показують, що ринковий попит на продовольство та корми у світі буде зростати. Прогнозується, що попит на зернові як для продовольства, такі для кормів, до 2050 року досягне 3 млрд тонн, порівняно із сьогоднішніми 2,1 млрд тонн.

Поява рідкого біопалива потенційно може змінити деякі прогнозовані тенденції та збільшити загальносвітовий попит, що буде обумовлено цінами на енергію та політикою сучасних держав.

Попит на інші продукти харчування, які більше реагують на зростання доходів у країнах, що розвиваються (такі як м'ясо, молочні продукти, риба та продукти аквакультури, рослинні олії), буде зростати набагато швидше, ніж попит на зернові, які призначені для продовольства.

Тваринництво, яке складає 30% від сільськогосподарського ВВП у країнах, що розвиваються, є найбільш швидко зростаючим підсектором сільського господарства.

Очікуване зростання купівельної спроможності в країнах, що розвиваються, спровокує зміни в харчуванні, у яких все більше виявлятиметься тенденція зміщення від основних продуктів рослинного походження до продуктів тваринного походження.

Передбачається, що найближче десятиліття загальне споживання м'яса в країнах, що розвиваються, буде складати приблизно 82% від прогнозованого загальносвітового зростання. Основна частина цього збільшення споживання відбудеться в Азії та Тихоокеанському регіоні, особливо в Китаї, а також у Латинській Америці, насамперед у Бразилії. Очікується, що найближче десятиліття воно буде випереджати зростання споживання в країнах ОЕСР у пропорції 2 до 1.

Основними факторами, які будуть сприяти такому зростанню є оновлені інвестиції, зміцнення потенціалу, покращені інфраструктури та впровадження модернізованих, інтенсивних та інтегрованих технологій у виробництві. Це особливо стосується птахівництва в Китаї, Бразилії та Індії, і до певної міри країн Співдружності Незалежних Держав (СНД).

В окремих країнах тваринництво водночас виступає в якості транспорту приблизно для половини фермерів та є джерелом органічних добрив для більшості світових сільськогосподарських угідь.

За прогнозами ФАО, також очікується помітне зростання торгівлі сільськогосподарськими товарами. Так, чистий імпорт зернових у країн, що розвиваються, збільшиться втричі й досягне до 2050 року майже 300 млн тонн, що становитиме близько 14% всього споживання ними зернових, підвищившись з рівня 9,2%, що спостерігається нині.

Самозабезпеченість зерновими продовжуватиме залишатися низькою в найбільш залежному від продовольчого імпорту регіоні (на Близькому Сході/Північній Африці).

На противагу цьому, Латинська Америка та Карибський регіон, які нині є районами зернового дефіциту, можуть стати повністю самозабезпеченими в результаті додаткового виробничого потенціалу цього регіону.

Інші регіони можуть показати деяке зменшення самозабезпеченості, але вони продовжуватимуть залишатися в діапазоні від 80% до 95% порівняно з діапазоном від 83% до 100%, що спостерігається на сьогодні.

Основне зростання (90%) світового виробництва сільськогосподарських культур (80% у країнах, що розвиваються) очікується від більш високих урожаїв та підвищення інтенсивності культур, наприклад, від вирощування культури двічі на рік, а також від збільшення земель.

У табл. 2.41 наведено площу орної землі у світі (з прогнозом до 2050 року) за даними ФАО за групами країн.

Таблиця 2.41– Площа орної землі у світі (з прогнозом до 2050 року) за групами країн, млн. га

Роки	Розвинені країни	Країни, що розвиваються	Усього світ
1961	690	700	1390
1970	690	740	1430
1980	695	795	1490
1990	695	820	1515
2000	650	880	1530
2010	610	1000	1610
2020	600	1050	1650
2030	600	1060	1660
2040	600	1070	1670
2050	590	1100	1690

За даними табл. 2.41 побудовано графік динаміки зміни площі орної землі у світі за групами країн (за прогнозом до 2050 року).

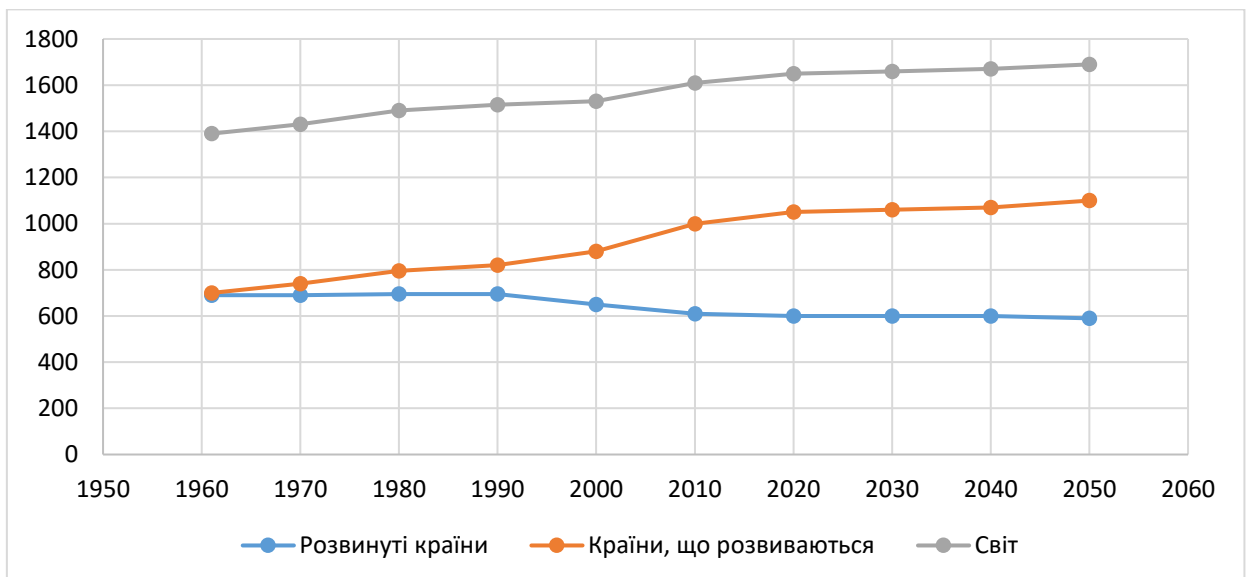

Рисунок 2.18 – Динаміка орної землі у світі за групами країн за 1960–2050 роки

Результатом збільшення площі орних земель за останні десяти років стане їх приблизне збільшення на 70 млн га (або менш ніж на 5%); збільшення земель у країнах, що розвиваються, відбудеться в межах на 120 млн га (або 12%), що стане відшкодуванням скорочення земель на 50 млн га (або 8%) у розвинених країнах.

Майже все збільшення земель у країнах, що розвиваються, відбуватиметься в країнах Африки на південь від Сахари та Латинської Америки. У країнах СНД потенціал збільшення сільськогосподарських земель складає 15 млн га.

Пристосовані для зрошення землі збільшаться приблизно на 32 млн га (11%), водночас як використовувані зрошувані землі збільшаться на 17%.

Усе це збільшення відбудеться в країнах, що розвиваються.

У зв'язку з повільним підвищенням ефективності водокористування та зменшенням земель, зайнятих під рис, паркан води для іригації зростатиме повільними темпами, але все ж збільшиться майже на 11% (або 286 кубічних кілометрів) до 2050 року. Навантаження на поновлювані водні ресурси від іригації буде залишатися дуже високим і навіть може трохи збільшитися в деяких країнах на Близькому Сході, у Північній Африці та Південній Азії.

Урожаї сільськогосподарських культур продовжуватимуть зростати, але більш повільними темпами, ніж раніше.

Цей процес уповільненого зростання вже відбувається протягом деякого часу. У середньому щорічні темпи зростання врожаїв сільгоспкультур у період, на який поширюється прогноз, будуть приблизно наполовину менше попередніх темпів зростання.

Глобальне дослідження агроекологічних зон показує, що все ще існують багаті земельні ресурси з доступним потенціалом вирощування сільськогосподарських культур. Більшість відповідних невикористовуваних

ще земель сконцентрована в кількох країнах у Латинській Америці та країнах Африки на південь від Сахари, але багато країн із зростаючим сільським населенням у цих регіонах відчувають дуже велику нестачу земель. Водночас більшість земель потенційно підходить тільки для вирощування кількох сільськогосподарських культур, і не обов'язково з числа тих, у яких є потреба.

Більшість не використовуваних ще земель страждає від стримуючих факторів (хімічні, фізичні, епідемічні хвороби, недолік інфраструктури тощо), що важко долаються чи мають особливі природні характеристики.

Ситуація з доступністю ресурсів свіжої води схожа на ситуацію з доступністю земель, тобто в загальносвітовому масштабі води більше ніж достатньо, але розподіляється вона дуже нерівномірно. Кількість країн, які досягають критичного рівня нестачі води, збільшується. Це часто відбувається в тих же країнах на Близькому Сході, у Північній Африці та Південній Азії, тобто в країнах, які не мають додаткових земельних ресурсів. Пом'якшуючим фактором може слугувати те, що досі існують великі можливості щодо підвищення ефективності водокористування.

Потенціал збільшення врожайності сільськогосподарських культур, навіть з використанням наявних технологій, також є значним.

За умови, що будуть застосовуватися відповідні соціоекономічні стимули, існує можливість ліквідації розривів у врожайності (тобто різниця між агроекологічнодосяжними та фактичними врожаями).

Аналогічно існують значні можливості для скорочення розриву в результатах виробництва у тваринництві. Сільське господарство, що є найбільш швидко зростаючою системою виробництва продовольства (7% щорічно), надає нові можливості, що дозволяють споживати відносно меншу кількість свіжої води за умови правильного управління.

Що стосується доступності продовольства у світі, то прогнозоване загальносвітове економічне зростання на 2,9% щорічно стимулюватиме значне скорочення або навіть майже повну ліквідацію абсолютної

«економічної» бідності в країнах, що розвиваються (тобто людей, що живуть менш ніж на 1,25 дол. США на день за цінами 2005 року).

Однак навіть у 2050 році світ буде все ще далеким від вирішення проблеми економічної депривації та недоїдання значної частини населення (бо рівень бідності в 1,25 дол. США на день представляється надто низьким). За умови застосування більш жорстких критеріїв, депривація та нестача харчування будуть залишатимуться доволі поширеними, хоч і в набагато менших масштабах, ніж сьогодні.

Збільшення одного тільки загальносвітового виробництва буде недостатнім для створення продовольчої безпеки для всіх, доки уряди не забезпечать значного покращення доступу дрібних фермерів до сучасних засобів виробництва, а нужденних та незахищених верств населення – до продовольства.

Поширеність хронічного недоїдання в країнах, що розвиваються, може знизитися з 16,3 % до 4,8% у 2050 році, та це все одно означатиме, що майже 370 млн людей у 2050 році будуть недоїдати.

З трьох регіонів, що розвиваються з найбільшою кількістю тих, хто недоїдає нині, зниження може бути найбільш помітним в Азії (як у Східній, так і в Південній), і менш помітним у країнах Африки на південь від Сахари.

Наведені прогнози підкреслюють важливість застосування ефективних стратегій скорочення бідності, ініціатив щодо продовольчої безпеки, мереж забезпечення безпеки та політики програм сільського розвитку, сконцентрованих на збільшенні дрібно фермерського сільськогосподарського виробництва та його продуктивності в країнах, що розвиваються.

Однією з головних причин продовження існування голоду є той факт, що продовольство не виробляється в країнах, у яких мешкає понад 70% бідного населення світу.

Досвід країн, які мають успіх у скороченні голоду та недоїдання, показує, що економічне зростання та розроблені політики скорочення бідності як такі автоматично не забезпечують вирішення проблеми.

Міжкраїновий аналіз показує, що загальне зростання створюваного сільським господарством ВВП виявляється принаймні вдвічі ефективнішим в аспекті допомоги найбіднішій частині населення країни, ніж зростання, яке відбувається внесільськогосподарських секторах. Це обумовлено тим, що 75% бідних у країнах, що розвиваються, живуть у сільських районах та отримують значну частину своїх коштів до існування від сільського господарства та пов'язаної з ним діяльності. Сільськогосподарське зростання є особливо важливим для загального зростання й розвитку та для скорочення бідності залежних від сільського господарства країн.

Активний сільськогосподарський сектор був основою для успішних економічних перетворень у багатьох країнах, що розвиваються. Він був провідником індустріальних революцій у Європі та США, а останнім часом в Китаї, Республіці Корея, Таїланді, В'єтнамі та інших швидко зростаючих азіатських економіках.

Під час цих перетворень інвестиції в сільське господарство та освіта забезпечили приріст сільгосппродукції, підтримку реальних цін на продовольство на низькому рівні та допомагали стимулювати загальне економічне зростання.

Водночас загальний економічний розвиток обумовив створення нових робочих місць, що допомогло забезпечити зайнятостю надлишок сільської робочої сили, що виник у результаті реформ та удосконалень в сільському господарстві. Результатом у цих країнах став перехід від безлічі дрібних натуральних виробників до меншого числа більших комерційних фермерів, більшої зайнятості поза сільським господарством та більшій кількості видів фермерської діяльності загалом.

Прогноз ФАО на 2050 рік передбачає, що багато країн, що розвиваються, будуть перебувати на шляху таких перетворень.

Тоді як роль сільського господарства як двигуна загального зростання з часом зменшуватиметься одночасно з його часткою у ВВП, досвід країн, які нині мають середні доходи, дозволяє припустити, що його роль у скороченні

бідності й голоду продовжуватиме залишатися значущою. Внесок сільського господарства в скорочення голоду полягає не тільки у виробництві продовольства там, де потреби стоять особливо гостро, але також у створенні зайнятості, отриманні доходів та підтримки коштів до існування в сільських районах.

У 2020 році в сільському господарстві було зайнято 874 млн людей, або 27% світової робочої сили, порівняно з приблизно 1050 млн (або 40%) у 2000 році. Тобто за останні 20 років відбулося скорочення зайнятих у сільському господарстві людей на 176 млн осіб.

За даними ФАО, глобальна додана вартість, створена сільським, лісовим і рибним господарством, зросла на 73% у реальному вираженні між 2000 і 2019 роками, досягнувши таким чином рівня в 3,5 трлн дол. США у 2018 році (табл. 2.42).

У табл. 2.42 наведено глобальну додану вартість по групах країн за 2000–2019 роки.

Таблиця 2.42 – Глобальна додана вартість сільського господарства, лісового господарства та рибальства по групах країн, млн дол. США (ціни 2015 року)

Роки	Світ	Африка	Америка	Азія	Європа	Океанія	Україна
2000	2 031 616,8	170 001,8	327 134,5	1217770,0	279 469,5	37 240,9	6 834,6
2005	2 360 380,5	227 650,5	388 181,3	1413509,8	290 551,2	40 487,7	8 176,3
2010	2 706 298,2	292 132,8	412 109,7	1660713,2	298 844,9	42 497,7	8 664,5
2014	3 082 678,9	345 001,3	450 655,4	1912570,9	329 009,4	45 442,0	11480,4
2015	3 157 066,8	358 327,4	468 520,0	1959764,9	327 243,5	43 211,0	10 977,8
2016	3 228 446,9	366 825,7	472 277,0	2017574,1	325 585,1	46 185,0	11 673,0
2017	3 340 671,9	384 677,8	483 036,1	2098527,5	329 443,7	44 986,8	11 399,5
2018	3 423 914,1	396 700,2	489 677,4	2165356,2	329 565,8	42 614,5	12 316,1
2019	3 511 294,4	403 925,8	496 301,2	2236854,5	333 622,3	40 590,7	12 482,3

За даними табл. 2.42 спостерігаємо збільшення доданої вартості в глобальному масштабі на 1,5 трлн дол. США порівняно з 2000 роком.

В Африці додана вартість збільшилась більше ніж удвічі за цей період – із 170 млрд дол. США до 404 млрд дол. США.

Враховуючи розмір валової доданої вартості, можемо зазначити, що в Азії було створено найбільшу глобальну додану вартість сільського господарства, лісового господарства та рибальства, або 64% загального обсягу у світі у 2019 році. Континент демонструє збільшення показника на 84% – з 1,2 трлн дол. США (у 2000 році) до 2,2 трлн дол. США (у 2019 році).

Америка та Європа показали за аналізований період збільшення на 52% і 19% відповідно, тоді як Океанія збільшила свій показник лише на 9%, при цьому спостерігається його зниження з 2016 року.

Країни з найбільшою доданою вартістю в сільському господарстві, лісовому господарстві та рибальстві у 2019 році – це Китай, Індія та США.

За даними табл. 2.42 побудовано графік глобальної доданої вартості сільського господарства, лісового господарства та рибальства по групах країн світу в динаміці за 2000–2019 роки.

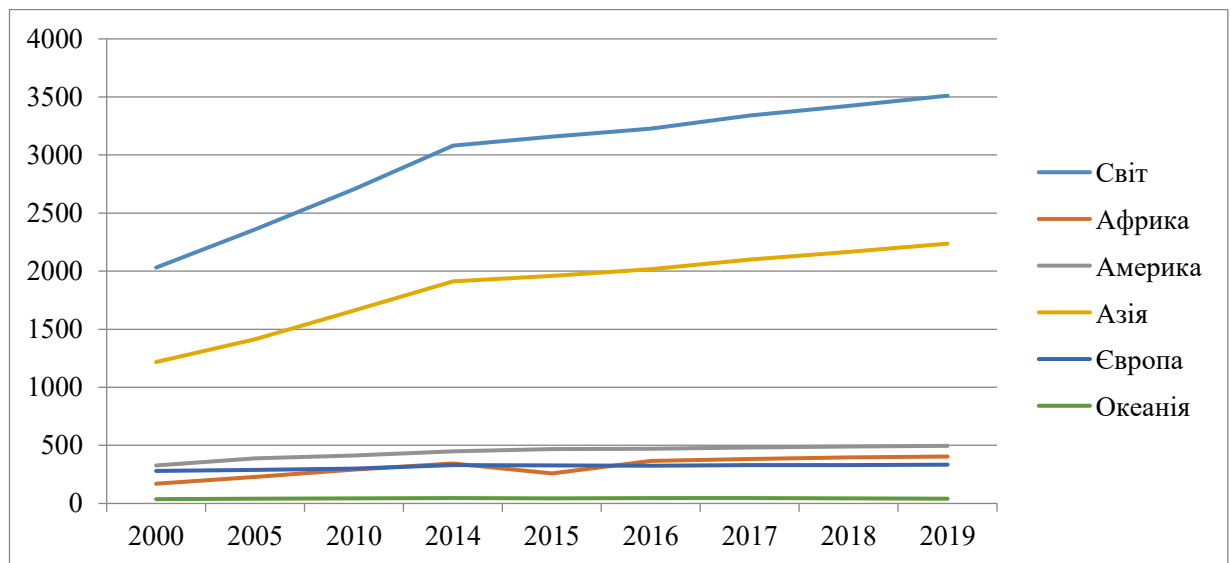

Рисунок 2.19 – Глобальна додана вартість сільського господарства, лісового господарства та рибальства по групах країн світу в динаміці за 2000–2019 роки

На рис. 2.20 наведено співставлення доданої вартості сільського господарства, лісового господарства та рибальства у Європі та в Україні.

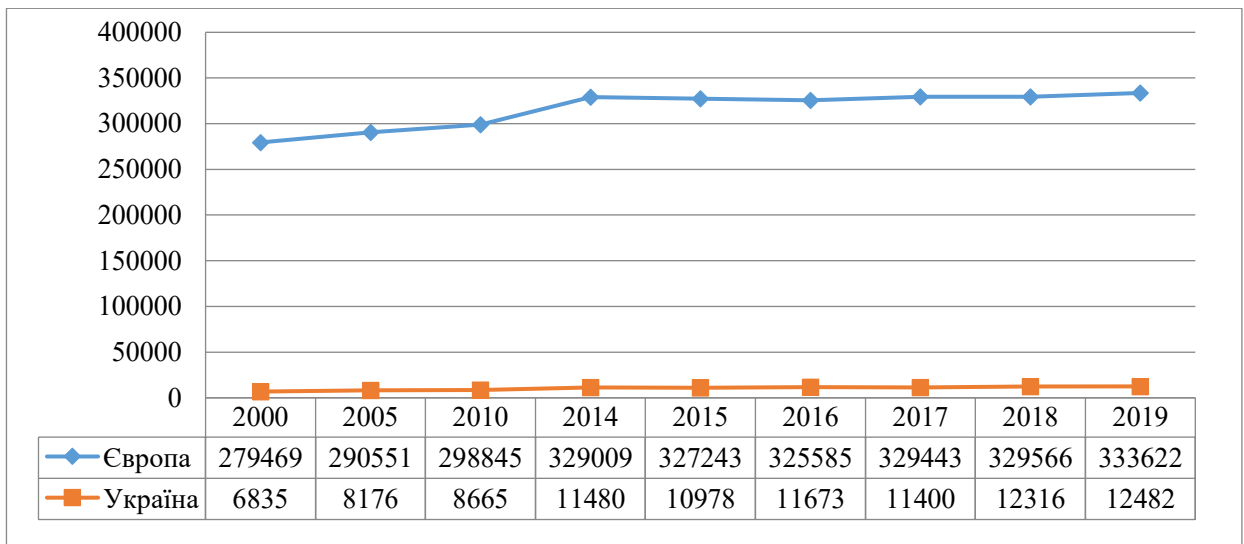

Рисунок 2.20 – Додана вартість сільського господарства, лісового господарства та рибальства в Європі та в Україні за 2000–2019 роки

За даними рис. 2.20 бачимо, що порівняння України та Європи в цілому показує, що Україна у 2000 році виробляла 2,45% до загальноєвропейського показника доданої вартості, а у 2019 році – 3,74%, що може свідчити про зростання доданої вартості за період, що аналізується.

При цьому загальна частка сільського господарства у світовому ВВП була стабільною на рівні близько 4% з 2000 року (табл. 2.43).

У табл. 2.43 наведено частку доданої вартості сільського господарства, лісового господарства та рибальства в загальному світовому ВВП.

Таблиця 2.43 – Частка доданої вартості сільського господарства, лісового господарства та рибальства в загальному ВВП (у цінах дол. США 2015 року), %

Роки	Світ	Африка	Америка	Азія	Європа	Океанія	Україна
2000	4,2	14,4	1,8	10,3	1,8	3,9	9,8
2005	4,2	14,8	1,8	9,3	1,7	3,6	8,1
2010	4,2	14,5	1,8	8,2	1,7	3,3	8,5
2014	4,3	15,3	1,8	7,7	1,7	3,2	11,4
2015	4,2	15,5	1,9	7,5	1,7	2,9	12,1
2016	4,2	15,6	1,8	7,3	1,7	3,1	12,5
2017	4,2	15,8	1,9	7,3	1,6	2,9	11,9
2018	4,2	15,8	1,8	7,2	1,6	2,7	12,5

2019	4,2	15,6	1,8	7,1	1,6	2,6	12,2
------	-----	------	-----	-----	-----	-----	------

Як бачимо, у глобальному масштабі сільськогосподарська діяльність випередила сільське господарство щодо створення світового ВВП.

Внесок сільського господарства у світовий валовий внутрішній продукт (ВВП) майже по всіх групах країн залишався стабільним. У країнах Азії та Океанії він зменшився з 10,3% до 7,1% та з 3,9% до 2,6% відповідно [29].

Частка сільського господарства залишилася практично без змін в Америці – на рівні 1,8%. Виросла вона в Африці – з 14,3% до 15,6%. Ця тенденція в країнах Африки спостерігалася за рахунок збільшення частки сільського господарства у ВВП у ряді країн, а саме в Алжирі, Анголі, Беніні, Чаді, Конго, Еритреї, Габоні, Гвінеї, Малі, Марокко, Нігері, Нігерії, Сьєрра-Леоні й Того.

На ці країни припадає більше половини загальної доданої вартості від сільського, лісового та рибного господарства в Африці у 2019 році.

Що стосується України, то частка сільського господарства у ВВП за 20 років зростала в ній з 8,1% у 2005 році до 12,2% у 2019 році, або на 4,1%.

Незважаючи на відносно невеликий економічний розмір, цей сектор відіграє вирішальну роль у ланцюгу створення вартості в агропромисловості та у використанні природних ресурсів.

Таким чином, сільське господарство впливає на якість довкілля та продовольчу безпеку як у кожній країні, так й у світі.

У 2019 році світові землі сільськогосподарського призначення становили 4,8 млрд га, або на 3% (0,13 млрд га) більше порівняно з 2000 роком.

Таблиця 2.44 – Сільськогосподарські землі за використанням за регіонами світу (тис. га)

	Сільські постійні луки та пасовища			
	2000	2010	2015	2019
1	2	3	4	5
Світ	3 386 684,4	3276 928,2	3 187 282,0	3 196 029,7

Африка	860 829,2	880 224,7	840 282,5	842 870,2
Америка	783 306,6	773 902,8	765 055,5	759 561,9
Азія	1 116 057,1	1 083 483,5	1 080 603,0	1 077 881,8
Європа	180 244,4	177 423,0	173 810,3	173 792,9
Океанія	446 247,1	361 894,2	327 530,7	341 923,0
Україна	7910,0	7893,0	7841,0	7534,0
Посівні землі				
Світ	1 492 847,9	1 518 920,0	1 549 212,0	1 556 059,2
Африка	230 453,0	257 910,1	275 523,7	275 731,1
Америка	369 481,3	366 684,3	366 821,8	368 197,9
Азія	561 802,3	575 878,2	584 061,7	590 071,8
Європа	304 305,0	290 221,9	289 141,0	288 794,4
Океанія	26 806,2	28 225,6	33 663,7	33 264,0
Україна	33 496,0	33 374,0	33 667,0	33 777,0
Співвідношення пасовищ до посівних земель у світі				
	2,4:1	2,15: 1	2,05:1	2,05:1
Співвідношення посівних земель до пасовищ в Україні				
	4,23:1	4,22:1	4,29:1	4,48:1

За даними табл. 2.44 бачимо, що в період з 2000 року по 2019 рік приблизно дві третини сільськогосподарських земель використовувалися на постійній основі під луки й пасовища (3,2 млрд га у 2019 році), що є зменшенням на 6% (0,19 млрд га).

Третина сільськогосподарської землі у світі була орною (1,6 млрд га у 2019 році), яка зросла на 4% (0,06 млрд га).

Хоча сільськогосподарські угіддя зменшилися загалом у світі з 2000 року, окремі регіони показали збільшення. Так, у середньому на 0,1 % щороку з 1961 року по 2019 рік (на 24% за період) зростали сільськогосподарські площі в Америці, у Європі – на 19%, в Африці – на 18% і в Океанії – на 2%.

Також розбіжності мали місце в розширенні посівних угідь у різних регіонах за цей період. Океанія й Африка мали швидке зростання посівних площ (24% і 20% відповідно), натомість як в Азії було більш помірне зростання (5%).

Регіональна розбивка глобальної площі посівних угідь різноманітна.

Так, Азія була найбільшою часткою світової площі орних земель у 2019 році (38%). Америка мала 24%, Європа –19%, Африка – 18% й Океанія – 2%.

На рис. 2.21 наведено структуру орних земель у світі за регіонами.

Приблизно 30% світових орних земель та постійних луків та пасовищ знаходяться в трьох країнах. У 2019 році 12% таких земель знаходилося в Китаї, 10% – в Австралії та 8% – у Сполучених Штатах Америки. Також можна зазначити, що у 2019 році найбільша частка світових посівних земель була в Індії (11%), за нею йдуть Сполучені Штати Америки (10%) і Китай (9%).

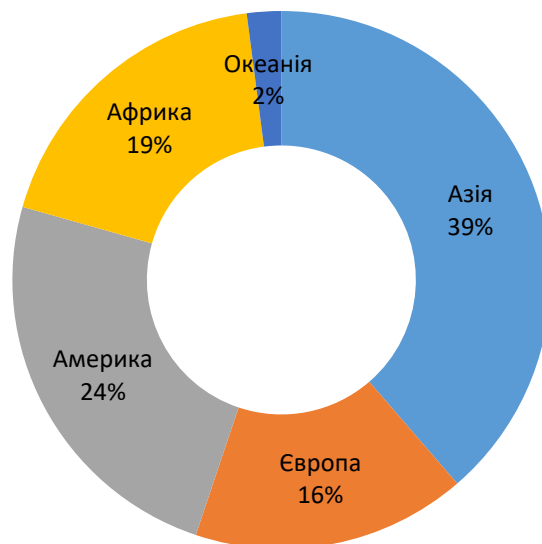

Рисунок 2.21 – Структура орних земель у світі за регіонами

Більші розміри постійних лук та пасовищ проти орних угідь може свідчити про зростання тваринництва на противагу до рослинництва в глобальному світі.

З 2000 по 2019 роки зменшилася площа посівних угідь на душу населення у всіх регіонах світу, оскільки населення зростало швидше, ніж посівні землі.

У табл. 2.45 наведено площу посівних угідь на душу населення за регіонами світу.

Таблиця 2.45– Площа посівних угідь на душу населення за регіонами світу, га

Регіони світу	2000 рік	2019 рік
Африка	0,29	0,21
Америка	0,43	0,36
Азія	0,15	0,13
Європа	0,41	0,39
Океанія	0,8	0,79
Світ	0,24	0,2

За даними табл. 2.45 побудовано графік динаміки площі посівних угідь на душу населення за регіонами світу.

За даним табл. 2.45 середній світовий показник знизився на 17%, тобто до 0,20 га на душу населення у 2019 році. Найбільше зниження відбулося в Африці (-26%, тобто до 0,21 га на душу населення). В інших країнах також простежувалося зниження: в Америці – -18%, тобто до 0,36 га на душу населення, в Азії – -15%, тобто до 0,13 га на душу населення, у Європі – -8%, тобто до 0,39 га на душу населення, та в Океанії – -7%, тобто до 0,79 га на душу населення.

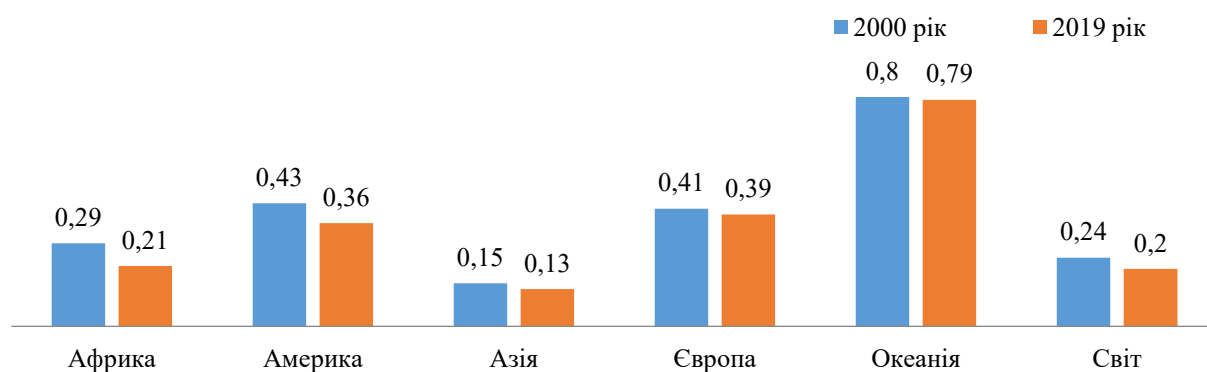

Рисунок 2.22 – Динаміка площі посівних угідь на душу населення за регіонами світу за 2000–2019 роки

До країн з найбільшою площею посівних угідь на душу населення, завдяки малонаселеним територіям, можна віднести Казахстан (1,62 га), Австралію (1,23 га) і Канаду (1,04 га).

В Україні показник у 2000 році складав 0,69 га на душу населення, а в 2019 році – 0,77 га, тобто зріс на 11,6%.

Незважаючи на таке скорочення земель на душу населення, забезпечення продовольчої безпеки у світі не знижується через інтенсивне використання сільськогосподарських ресурсів, імпорт сільськогосподарської продукції та продовольчої допомоги.

Одним із аспектів інтенсифікації сільського господарства є розвиток зрошення, яке дозволило швидше зростати загальному виробництву, ніж зростання обробленої площі.

Глобальна площа землі, обладнана для зрошення досягла 342 млн га у 2019 році, або збільшилась порівняно з 2000 роком на 18% (з 289 млн га) та більше ніж удвічі порівняно з 1960 роком.

Переважає більшість земельних ділянок, обладнаних для зрошення, розташована в Азії (70%), де зрошення було ключовим компонентом зеленої революції: на частку Америки припадає 16%, Європи – 8%.

Нагадаємо, що зелена революція, або Третя аграрна революція, – це комплекс змін у сільському господарстві країн, що розвиваються, яка мала місце в 1940-х – 1970-х роках і стимулювала значне збільшення світової сільськогосподарської продукції. Вона включала активне виведення більш продуктивних сортів рослин та їх впровадження у виробництво, розширення зрошення, застосування добрив, пестицидів, сучасної техніки.

В аспекті країн світу найбільші ділянки, обладнані для поливу, мають Китай (75 млн га) та Індія (70 млн га), які випереджають Сполучені Штати Америки (27 млн га) у цьому аспекті.

У всіх регіонах, крім Європи, спостерігається збільшення площі, яка обладнана для зрошення. В Африці розмір зрошених площ зростає найшвидше

(+25% за період, що аналізується), в Океанії цей показник збільшився на 23%, а в Азії – на 20%.

Взагалі частка обладнаної площі для зрошення сільськогосподарських угідь зросла до 7,2% у 2019 році, що на 1,3% більше порівняно з 2000 роком.

Дещо вищі рівні обладнаної площі для зрошення в Азії відносно решти світу частково пояснюються поширеністю вирощування рису з інтенсивним зрошенням у регіоні.

Серед країн світу Єгипет виділяється як країна з найвищою часткою оснащених для зрошування земель.

Що стосується використання добрив, то можна зазначити, що загальне сільськогосподарське використання неорганічних добрив, виражених як сума трьох поживних речовин (азот, фосфор і калій), становило 189 млн тонн у 2019 році, з яких 108 млн тонн становив азот (57% від загальної кількості), 43 млн тонн – фосфор (23%) і 37 млн тонн – калій (20 %).

Також можна зазначити, що використання пестицидів у сільськогосподарському виробництві зросло на 36% у період між 2000 і 2019 роками.

На особливу увагу заслуговує визначення та аналіз кількості задіяних у сільському господарстві в усьому світі. Так, за період 2000–2020 років спостерігався спад кількості задіяних на 17%: кількість працівників досягла 874 млн осіб у 2020 році, що на 173 млн менше ніж у 2000 році.

У табл. 2.46 наведено зайнятість у сільському господарстві, лісовому господарстві та рибальстві по групах країн за 2000–2020 роки.

Таблиця 2.46 – Глобальна зайнятість у сільському господарстві, лісовому господарстві та рибальстві по групах країн, тис. осіб

Роки	Світ	Африка	Америка	Азія	Європа	Океанія	Україна
2000	1 046 631	161 811	40 721	806 265	35 154	2 680	5 395
2005	1 042 296	182 461	43 738	785 513	28 118	2 465	4 780
2010	986 615	196 907	41 461	722 504	23 534	2 210	4 042
2015	909 549	207 929	40 691	638 434	20 335	2 161	2 890

2016	902 150	211 595	40 708	627 664	19 993	2 190	2 917
2017	896 341	215 459	41 304	618 147	19 229	2 203	2 853
2018	888 467	219 192	41 767	606 653	18 631	2 223	2 663
2019	883 257	223 679	41 736	597 454	18 166	2 222	2 663
2020	873 757	224 159	40 631	589 103	17 619	2 244	

На рис. 2.23 наведено динаміку глобальної зайнятості в сільському господарстві, лісовому господарстві та рибальстві по групах країн за 2000–2020 роки.

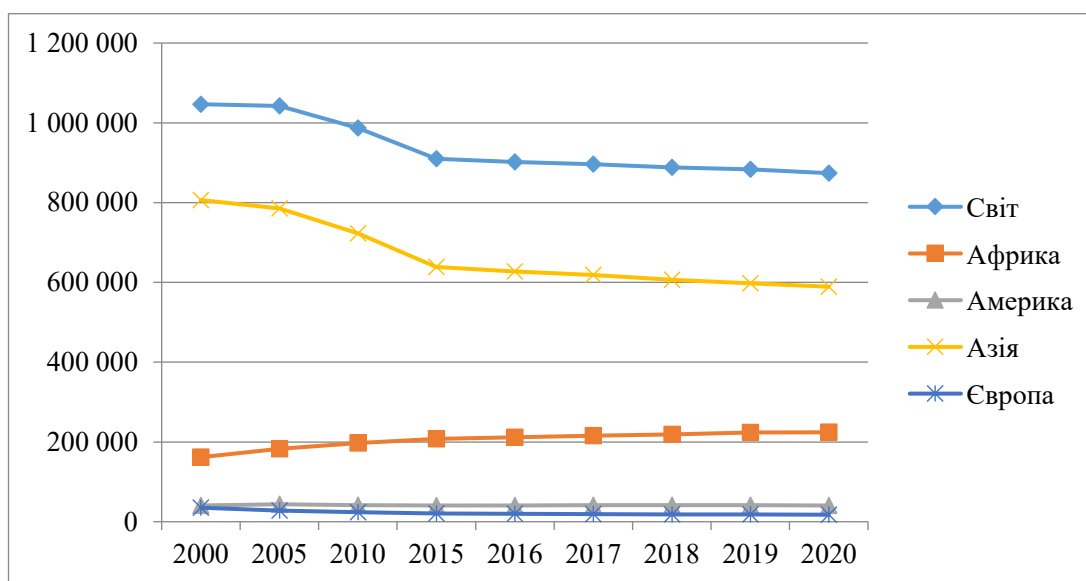

Рисунок 2.23 – Глобальна зайнятість у сільському господарстві, лісовому господарстві та рибальстві по групах країн за 2000–2020 роки

Як бачимо, в Азії зайнятість у сільськогосподарській діяльності зменшилася з приблизно 800 млн осіб до 590 млн. Це означає, що більше ніж чверть сільськогосподарських робітників пішла із сектору на іншу роботу.

За період з 2000 року по 2020 рік найбільше падіння спостерігалось в Європі, де землеробське населення зменшилося на 50% (приблизно з 35 млн осіб до 18 млн осіб).

Протягом того ж періоду, коли частка зайнятих у сільському господарстві в Африці та деяких регіонах Азії знижувалася, відбувалося зростання зайнятості в сільському господарстві інших регіонів світу – майже на 224 млн осіб.

Так, у таких країнах, як Китай та Індія, працює 200 млн осіб у сільському господарстві. Разом на ці країни припадає дві третини зайнятих у сільському господарстві в Азії та 45% світової зайнятості в сільському господарстві.

Частка зайнятості в сільському господарстві, лісовому господарстві та рибальстві скоротилася в усьому світі приблизно на 13% за період з 2000 по 2020 роки.

Але навіть за умови такого скорочення, сфера залишається другою за величиною працевлаштування у світі після сфери послуг.

Пандемія COVID-19 обумовила загальну тенденцію до зниження чисельності зайнятих у всіх секторах економіки світу. Але ці ковідні обмеження майже не вплинули на сферу сільського господарства.

У табл. 2.47 наведено частку зайнятих у сільському господарстві за регіонами світу.

За період, що аналізується, найменша частка зайнятості в сільському господарстві спостерігалася в Європі у 2020 році, де лише 5,2% зайнятого населення мало роботу в сільському господарстві.

Найвища частка загальної кількості зайнятого населення спостерігалася в Африці (49,5%).

Таблиця 2.47– Частка зайнятих у сільському господарстві за регіонами світу в загальній зайнятості, %.

Роки	Світ	Африка	Америка	Азія	Європа	Океанія	Україна
2000	40,2	58,2	11,4	48,6	11,3	19,1	26,5
2005	37,0	57,1	11,2	44,3	8,7	16,1	23,3
2010	33,0	53,9	10,0	38,8	7,1	13,4	20,3
2015	28,8	50,7	9,1	32,8	6,1	12,2	15,3
2016	28,3	50,5	9,1	32,0	5,9	12,1	15,6
2017	27,8	50,0	9,1	31,2	5,7	12,0	15,4
2018	27,2	49,4	9,0	30,4	5,4	11,8	14,4
2019	26,7	48,9	8,9	29,7	5,3	11,6	13,8
2020	27,4	49,5	9,4	30,3	5,2	11,9	

В Україні кількість працюючих у сільськогосподарській сфері за 2000–2019 роки скоротилася майже вдвічі, що говорить про поступове зростання технічного озброєння галузі.

У табл. 2.48 показано валове нагромадження основного капіталу в сільському господарстві, лісовому господарстві та рибальстві в глобальному масштабі.

Таблиця 2.48– Валове нагромадження основного капіталу в сільському господарстві, лісовому господарстві та рибальстві в глобальному масштабі (у цінах 2015 року, дол. США), %

Роки	Світ	Африка	Америка	Азія	Європа	Океанія	Україна
2000	14,6	11,6	17,1	10,9	27,5	27,8	15,8
2005	14,9	10,6	17,8	11,4	28,8	32,0	15,5
2010	16,0	11,1	19,8	31,2	29,4	28,5	13,9
2015	16,5	11,8	20,4	14,2	27,9	26,0	11,7
2016	16,4	11,6	19,3	14,4	28,3	27,4	11,4
2017	16,2	11,4	18,5	14,3	29,4	27,4	11,8
2018	15,9	10,7	18,5	13,8	30,2	24,8	11,4
2019	16,0	10,2	18,9	14,1	29,8	26,3	11,4
2020	16,0	10,2	18,9	14,1	30,3	26,6	11,6

Капітал у сільському господарстві включає машини, обладнання та інструменти, також господарські будівлі, які необхідні у виробництві всіх видів продукції сільського господарства.

Накопичення основного капіталу показує, які частки доходу реінвестуються в нові фіксовані активи.

Країни з високим рівнем доходу, як правило, більшу частку своєї доданої вартості сільського господарства реінвестують у сектор частіше, ніж країни з нижчим рівнем доходу (див. табл. 2.48).

Можна виділити три країни з вищою часткою капіталу в доданій вартості у 2020 році: Латвія (75%), Бельгія (66%) та Естонія (61%). Інші

провідні країни світу інших регіонів (крім Європи) мали частки на рівні 27-30%.

Державні витрати на сільське господарство є мірою фінансової підтримки сільськогосподарської галузі та доповнюють інвестиції, які були зроблені приватним сектором. Найбільший відсоток такої державної підтримки спостерігався в Азії та Африці.

Найбільші видатки центрального уряду до сільського господарства в період з 2000 року до 2018 року спостерігалися в Малаві (16,1%), Бутані (10,9%) і Гайані (9,7%).

В Африці підписанти Малабської декларації (2014 рік) зобов'язалися виділяти принаймні 10% від державних доходів на витрати на сільське господарство.

Особливої актуальності щодо визначення глобальної продовольчої безпеки набуває аналіз виробництва сільськогосподарської продукції у світі, торгівлі сільськогосподарським товарами та аналіз цін на такі товари.

Виробництво основних культур у світі становило 9,4 млрд тонн у 2019 році, що на 53% більше ніж у 2000 році.

Приблизно половину світових первинних культур рослинництва складають чотири сільськогосподарські культури: цукрова тростина, кукурудза, пшениця та рис.

За даними табл. 2.49 бачимо, що на чотири країни, а саме: Китай, Індію, Бразилію та США – припадає, за даними на 2019 рік, трохи більше 50% світового виробництва основних культур.

Загальне виробництво основних культур збільшилося на 53% за період з 2000 по 2019 роки – до рекордного рівня 9,4 млрд тонн у 2019 році, що становило на 3,2 млрд тонн більше ніж у 2000 році.

Майже одну третину від загального виробництва культур, що вироблялися у 2019 році, становили зернові культури. Посіви цукру становили 24%, овочей та олійних культур – по 12%, посіви плодів, коріння й бульби становили по 9% відповідно в загальному виробництві [29].

Таблиця 2.49 – Виробництво основних культур за групами у 2019 році,

МЛН ТОНН

	Зерно- бобові	Цукрові культури	Овочі	Олійні культури	Фруктові культури	Кореневі та бульбові культури	Інші	Разом
Світ	2979,0	2228,7	1127,9	1101,3	883,4	861,1	175,1	9356,5
Африка	204,2	111,6	84,4	62,6	118,0	330,2	35,1	946,1
Америка	776,9	1035,4	76,0	370,0	164,3	77,8	30,8	2521,1
Азія	1434,6	853,1	879,3	570,3	512,6	341,5	94,5	4685,8
Європа	543,1	194,5	84,9	89,2	80,4	107,3	12,4	1111,8
Океанія	30,3	34,1	3,4	9,3	8,1	4,3	2,3	91,7
Україна	74,4	10,2	9,7	22,3	2,9	20,3	0,9	140,7
Частка у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %								
	2,5	0,46	0,86	2,03	0,32	2,36	0,51	1,5
Країни – лідери з виробництва сільськогосподарської продукції								
Бразилія	121,2	752,9	8,9	127,0	40,1	22,3	8,2	1080,5
Частка у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %								
	4,07	33,78	0,79	11,53	4,54	2,59	4,68	11,55
Китай	614,7	122,3	590,7	75,4	249,2	150,9	18,5	1821,6
Частка у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %								
	20,64	5,49	52,37	6,85	28,21	17,52	10,57	19,47
Індія	324,3	405,4	132,1	64,8	104,2	56,3	35,6	1122,6
Частка у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %								
	10,89	18,19	11,71	5,88	11,80	2,04	20,33	12,0
Росія	117,9	54,4	14,2	22,8	6,0	22,1	3,5	240,6
Частка у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %								
	3,96	2,44	1,26	2,07	0,68	2,57	2,0	2,57
США	421,6	54,9	30,0	115,1	25,3	20,6	5,8	673,3
Частка у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %								
	14,15	2,46	2,66	10,45	2,86	2,39	3,31	7,20

Основними факторами зростання обсягів виробництва, як уже зазначалося, є:

- використання зрошення;
- використання пестицидів і добрив;
- меншою мірою більша оброблювана площа;
- краще землеробство з використанням сучасних технологій та техніки;
- використання високоврожайних культур;
- інші.

Серед великої кількості посівів у світі всього чотири культури становили половину світового виробництва основних культур у 2019 році, а саме:

- цукрова тростина (21%) – усього 1,9 млрд тонн;
- кукурудза (12%) – усього 1,1 млрд тонн;
- рис (8%) – усього 0,8 млрд тонн;
- пшениця (8%) – усього 0,8 млрд тонн.

На пальмову олію, фрукти й картоплю припадало по 4% на кожну культуру світового рослинництва.

У табл. 2.50 наведено виробництво основних культур у 2019 за регіонами світу.

На частку цукрової тростини припадає 21% світового виробництва сільськогосподарських культур за 2000–2019 роки. Натомість як кукурудза, пшениця та рис складали по 10% у загальній кількості у 2000 році.

За період, що аналізується, виробництво кукурудзи зросло втричі. Загальний обсяг світового виробництва рослинних олій збільшився більш ніж удвічі за період з 2000 до 2018 року, тобто до 201 млн тонн у 2018 році.

Америка є регіоном-лідером у виробництві цукрової тростини (52% у світі) і кукурудзи (49%), водночас як Азія є передовою у виробництві рису (90%), плодів олійної пальми (88%), пшениці (44%) і картоплі (51%).

Якщо розглянути країни-лідери у виробництві певної культури, то у 2019 році на Бразилію припадало близько 40% виробництва світової цукрової тростини, на США – приблизно 30% світового виробництва кукурудзи, на

Китай (який увійшов до трійки лідерів виробників сільськогосподарської продукції) припадало 25% світового виробництва рису і картоплі й трохи менше 20% світового виробництва пшениці.

Таблиця 2.50 – Виробництво основних культур у 2019 за регіонами світу,
МЛН ТОНН

Регіони	Цукрова тростина	Кукурудза	Пшениця	Рис	Пальмова олія	Картопля	Інші	Разом
Світ	1949,3	1148,5	765,8	755,5	410,7	370,4	3956,3	9356,5
Африка	97,3	81,9	26,9	38,8	21,9	26,5	625,8	946,1
Америка	1007,2	564,9	116,8	35,3	23,0	45,1	728,7	2521,1
Азія	810,7	132,8	337,9	677,3	362,8	189,8	1939,0	4685,8
Європа		0,6	226,1	4,0		107,3	601,6	1111,8
Океанія	34,1	0,2	18,0	0,08	3,0	1,7	34,2	91,7
Україна		35,9	28,4	0,06	20,3	20,3	56,1	140,7
Частка у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %								
		3,13	3,71	0,01	4,93	2,36	5,48	1,5
Країни – лідери з виробництва сільськогосподарської продукції								
Бразилія	752,9	101,1	5,6	10,37	2,58	3,7	204,2	1080,5
Частка у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %								
	38,62	8,8	0,73	1,37	0,63	1,0	5,16	11,55
Китай	109,96	260,96	113,6	211,4	0,67	91,88	1013,5	1821,6
Частка у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %								
	5,64	22,72	14,83	27,98	0,16	24,81	25,62	19,47
Індія	495,42	27,72	103,6	177,7		50,19	358,0	1122,6
Частка у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %								
	25,42	2,41	13,53	23,88		13,55	9,05	12,0
Росія		14,3	74,45	1,1		22,1	128,72	240,6
Частка у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %								
		1,25	9,72	0,15		5,97	3,25	2,57
США	28,97	347,05	52,26	8,38		19,18	217,47	673,3
Частка у світовому виробництві сільськогосподарської продукції, %								
	1,49	30,22	6,82	1,11		5,18	5,5	7,20

На частку Індонезії припадало 60% виробництва плодів олійної пальми, на частку Малайзії – 27%.

Канада була лідером у виробництві ріпакової олії у 2018 році (17% світового виробництва), трохи випереджаючи Китай (15%).

В Україні вироблено 28% світового обсягу соняшникової олії у 2018 році, а в Російській Федерації 25%.

Світове виробництво сировини цукру досягло 182 млн тонн у 2017 році, що на 37%, або 49 млн тонн, більше порівняно з 2000 роком.

Найбільшим виробником цієї культури є Бразилія, яка має найбільшу частку у світовому загальному виробництві, яка у світовому обсязі склала 13% у 2000 році та зросла до 22% у 2017 році.

Наступною групою виробництва продуктів харчування є тваринництво.

Світове виробництво м'яса досягнуло 337 млн тонн у 2019 році, що на 44%, або на 103 млн тонн, більше порівняно з 2000 роком.

Серед різних видів продукції тваринництва лише три становили майже 90% світового виробництва за період 2000–2018 роки: м'ясо курки, свиней і великої рогатої худоби.

У табл. 2.51 наведено виробництво продукції тваринництва в глобальному масштабі за регіонами у 2019 році та в динаміці за 2000–2019 роки.

Світове виробництво курячого м'яса у 2019 році складало 35% від світового, зростання в абсолютних і відносних величинах з 2000 року склало 101%, або 59 млн тонн.

Концентрація ринку виробництва м'яса не так виражена, як для основних культур рослинництва.

Водночас на трійку провідних виробників припадає 56% світового виробництва свиней і трохи більше 40% світового виробництва курятини та виробництва м'яса великої рогатої худоби.

Так, Китай і Сполучені Штати Америки входять до трійки найбільших виробників кожного основного виду м'яса.

Зокрема, тільки на Китай припадає близько 40% світового виробництва свинячого м'яса. США виробляють 17-18% курятини й м'яса великої рогатої худоби.

Різниця між двома країнами полягає в тому, що виробництво м'яса в Китаї спрямоване переважно на внутрішній ринок, натомість як значна частка американського виробництва м'яса (особливо курятина) експортується.

Таблиця 2.51 – Виробництво продукції тваринництва в глобальному масштабі за регіонами у 2019 році та в динаміці за 2000–2019 роки, млн тонн

Регіони	М'ясо курятини	М'ясо свинини	М'ясо великої рогатої худоби	Інше	Усього			
					2000	2010	2015	2019
Світ	118,0	110,1	68,3	40,2	233,3	294,4	325,3	336,7
Африка	6,2	1,7	6,6	6,3	11,6	16,5	19,1	20,7
Америка	48,0	23,3	33,1	4,9	73,7	92,3	99,4	109,2
Азія	42,8	54,9	15,1	22,8	91,4	123,1	138,9	135,5
Європа	19,5	29,7	10,6	4,5	51,3	56,6	61,0	64,3
Океанія	1,5	0,6	3,1	1,7	5,4	5,9	7,0	6,9
Україна	1,40	0,8	0,4	0,01	1,7	2,1	2,4	2,5
Частка у світовому виробництві продукції тваринництва, %								
	1,19	0,73	0,59	0,03	0,76	0,71	0,74	0,74
Країни – лідери з виробництва продукції тваринництва								
Бразилія	13,5	4,1	10,2	0,8	15,4	23,6	26,6	28,6
Частка у світовому виробництві продукції тваринництва, %								
	11,44	3,7	14,93	1,99	6,6	8,02	8,18	8,49
Китай	15,2	43,5	5,9	12,9	62,1	80,9	87,6	77,5
Частка у світовому виробництві продукції тваринництва, %								
	12,88	39,51	8,64	32,09	26,62	27,48	26,93	23,02
Індія	4,2	0,4	0,9	2,7	4,5	6,1	7,1	8,1
Частка у світовому виробництві продукції тваринництва, %								
	3,56	0,36	1,32	6,72	1,93	2,07	2,18	2,41
Росія	3,6	3,9	1,6	0,7	4,5	7,2	9,6	10,9
Частка у світовому виробництві продукції тваринництва, %								
	3,05	3,54	2,35	1,74	1,93	2,45	2,95	3,24
США	20,2	12,5	12,4	3,1	37,6	42,0	43,3	48,1
Частка у світовому виробництві продукції тваринництва, %								
	17,12	11,35	18,02	7,71	16,12	14,27	13,31	14,29

Світове виробництво молока зросло на 52%, тобто до 883 млн тонн у 2019 році. Це збільшення склало 304 млн тонн порівняно з 2000 роком.

Азія була регіоном з найбільшим виробництвом молока у 2019 році з часткою 42% від загальної кількості, випереджаючи Європу (26%), Америку (23%), Африку (5%) та Океанію (3%). Це наслідок того, що виробництво молока в Азії за період з 2000 по 2019 роки зросло більш ніж удвічі – з 170 млн тонн до 369 млн тонн – в основному за рахунок збільшення виробництва в Індії (108 млн тонн), яка нині є найбільшим виробником молока у світі (21%).

Виробництво молока в США складає 11%.

Іншими найбільшими виробниками є Пакистан, Китай, Бразилія, Німеччина, Російська Федерація і Франція. На кожну з цих країн припадає від 3% до 6% світового виробництва.

За даними 2018 року, на трійку найбільших виробників молока припадає 39% від загальної кількості виробництва у світі.

У 2019 році світове виробництво курячих яєць досягло 83 млн тонн, що, порівняно з 2000 роком, є зростанням на 63%, або на 32 млн тонн.

На сьогодні основним виробником курячих яєць є Азія – на рівні 62% світового виробництва у 2019, за нею йдуть Америка (21%), Європа (13%), Африка (4%) й Океанія (0,4%).

Китай визнаний країною з найбільшим виробництвом яєць. На інших основних виробників (США, Індія, Індонезія, Бразилія, Мексика, Японія та Російська Федерація) разом приходяться частки, які разом не перевершили показник Китаю.

Наступним сектором виробництва продуктів харчування є рибне господарство та сектор аквакультур.

Без водних рослин світове виробництво у секторі рибальства та аквакультур показало зростання на 41% за період з 2000 по 2019 рік, досягнувши 178 млн тонн. Такий показник характеризує загальне збільшення на 52 млн тонн порівняно з 2000 роком.

Загальна перша вартість реалізації продукції у 2019 році оцінюється в 406 млрд дол. США.

Значна кількість видів продукції цього сектору, які виробляються, щороку змінюється від країни до країни.

Виробництво риби (прісноводної й морської) складало 76% від загальної кількості у 2019 році, що становило трохи нижчий рівень порівняно з 2000 роком (79%).

Питома вага виробництва морської риби складала 39% із загальної кількості, прісноводної риби – 33%, молюсків – 13% і ракоподібних – 9%.

В останні три десятиліття виробництво аквакультур було головним поштовхом зростання в секторі рибальства та аквакультур. Зростання в цьому секторі складало 5,2% на рік за період 2000–2019 років, досягнувши рекордні 85,3 млн тонн у 2019 році.

На світовому рівні після кількох десятиліть постійного зростання, у зв'язку із захопленням рибною продукцією, виробництво було досить стабільним – близько 90 млн тонн з початку 1990-х років, з деякими міжрічними коливаннями в діапазоні від 3 до 6 млн тонн. Ці коливання в основному визначалися коливаннями уловів хамси в Південній Америці.

Улови хамси насамперед залежать від кліматичних змін, проте також на них впливає продуктивність екосистем, інтенсивність рибальства, управління та підтримка рибного фонду.

У 2019 році виробництво риби досягло 92,5 млн тонн, що порівняно з піком у 2018 році (96,4 млн тонн), становило 52% від загального виробництва.

Азія відіграла головну роль у загальному зростанні виробництва у секторі рибальства та аквакультур яке становило близько 70% загального виробництва у 2019 році порівняно з 57% у 2000 році.

Америка у 2019 році мала частку у 12%, Європа – 10%, Африка – 7% і Океанія – 1%.

Китай, безумовно, є основним виробником як у секторі рибальства, так і аквакультур: 36% від загальної кількості виробництва у 2019 році порівняно з 30% – у 2000 році.

У 2019 році іншими основними виробниками були Індонезія та Індія. На ці три країни разом припадало трохи більше 50% від загального обсягу рибальства та виробництва аквакультур.

Ці три країни також були домінуючими у вилові риби та аквакультур. Загальна частка трійки лідерів склала 73% у вилові аквакультур та 30% у рибальстві у 2019 році.

Крім того, у 2019 році було вироблено 35,8 млн тонн морських водоростей та інших водних організмів.

Що стосується виробництва круглого лісу в глобальному масштабі, то його виробництво виросло з 3,5 млрд м³ у 2000 році до близько 4 млрд м³ у 2019 році, що становило 14% збільшення за період, що аналізується.

У 2019 році основним продуктом було паливо з деревини з часткою 49% із загального обсягу (1,9 млрд м³), потім – круглий ліс з хвойних промислових видів з часткою у 29% (1,2 млрд м³) і нехвойний діловий круглий ліс з часткою у 22% (0,9 млрд м³).

Азія й Америка є двома основними виробничими регіонами ділового лісу. Частка цих регіонів складала 28-29% загального виробництва круглого лісу. Африка та Європа також мають схожі частки по 20-21%, водночас як Океанія виробляє решту у 2%.

Найбільшими виробниками в цій категорії у 2019 році була Індія – 302 млн м³ (16% від загальної кількості виробництва), потім Китай – 160 млн м³ і Бразилія – 123 млн м³ (8% і 6% світового виробництва відповідно).

До десятки країн-лідерів входить п'ять африканських країн: Ефіопія, Демократична Республіка Конго, Нігерія, Гана та Уганда.

Основними виробниками промислового круглого лісу є всі країни з великою лісовою площею.

Провідними виробниками у 2019 році були США з виробництвом 294 млн м³ (25% загального виробництва), Російська Федерація з 162 млн м³ (14% загального виробництва) і Канада з 114 млн м³ (10% загального виробництва).

Китай став літером у виробництві хвойної промислової деревини у 2019 році – 152 млн м³ (18% світового виробництва), наступною стала Бразилія – 101 млн м³ (12% загального виробництва) і Сполучені Штати Америки – 94 млн м³ (11% загального виробництва).

Стосовно інших видів продуктів харчування можна зазначити, що Бразилія є провідною країною у світі з виробництва сої та найбільшим її експортером.

У табл. 2.52 наведено імпорт продуктів харчування у світі за регіонами у 2019 році.

Таблиця 2.52 – Імпорт продуктів харчування за групами у 2019 році, млрд дол. США

Регіони	Продукти харчування (без риби)								Риба	Разом
	Фрукти та овочі	Крупа	М'ясо та м'ясо-продукти	Напої	Жири та олії	Молочна продукція та яйця	Цукор та мед	Інші		
Світ	278,4	206,9	151,2	115,0	87,1	86,8	44,7	290,0	151,9	1412,0
Африка	6,6	28,3	5,4	3,1	9,7	4,8	6,7	10,7	5,5	80,9
Америка	60,5	38,3	22,7	36,3	12,1	7,9	8,3	48,2	30,4	264,7
Азія	79,0	78,0	61,9	24,3	36,8	26,8	15,3	109,9	53,3	485,4
Європа	129,3	59,4	59,7	48,7	27,7	45,9	13,6	115,6	60,9	560,8
Океанія	3,0	2,9	1,4	2,6	0,8	1,4	0,7	5,5	1,8	20,2

Найбільші країни-імпортери – це Китай (170 млрд дол. США), Франція (54 млрд дол. США), Німеччина (83 млрд дол. США), Японія (61 млрд дол. США) і Сполучені Штати Америки (151 млрд дол. США).

М'ясо становить більшу частку імпорту продуктів харчування Китаю.

Основою імпорту Сполучених Штатів Америки становлять овочі та фрукти.

Торговельні потоки значно відрізняються між регіонами та товарними групами.

Азія була найбільшим регіоном імпорту для круп, жирів та олії, м'яса та м'ясопродуктів, а також цукру й меду.

Європа також виступала імпортером майже всіх груп товарів.

У табл. 2.53 наведено експорт зернових у глобальному масштабі.

Таблиця 2.53 –Експорт зернових у глобальному масштабі, млн тонн

Роки	Світ	Африка	Америка	Азія	Європа	Океанія	Україна
2000	273,9	2,1	136,3	39,2	73,7	22,7	1,29
2005	291,7	4,2	131,2	42,4	95,4	18,6	12,52
2010	342,5	4,1	154,7	44,8	118,4	20,6	12,08
2014	427,0	5,0	169,2	59,5	167,9	25,4	32,93
2015	439,0	4,1	172,9	53,4	184,4	24,3	37,86
2016	455,1	3,8	188,5	50,4	189,4	23,1	40,76
2017	479,6	5,9	196,8	57,1	188,3	31,5	42,45
2018	480,2	5,3	199,9	61,5	194,1	19,4	42,11
2019	468,1	4,9	206,8	54,7	188,9	12,9	40,65

На рис. 2.24 наведено динаміку експорту зернових у глобальному масштабі

Країнами, що стали лідерами експорту зернових у 2019 році, були США (75,26 млн тонн), Аргентина (50,74 млн тонн), Бразилія (44,34 млн тонн), Україна (40,65 млн тонн), Російська Федерація (39,83 млн тонн), Франція (31,63 млн тонн), Канада (28,6 млн тонн), Австралія (12,8 млн тонн).

Як бачимо, на Україну та Російську Федерацію припадає трохи більше 80 млн тонн експорту зернових, або 17% світового експорту. Ситуація, яка обумовлена війною між країнами, суттєво позначиться на обсягах світового експорту зернових: у РФ через введені санкції та обмеження щодо торгових операцій, в Україні через порушення логістики щодо каналів поставки зернових культур в інші країни-імпортери.

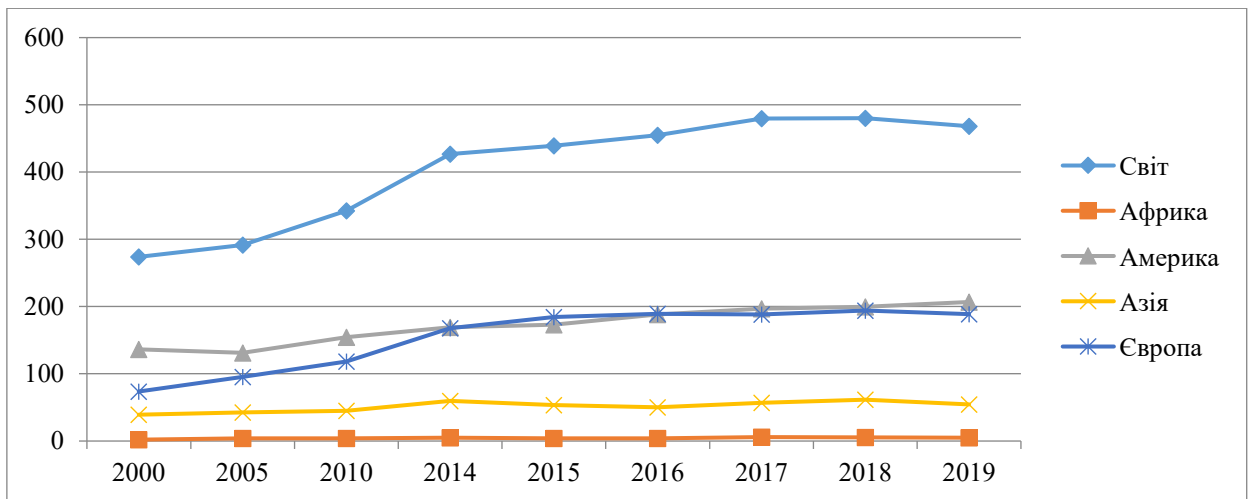

Рисунок 2.24 – Динаміка експорту зернових за 2000–2019 роки

Америка та Європа були головними експортерами зерна у 2019 році.

Стосовно показників чистої торгівлі слід зазначити, що Азія показала торговий дефіцит у розмірі 47 млрд дол., водночас як профіцит Америки склав 30 млрд дол. У 2019 році Азія була чистим імпортером усіх груп товарів, крім риби. Африка була імпортером також усіх товарних груп, крім риби, фруктів та овочей.

Океанія була чистим експортером усіх товарних груп у 2019 році.

Країни Америки та Європи були чистими експортерами більшості груп, але мали і значний чистий імпорт в одній із категорій.

Так, Америка мала дефіцит у 18 млрд дол. на напої, а Європа – 34 млрд дол. на фрукти й овочі.

Група зернових культур з великим відривом від інших товарних груп є такою, що найбільше торгується в глобальному масштабі. При цьому експорт зерновими культурами досяг 468 млн тонн у 2019 році, що на 194 млн тонн більше ніж у 2000 році, або на 71%.

Як бачимо, частка України в глобальному експорті складала у 2019 році 8,69%.

Кукурудза стала у 2019 найбільш експортованою крупою за вагою. Ця культура показує стабільне збільшення експорту за останнє десятиліття, коли у світі спостерігається зменшення експорту пшениці з 2017 року.

Для кожного з основних видів зернових експорт, як правило, відбувається з кількох країн.

Імпорт же більш розосереджений. Так, у 2019 році на трійку лідерів зернових експортерів припадає значна частка загального експорту, а саме: 66% – на кукурудзу, 46% – на пшеницю і 51% – на рис.

Для порівняння, на трійку лідерів імпортерів припадало від 15% до 25% загального обсягу імпорту.

Китай виділяється як країна, що зосереджується на внутрішньому попиті, оскільки його експорт досить невеликий порівняно з його виробництвом. Китай також є другим за величиною імпортером рису.

Номінальна вартість глобального експорту лісопродукції становила до 244 млрд дол. США у 2019 році, збільшившись на 100 млрд дол. США, або до 69% порівняно з 2000 роком, але менше на 28 млрд дол., або 10% від рекордних 273 млрд дол. США у 2018 році.

Важливий вплив на забезпечення глобальної продовольчої безпеки здійснюють ціни на продукти харчування.

За даними Організації об'єднаних Націй (ФАО), ціна на продовольство вимірюється за допомогою спеціального індексу.

Такий індекс ФАО вимірює місячну зміну міжнародної ціни на кошик продуктів харчування, який складається в середньому з п'яти товарів: зернові, молочні продукти, м'ясо, олія та цукор, зважених із середнім експортом частки кожної з груп на 2014–2016 роки. З січня 2000 року він підвищився на 74,8 пункта – до 127,4 бала у серпні 2021 року. Індекс цін на продовольство ФАО підвищився у 2007–2008 роках під час харчової кризи, коли ціна на зернові культури досягла рекордного рівня, особливо на рис і пшеницю.

Наступне зростання цін на харчові продукти було зафіксовано наприкінці 2010 року й на початку 2011 року (особливо на цукор і молочні продукти).

Ціна на продовольство за даними ФАО знизилася у фазі пандемії COVID-19 через невизначеність, з якими стикнулися товарні ринки. Проте з

травня 2020 року по травень 2021 року 12 місяців поспіль спостерігалось зростання до найвищого значення з 2011 року.

Дія обмежень щодо COVID-19 у ланцюгах поставок знов підштовхнули ціни вгору. Індeksi для всіх товарних груп збільшилися у 2021 році до найвищого рівня з 2018 року [29].

У першій половині 2021 року індeksi цін показали, що всі групи товарів подорожчали порівняно з тим же періодом у 2020 році.

До основних факторів, які впливають на ціни виробника, можна віднести:

- урожаї порівняно з попереднім роком;
- витрати виробництва;
- структура ринку;
- державні субсидії;
- зовнішні фактори, як наприклад, економічні санкції, війна тощо.

Проте ланцюг постачання харчових продуктів (у тому числі переробка товарів і включення послуг уздовж ланцюга) відіграють ключову роль у формуванні ціни виробників і споживачів.

Саме ланцюг просування продуктових товарів від виробників до споживачів може пояснити різні рівні зміни цін виробників порівняно зі споживчими цінами.

Споживчі ціни зростали на продукти харчування нерівномірно між регіонами у 2015 та 2021 роках.

У табл. 2.54 наведено темпи інфляції споживчих цін на продукти харчування.

Таблиця 2.54— Темпи інфляції споживчих цін на продукти харчування за регіонами світу, %

Роки	Світ	Африка	Америка	Азія	Європа	Океанія	Україна
------	------	--------	---------	------	--------	---------	---------

2012	3,6	9,0	3,3	4,5	2,9	-3,0	-2,1
2013	3,2	7,2	2,0	5,0	2,9	0,1	-2,1
2014	3,1	7,0	3,5	4,3	0,6	2,2	11,8
2015	2,7	7,6	2,6	3,5	1,3	0,6	45,7
2016	1,9	11,8	0,8	3,5	0,5	0,2	9,4
2017	2,1	17,1	0,8	1,9	2,1	0,6	12,8
2018	2,7	9,4	1,9	3,5	1,9	0,3	11,2
2019	4,4	8,1	4,2	5,9	2,0	3,7	8,0
2020	6,3	9,0	7,0	8,3	2,1	7,9	2,7

За даними табл. 2.54 побудовано графік динаміки середньосвітового показника темпу інфляції споживчих цін на продукти харчування.

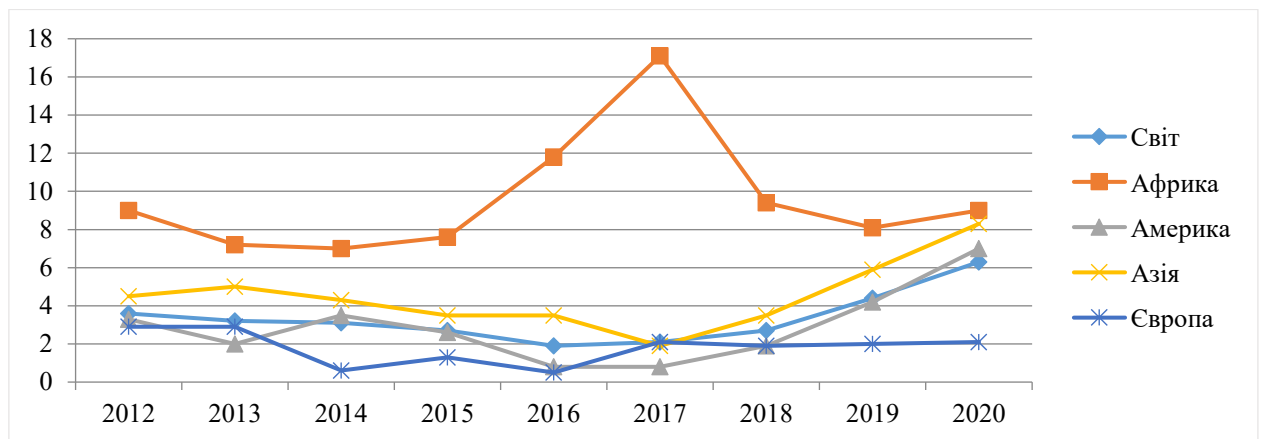

Рисунок 2.25 – Динаміка середньосвітового показника темпу інфляції споживчих цін на продукти харчування за 2012–2020 роки

За даними табл. 2.54 та рис. 2.25 бачимо, що середньосвітовий показник темпу інфляції споживчих цін на продукти харчування коливався в межах 1,4% і 3,3% в січні 2015 року та станом на початок 2019 року. Потім він постійно зростав до максимуму в майже 7% у квітні 2020 року, коли почалася пандемія COVID-19, яка вплинула на світову економіку. Після пандемії ціни почали повільно знижуватися, але залишилися на рівні 5% або трохи вище.

Африка переживала найвищий рівень інфляції цін на продукти харчування більшу частину аналізованого періоду, що аналізується, досягнувши піку у 18,4% у квітні 2017 року.

Інфляція цін на продукти харчування помітно прискорилася, починаючи з другої половини 2020 року: з 8,2% у вересні 2020 року її рівень підвищився до 13,4% в червні 2021 року.

Більшу частину вказаного періоду друге місце за рівнем інфляції цін на продукти харчування посідала Азія, де показник інфляції майже подвоївся: з 5,7% у вересні 2020 року він виріс до 10,4% в лютому 2020 року, проте пізніше, у 2021 році, він знизився майже до 6%.

Інфляція на ціни на продукти харчування також мала негативні тенденції протягом кількох місяців в Америці у 2016–2017 роках та в Океанії у 2016–2018 роках.

Так, неухильно зростаючи, вона досягла найвищого рівня у 2020 році – 8,4% в червні того ж року для американського континенту та 11,2% в грудні – для Океанії.

У Європі інфляція на споживчі ціни на продукти харчування залишалася на рівні 2% у 2017–2020 роках.

Концентрація виробництва окремих культур в окремих країнах та регіонах може мати суттєвий вплив на ціни, якщо, наприклад, урожай постраждає від погодних умов або від таких сучасних викликів, як війна в Україні. Такі країни, як правило, є також основними країнами-експортерами своєї продукції.

Більшість основних культур можуть вживатися необробленими, але дві групи культур вимагають обробки для виробництва, а саме: олійні та цукрові культури.

Такі культури особливо впливають на харчування, та здоров'я, та на довкілля.

Незважаючи на те, що показники виробництва харчових продуктів в глобальному масштабі постійно зростали, показники забезпечення продовольчої безпеки не покращилися.

Після десятиліть спаду й п'яти років стабільності з 2014 року глобальний рівень поширеності недоїдання (PoU) різко зріс з 2019 року по 2020 рік, в основному через пандемію COVID-19.

У табл. 2.55 наведено глобальний рівень поширеності недоїдання за регіонами світу.

Таблиця 2.55 – Глобальний рівень поширеності недоїдання за регіонами світу, %

Роки	Світ	Африка	Азія	Латинська Америка та Карибський басейн	Північна Америка і Європа	Океанія	Україна
2000-2002	13,2	24,0	14,5	10,8	<2,5	6,6	3,0
2004-2006	12,3	21,6	13,7	9,3	<2,5	6,7	<2,5
2009-2011	9,4	18,7	9,7	7,1	<2,5	5,6	<2,5
2013-2015	8,5	17,3	8,5	5,7	<2,5	5,9	<2,5
2014-2016	8,3	17,0	8,3	6,0	<2,5	6,1	<2,5
2015-2017	8,3	17,1	8,0	6,4	<2,5	6,2	<2,5
2016-2018	8,2	17,4	7,8	6,7	<2,5	6,2	<2,5
2017-2019	8,3	17,6	7,8	6,8	<2,5	6,2	<2,5
2018-2020	8,9	19,0	8,2	7,7	<2,5	6,2	<2,5

За даними табл. 2.55 бачимо, що майже 9% населення світу постраждало від голоду у 2020 році (для порівняння – 8,3% у 2019 році).

PoU є найвищим в Африці, де серед усіх регіонів він збільшився в період з 2019 року по 2020 рік на 3%. За даними ФАО, у 2020 році 21% населення в Африці недоїдав.

PoU в Латинській Америці та Карибському басейні також зростав з 2014 року й досяг рівня в 7,7% у 2019 році, а у 2021 році – 9,1%.

В Азії PoU в основному знижувався з 2002 року й залишився третім за величиною серед усіх регіонів до 2019 року. У період з 2019 року по 2020 рік показник склав 8,2%.

PoU в Океанії залишався стабільним з 2014 року – приблизно на рівні 6,2%.

Загалом, за даними ФАО, майже 770 млн людей у світі все ще перебували у стані голоду у 2020 році. Водночас цей рівень був на 4% менше ніж у 2000 році.

Незважаючи на те, що РоU Азії відповідає третьому місцю, 54% голодуючих у світі людей проживає в цьому регіоні.

У Латинській Америці та Карибському басейні майже 60 млн людей недоїдали у 2020 році, що більше на 30%, або на 14 млн осіб порівняно з 2019 роком.

Кількість голодного населення в Африці зросла на 46 млн, або на 20%, з 2019 року, і досягла 282 млн у 2020 році, тобто стала на 40% більшою ніж у 2000 році.

Голод в Океанії посилюється на 23%, або на 0,5 млн осіб протягом 2000–2020 років.

Згідно зі Шкалою продовольчої безпеки (FIES), що застосовується ФАО, рівні продовольчої безпеки поділяються на дві групи:

- високий рівень продовольчої небезпеки;
- помірний рівень продовольчої безпеки.

У табл. 2.56 наведено рівні продовольчої безпеки на основі шкали продовольчої безпеки (FIES) за регіонами світу.

За даними табл. 2.56, у 2020 році 11,9% населення світу (928 млн людей) відчувало високий рівень продовольчої небезпеки.

Таблиця 2.56 – Рівні продовольчої безпеки за регіонами світу, %

Регіони	2014		2020	
	Високий рівень продовольчої небезпеки	Помірний рівень продовольчої безпеки	Високий рівень продовольчої небезпеки	Помірний рівень продовольчої безпеки
Африка	18	48	26	59,5

Азія	8	19	10	25,5
Латинська Америка й Карибський басейн	8	25	13	40,5
Північна Америка та Європа	2,5	9,5	2,5	9,0
Океанія	3,5	11	3,5	11,5
Світ	8,0	22,0	11,9	30

На рис. 2.26 графічно наведено рівні продовольчої безпеки за регіонами світу за 2014 та 2020 роки.

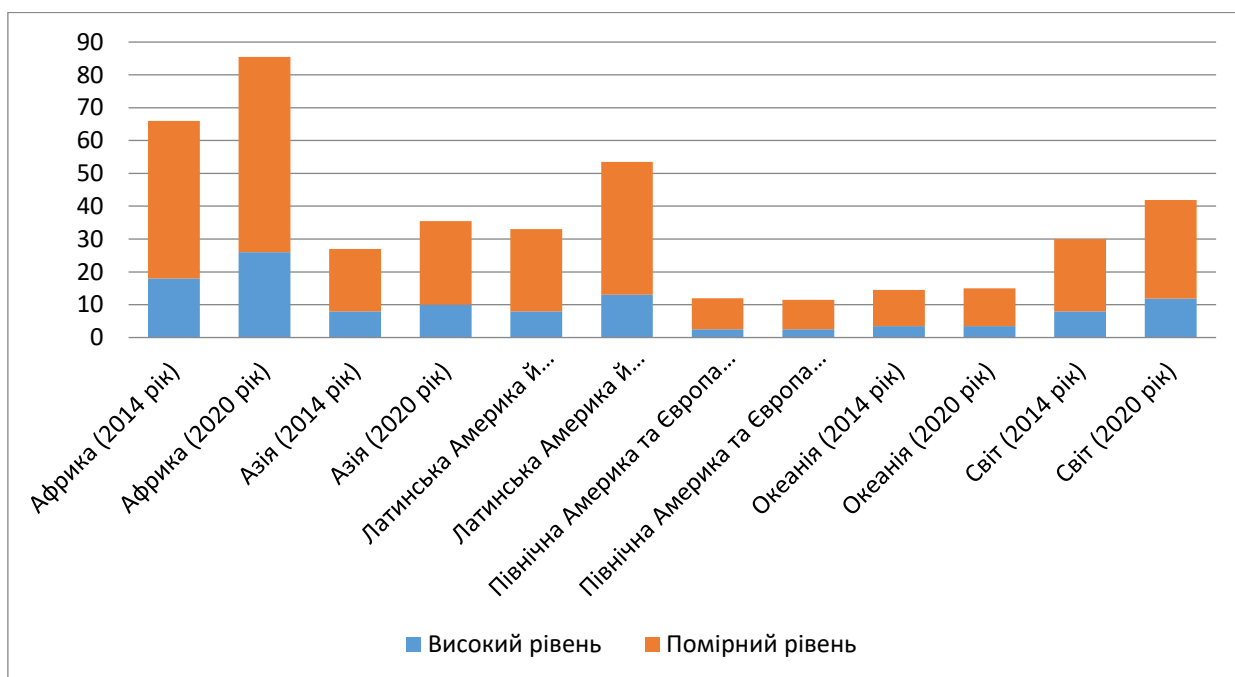

Рисунок 2.26 – Рівні продовольчої безпеки за регіонами світу за 2014 та 2020 роки

Дані Шкали продовольчої безпеки (FIES) були зібрані ФАО в більш ніж у 140 країнах світу протягом шести років на індивідуальному (а не на сімейному) рівні. Вони забезпечують унікальну можливість отримати оцінку поширеності відсутності продовольчої безпеки.

Показник PoU та шкала FIES, як основні індикатори дозволять визначити поширеність помірної або гострої продовольчої безпеки, показують

інформацію про людей, які не мають регулярного доступу до поживного й достатнього харчування, навіть якщо вони не обов'язково страждають від голоду.

За оцінками ФАО, у 2020 році додатково 18,5% населення світу, або 1,4 млрд людей, пережили продовольчу незабезпеченість на помірному рівні.

Загалом на основі наведених у табл. 2.56 даних, можемо сказати, що від помірного та гострого голоду у світі у 2020 році страждало до 30,4% населення, або 2,4 млрд осіб.

Майже кожна третя людина у світі (2,37 млрд осіб) не мала доступу до поживної їжі й достатньої її кількості у 2020 році: кількість цих людей стала майже на 320 млн осіб вищою протягом лише одного року.

Як видно з табл. 2.44, помірна або важка відсутність продовольчої безпеки є набагато вищою в Африці, ніж у будь-якій іншій частині світу, вона впливала майже на 60% населення у 2020 році. За Африкою йдуть Латинська Америка (41%), Азія (26%), Океанія (12%) й Північна Америка та Європа (9%).

Наступною складовою забезпечення продовольчої безпеки є вимір калорії на душу населення на день (DES). Цей показник постійно зростав і склав 2 950 ккал на одну людину за день у світі в період з 2018 по 2020 рік, що на 9% більше порівняно з періодом 2000–2002 років.

Найвищий показник калорії на душу населення на день спостерігався в Північній Америці та Європі і складав близько 3 520 ккал.

Розрив цього показнику з Океанією та Латинською Америкою і Карибським басейном складав трохи вище 500 ккал на одну людину на день, а з Африкою майже на 1000 ккал, що, на нашу думку, є суттєвим.

У табл. 2.57 наведено значення показника калорії на душу населення на день за регіонами світу.

Таблиця 2.57– Значення середнього показника калорії на душу населення на день за регіонами світу

Роки	Світ	Африка	Азія	Латинська Америка та Карибський басейн	Північна Америка і Європа	Океанія	Україна
2000-2002	2711	2406	2561	2823	3425	2882	2989
2004-2006	2742	2465	2580	2897	3493	2924	3232
2009-2011	2831	2531	2718	2971	3468	2999	3180
2013-2015	2894	2572	2813	3028	3470	3059	3124
2014-2016	2911	2582	2839	3031	3472	3078	3110
2015-2017	2923	2578	2860	3020	3486	3077	3082
2016-2018	2934	2573	2878	3023	3499	3078	3084
2017-2019	2945	2572	2897	3037	3511	3071	3084
2018-2020	2950	2566	2908	3024	3519	3063	3092

Найшвидше зростання показника відбулося в Азії, де DES піднявся на 14% за останні два десятиліття. Найнижчий показник серед усіх регіонів спостерігався в Африці; у цьому регіоні також спостерігалася стабільність у збільшенні DES з подальшим незначним спадом за останні роки ймовірно через посуху у 2016 році та політичні конфлікти в деяких країнах, що негативно вплинуло на сільськогосподарське виробництво.

Наступною складовою забезпечення глобальної продовольчої безпеки є імпортозалежність країн в аспекті створення необхідних харчових ресурсів.

Вище проаналізовані аспекти експорту та імпорту основних продуктів харчування разом з поширеністю недоїдання дозволяють визначити причину такої ситуації, яка полягає не тільки в недостатньому обсязі харчових продуктів, а й у нерівномірному їх розподілі.

Незбалансоване харчування обумовило поширеність відставання в рості серед дітей до п'яти років. Водночас кількість дітей із затримкою росту знизилася в усьому світі з 33% у 2000 році до 22% у 2020 році.

Таке зниження мало місце в усіх регіонах, що розвиваються. Найбільше зниження такої кількості дітей спостерігалось в Азії: з 37% у 2000 році до 22% у 2020 році.

Натомість маємо зауважити, що поширеність дитячого відставання в рості залишається надзвичайно високою в деяких країнах, де показник досягає

більше ніж 50%. Більшість країн з високою поширеністю відставання в рості дітей є в Африці на південь від Сахари.

У той час, як значна частина світового населення страждає від голоду, інша страждає від ожиріння. Серед дорослих (після 18 років) таких людей було у 2016 році 13,1%, що було на 8,7% більше ніж у 2000 році. Океанія й Північна Америка та Європа мали найвищий показник поширеності ожиріння в дорослих (близько 27%–28%). У Латинській Америці й Карибському басейні поширеність ожиріння в дорослих була нижчою. Найнижчим цей показник був в Африці та Азії.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, можна дійти таких висновків:

1 Технічна можливість виробляти на загальносвітовому рівні достатньо продовольства, щоб нагодувати населення світу у 2050 році, не обов'язково означає, що світ звільниться з голоду. Голод є проблемою бідності.

2 Розвиток сільського господарства є важливою складовою вирішення проблеми голоду. 75% бідних живуть у сільських районах та засоби існування багатьох із них залежать від сільського господарства. Перетворення сільського господарства на більш продуктивне та прибуткове може бути важливим елементом боротьби з голодом. Це вимагатиме великих інвестицій у сільське господарство та сільські регіони в країнах, що розвиваються. Водночас сільське господарство саме по собі не буде достатнім інструментом для ліквідації голоду. Інвестиціям у сільському господарстві слід бути ширшими: вони повинні сприяти діям, що забезпечують доходи бідних для того, щоб збільшити їхню здатність купувати продовольство. Майбутній підхід до продовольчої безпеки повинен бути ширшим і виходити за межі тільки сільського господарства. Для того, щоб забезпечити довгострокове стійке зростання економіки, інвестиції в сільське господарство повинні поєднуватися з інвестиціями в інфраструктуру, організації і, з рештою, у сектор виробництва та обслуговування.

3 Нестійкість цін на сільськогосподарську продукцію буде збільшуватись. Нестійкість, невизначеність та ризики також необхідно розглядати як проблеми, які можуть впливати на бідних людей і потенційно можуть затримати розвиток у довгостроковій перспективі. Серед таких ризиків є погодна нестійкість та зміна клімату, зацікавленість у триманні акцій, більша спекуляція, більша передача цінових сигналів з інших більш нестійких сировинних ринків, особливо ринку енергії. Тож для того, щоб сільське господарство стало більш стійким до зовнішніх потрясінь, необхідно розробляти оптимальні варіанти управління ризиками та політики.

4 Майбутні стратегії розвитку та скорочення голоду також повинні створюватися стосовно конкретної країни та контексту специфічних проблем. У деяких країнах, які характеризуються обмеженими сільськогосподарськими ресурсами, високими темпами зростання населення та обмеженими можливостями несільськогосподарського розвитку, є необхідним вживання особливих заходів забезпечення продовольчої безпеки.

5 Проблема забезпечення продовольчої безпеки відіграє провідну роль есистемі міжнародних відносин. Багато в чому саме чинник забезпечення їжею гарантує стабільність сучасної системи світового устрою, впливає на прийняття того чи іншого політичного рішення.

6 У світовій економіці продовжується процес розвитку інтеграції та укрупнення агропромислового виробництва, зрощення безпосередньо сільського господарства з переробними підприємствами, компаніями, торговими фірмами. Основою розвитку агропромислового виробництва, як і раніше, залишається науково технічний прогрес – удосконалення сортів та нових гібридів сільськогосподарських культур, генетика у тваринництві, а також розвиток машинобудування відповідно до тенденцій ресурсозбереження та підвищення продуктивності праці.

РОЗДІЛ 3

ВІЙНА В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ

3.1 Вплив війни в Україні на загострення проблем національної продовольчої безпеки

Після вторгнення Росії в Україну практично весь аграрний сектор у країні опинився в зоні ризику.

Найбільш ризикованою виявилася посівна кампанія. Так, внаслідок бойових дій стало небезпечним проведення посівної більш ніж у 9 областях країни, а саме Чернігівській, Сумській, Київській, Харківській, Луганській, Донецькій, Запорізькій, Херсонській та Миколаївській областях. Частково ризикованими районами для посівної були також Житомирська, Полтавська та Дніпропетровська області.

Військова небезпека, агрокліматичні, а також інші фактори обумовили результати у 2022 році, які за прогнозами аналітиків ІА «АПК-Інформ», будуть нижчими ніж у попередні роки.

Значну частку (більше 40%) виробництва зернових культур в Україні формували озимі посіви пшениці, ячменю та жита. З урахуванням того, що посіви цих культур сформовані до початку війни в країні, можна було б очікувати задовільні врожаї цих культур. Але під урожай 2022 року озимими зерновими було засіяно 7,6 млн га, що на 7% нижче, ніж показник роком раніше (8,2 млн га). Крім того, військові дії в Україні, призвели до суттєвого скорочення площ, що були доступними для збирання. Значна частина земель опинилася за межею фізичної можливості її обробітку. За оцінками аналітиків ІА«АПК-Інформ», втрати посівів озимих зернових культур у 2022 році можуть сягнути 41%, що відповідає 3,1 млн га в натуральному вираженні [30].

Як вже зазначалося, через погіршення логістики та неможливість у повному обсязі реалізувати зібрані зернові, виробничі плани аграріїв у 2023

році змінилися. Восени 2022 року посіви озимини вже зменшено на 30-40%. Також очікується зниження посівних площ в Україні під зерновими та олійними культурами під час весняної посівної у 2023 році.

Посівні площі озимих певною мірою формують і структуру посівів ярих зернових. Адже ті поля, на яких навесні стан озимих посівів є незадовільним чи взагалі не отримані сходи, за можливості пересівають ярими культурами. Але в цьому сезоні в зимовий період агрокліматичні умови були достатньо сприятливими для озимини. Відповідно, навіть якщо в якихось регіонах і фіксувалась загибель посівів, то ці втрати не витримують ніякого порівняння з втратою площ від військових дій.

Тобто у 2022 році війна та її наслідки обумовили суттєві коригування в структурі посівних площ.

Говорячи про ключову зернову культуру для України – кукурудзу, слід зазначити, що за відсутньої можливості повною мірою реалізувати експортний потенціал культури через війну при рекордному врожаї на рівні 41,9 млн тонн, навіть за умови високих втрат, запаси зернової культури очікуються на високому рівні й оцінюються в 13,5 млн тонн, що в 6,6 раза більше, ніж за результатами 2020–2021 років [30].

За умови низького експорту, такий обсяг кукурудзи буде реалізувати досить складно, що призведе до зниження цін на внутрішньому ринку. Зовнішній попит на зернову може повернутися до високого рівня тільки за умови відновлення роботи морських портів та безпечного доступу до них, що, з урахуванням ризиків для судновласників та пошкодження транспортної інфраструктури в Україні, є не досить проблемною перспективою.

Регіональний аналіз розподілу посівних площ під основними культурами показує, що під урожай 2022 року в найбільш небезпечних на сьогодні регіонах озимою пшеницею було засіяно майже 51% від загальної посівної площі культури. Саме тому прогностні втрати площ під озимими є такими значними.

Аналіз розподілу посівів кукурудзи, за даними 2021 року, показує, що в регіонах, які внаслідок війни в цьому році були небезпечними, сумарно було засіяно більше 36% загальної площі під зернові. Найбільш критичними є Чернігівська, Сумська та Київська області, де раніше було більше 25% посівів кукурудзи. Очевидно, що в поточному році ці регіони вийдуть з лідерів з виробництва кукурудзи. А з урахуванням низьких ринкових стимулів і високої енергоємності виробництва цієї культури у відносно безпечних областях навряд чи спостерігатиметься розширення посівів з метою компенсації площ, недоступних для обробітку.

Що стосується ячменю, то в цьому сегменті також спостерігається достатньо складна ситуація. По-перше, розподіл між озимими та ярими посівами сформувався у співвідношенні 45% до 55% відповідно, а по-друге, значна частка і озимих, і ярих посівів знаходиться в небезпечних регіонах. Так, сумарна частка посівів озимого ячменю під урожай 2022 року в небезпечних областях оцінюється майже в 44% від загальної площі, а частка ярих посівів у попередньому сезоні в цих регіонах оцінювалась на рівні майже 49%. До того ж посіви є дуже консолідованими, а п'ять з шести регіонів-лідерів за посівами ярого ячменю наразі є небезпечними. І це є суттєвим обмеженням для розширення посівів під ярим ячменем у цілому по країні. Ключовими регіонами, де можливе розширення, є Полтавська, Тернопільська, Вінницька та Хмельницька області, у яких традиційно формується достатньо висока урожайність ярого ячменю [30].

У табл. 3.1 наведено частку окремого регіону України в загальній площі сівби озимої пшениці під урожай 2022 року та ярої пшениці під урожай 2021 року.

У табл. 3.1 сірим кольором позначено області з підвищеним ризиком посівів зернових культур під час війни.

Як бачимо, за основними культурами до 70% посівних площей знаходиться в зоні ризику через війну в Україні.

Таблиця 3.1 – Частка окремого регіону України в загальній площі сівби озимої пшениці під урожай 2022 року та ярої пшениці під урожай 2021 року, %

Області	Частка в загальній площі сівби озимої пшениці під урожай 2022 року	Частка в загальній площі сівби ярої пшениці під урожай 2021 року	Частка в загальній площі сівби кукурудзи під урожай 2021 року	Частка в загальній площі сівби соняшника під урожай 2021 року
Запорізька	10,0	1,6	0,7	8,0
Харківська	8,8	5,5	5,2	9,0
Одеська	8,4	2,9	2,5	6,0
Дніпропетровська	7,9	1,9	5,5	9,0
Херсонська	7,0	0,8	1,1	5,0
Миколаївська	6,7	2,0	2,2	8,0
Донецька	5,8	0,9	1,0	5,0
Кіровоградська	5,8	1,6	6,4	9,0
Луганська	4,9	0,6	1,0	7,0
Вінницька	4,5	5,9	8,4	5,0
Полтавська	3,9	1,9	11,7	6,0
Хмельницька	3,2	4,9	5,6	2,0
Черкаська	3,0	5,9	7,4	4,0
Тернопільська	2,9	10,7	3,1	1,0
Київська	2,8	8,6	6,3	3,0
Сумська	2,6	3,9	8,4	4,0
Чернігівська	2,4	5,9	10,4	4,0
Львівська	2,3	10,9	1,5	1,0
Волинська	2,3	7,2	1,0	1,0
Житомирська	1,8	11,3	5,1	2,0
Рівненська	1,6	3,4	1,9	1,0
Івано-Франківська	0,7	3,1	1,3	1,0
Чернівецька	0,5	1,4	1,2	
Закарпатська	0,3	0,3	1,0	
Усього в сірій зоні	64,6	44,9	58,6	70,0

За даними табл. 3.1 побудовано графік часток областей у загальній площі сівби озимої пшениці під урожай 2022 року та ярої пшениці під урожай 2021 року.

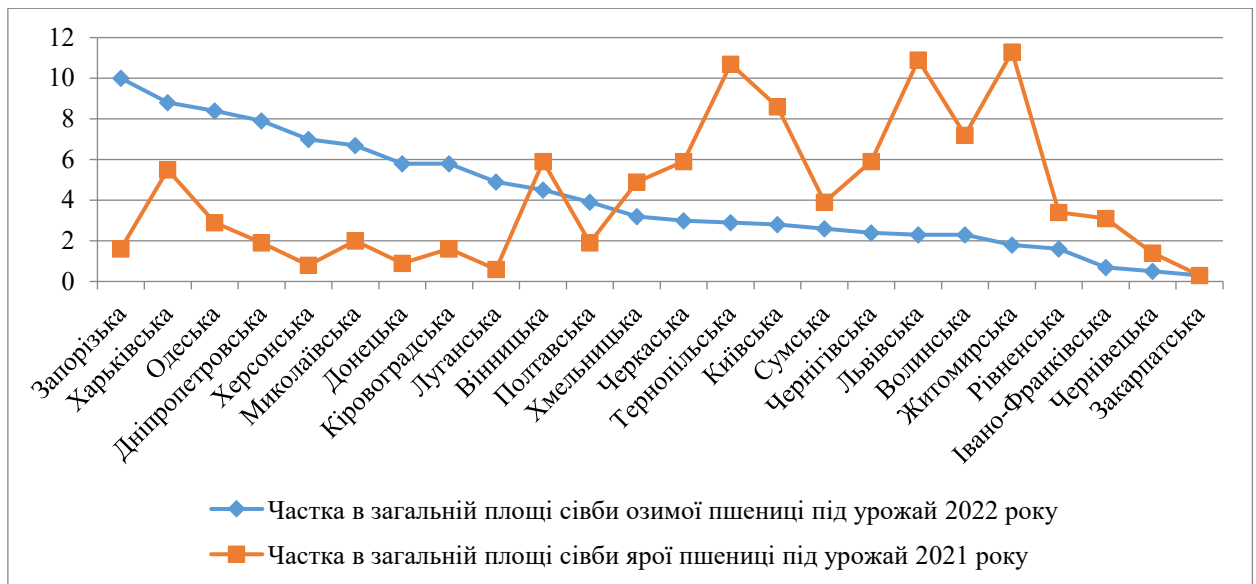

Рисунок 3.1 – Частки областей у загальній площі сівби озимої пшениці під урожай 2022 року та ярої пшениці під урожай 2021 року

За даними табл. 3.1 побудовано також графік часток областей у загальній площі сівби кукурудзи під урожай 2021 року та соняшника у 2021 році.

Окремо слід виділити круп'яні культури, збільшення посівів під якими може певною мірою компенсувати очікуване скорочення посівів під такими культурами, як кукурудза та соняшник. Але в зазначеному сегменті також значна частка площ формується в регіонах, що зараз є небезпечними.

Загалом, за оцінками аналітиків ІА «АПК-Інформ», у 2022 році посівна площа під ярими культурами може скласти лише 4,7 млн га, що на 39% поступається показнику минулого року (7,7 млн га). У тому числі очікується, що посіви кукурудзи скоротяться відносно 2021 року на 43% (до 3,1 млн га), ярого ячменю – на 27% (до 972,1 тис. га), ярої пшениці – на 23% (до 147,3 тис. га) [30].

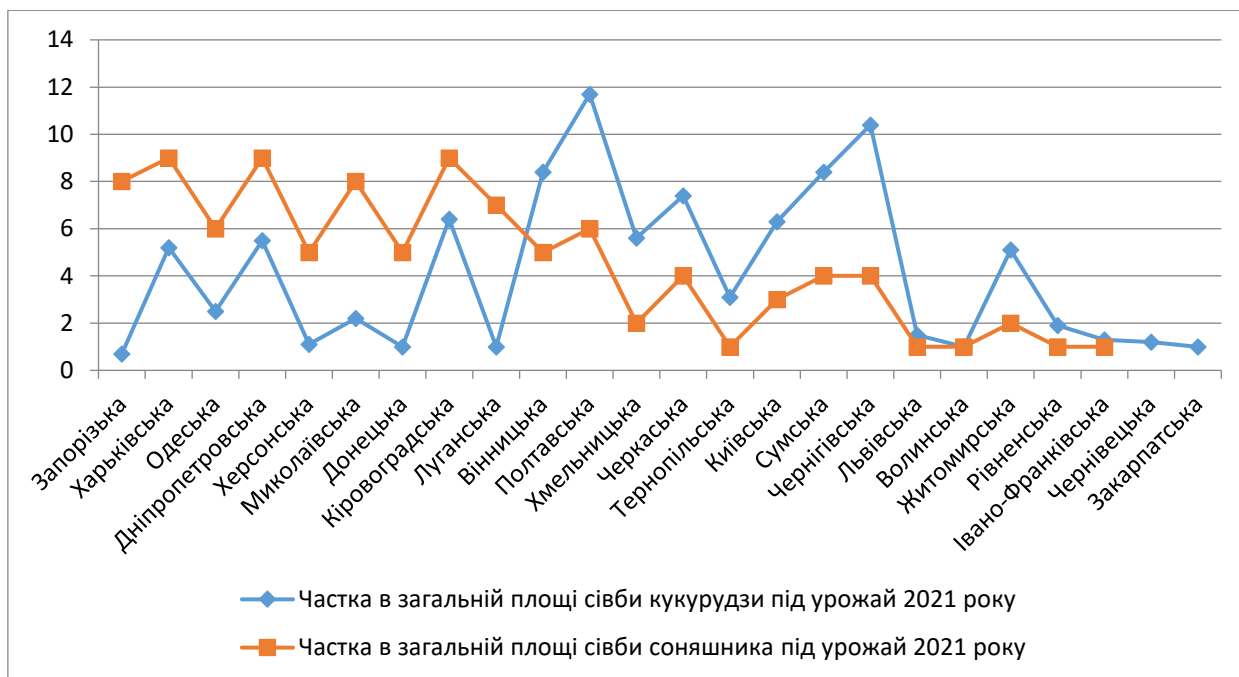

Рисунок 3.2 – Частки областей у загальній площі сівби кукурудзи під урожай 2021 року та соняшника у 2021 році

Також очікується суттєве скорочення посівних площ під круп'яними культурами: вівсом – на 28% (до 127,4 тис. га), гречкою – на 41% (до 49,4 тис. га), просом – на 24% (до 59,4 тис. га), горохом – на 51% (до 119,2 тис. га) [30].

У табл. 3.2 наведено оцінки можливої площі сівби зернових культур.

Таблиця 3.2 – Оцінка можливого виробництва зернових культур в Україні під час війни

Роки	Збиральна площа, млн га	Урожайність, ц з га	Валовий збір, млн тонн
2019	15,3	49,1	75,1
2020	15,3	42,5	64,9
2021	15,9	53,8	85,7
2022	9,1	42,6	38,9

На основі табл. 3.2 наведено динаміку основних показників щодо виробництва зернових культур в Україні за 2019–2022 роки.

Крім кліматичних ризиків, очікуване скорочення виробництва усіх зернових культур обумовлене не тільки скороченням посівних площ під

яровими й значними втратами посівів озимого клину, але й прогнозованим зниженням урожайності культур за рахунок складнощів із забезпеченням основними ресурсами, такими як насіння, паливо, добрива, засоби захисту тощо.

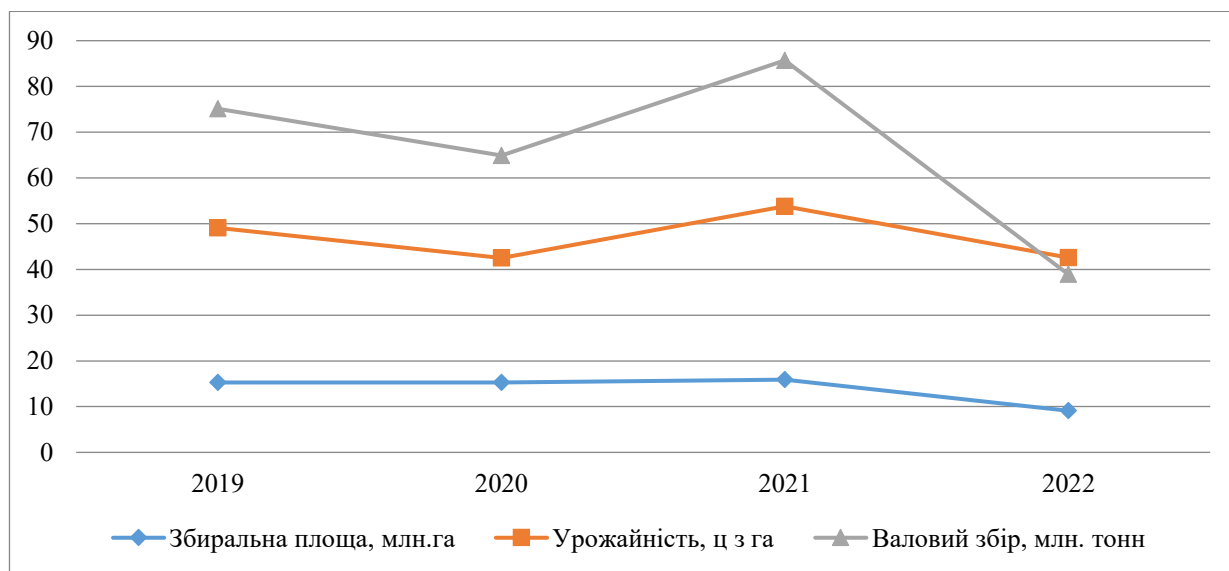

Рисунок 3.3 – Динаміка основних показників щодо виробництва зернових культур в Україні за 2019–2022 роки

У результаті валовий збір пшениці у 2022 році може скласти всього 14,9 млн тонн (-54% до урожаю 2021 року) при урожайності 37,8 ц з 1 га. Виробництво ячменю очікується на рівні 4,6 млн тонн (-51% до 2021 року) при урожайності 28,2 ц з 1 га. Урожай кукурудзи прогнозується на рівні 18,5 млн тонн (-56% до 2021 року) при зборі 60,4 ц з 1 га.

Виробництво вівса очікується на рівні 256,1 тис. тонн (-46% до 2021 року) за врожайності 20,5 ц з 1 га, проса – 79,0 тис. тонн (-61% до урожаю 2021 року) при очікуваній урожайності 13,5 ц з 1 га. Валовий збір гречки прогнозується на рівні 52,7 тис. тонн (-50% до 2021 року) при урожайності 10,9 ц з 1 га, а гороху – на рівні 203,3 тис. тонн (-64% до 2021 року) при урожайності 17,2 ц з 1 га.

Таким чином, в Україні можливий дефіцит або критично низький запас власного виробництва таких культур, як гречка, овес, просо, продовольча

пшениця і ячмінь. Так, внутрішнє споживання пшениці у 2022–2023 роках можливе на рівні 8,5 млн тонн, що складає 57% від майбутнього урожаю та 41% від загальної пропозиції культури; внутрішня потреба в ячмені – 3,6 млн тонн, що складає 76% майбутнього урожаю, 63% загальної пропозиції. Для деяких круп'яних культур очікуване внутрішнє споживання навіть перевищує можливий майбутній урожай, водночас як потреба в кукурудзі може скласти 8,5 млн тонн, що становить 46% від її виробництва і 27% від загальної пропозиції. Саме на ці моменти доцільно звернути увагу Уряду при регулюванні та стимулюванні аграріїв перейти від вирощування експортно-орієнтованих культур до тих культур, які критично необхідні для забезпечення внутрішніх потреб країни.

Як і для зернових культур, в олійному сегменті у 2022 році очікувалося не лише значне скорочення посівної площі під олійними культурами, а й зниження урожайності і, відповідно, обсягів виробництва.

В олійному сегменті мінімальне зниження виробництва прогнозується для ріпаку (-19% до показника попереднього сезону) та сої (-23%).

Загальний обсяг виробництва зернових та олійних культур у 2022 році оцінюється аналітиками ІА«АПК-Інформ» на рівні 53,3 млн тонн, що на 51% нижче за показник попереднього сезону. Але навіть за таких обсягів виробництва, його достатньо для забезпечення внутрішніх потреб України. З урахуванням того, що перспективи поновлення експорту в довоєнних обсягах поки що не визначені остаточно, таке зниження дозволить стабілізувати внутрішні запаси, але суттєво скоротить експортну виручку, що вкрай негативно для української економіки та глобального продовольчого забезпечення у світі.

На основі вищенаведеного можна зазначити:

- на структуру посівів зернових і олійних культур під урожай 2022 року вплинула фізична недоступність понад 30% площ через військові дії в Україні та їх наслідки;

- державні органи мають допомагати українським аграріям з метою найбільш ефективної діяльності у воєнний період для досягнення позитивної динаміки виробництва сільськогосподарських культур;

- під час війни, виникають складнощі з отриманням необхідного насіння культур, що залежать від імпорتنих поставок (пшениця, кукурудза), а це обумовить ще більше скорочення посівів цих культур у подальшому;

- складнощі з експортом через українські порти кукурудзи та соняшникової олії сформували значні залишки цих культур в Україні при низькому попиті, що сприятиме зниженню ціни та зацікавленості для вирощування в наступних періодах;

- ускладнений доступ до основних ресурсів (добриво, насіння, паливо тощо) робить неефективним вирощування енерговитратних культур (насамперед соняшнику та кукурудзи);

- компенсацію посіву ярових культур необхідно здійснювати такими культурами, по-перше, насіння яких є доступним, по-друге, які вимагають менше ресурсів під час вирощування, по-третє, такими, на які є та буде попит під час воєнного стану та в післявоєнний період. Серед зернових це такі культури, як пшениця, ячмінь та круп'яні – гречка, горох, овес. Серед олійних компенсаційними культурами можуть стати соя та, меншою мірою, льон;

- також при формуванні посівів з метою мінімізації втрат слід зважати на особливості зберігання запланованих для вирощування культур.

Через зменшення обсягів вирощування культур війна вплинула й на формування внутрішнього споживання в Україні.

Вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року сформувало також збої в роботі аграрних підприємств та ланцюжків постачання сировини, ресурсів і готової продукції.

Наразі в Україні робота переробних підприємств залежить насамперед від безпеки діяльності, наближеності до лінії фронту та, безпосередньо, від бойових дій. За названим критерієм області можна умовно поділити на безпечні (західні області та деякі центральні), умовно безпечні (центральні

області та Одеська) та небезпечні (східні та південні області). З початку квітня Київську, Чернігівську та Сумську області також можна віднести до умовно безпечних, але робота в цих областях значно ускладнюється наслідками війни – насамперед мінуванням та пошкодженням інфраструктури.

Тому одними з ключових питань стали забезпечення українців продовольством та достатність зерна для внутрішнього споживання.

Наведемо офіційну інформацію щодо запасів зернових культур в Україні, актуальну станом на 1 лютого 2022 року.

Відповідно до цієї інформації, загальна наявність зерна у сховищах становила майже 26,3 млн тонн, або більше на 30% від загального обсягу виробництва зернових у 2021 році [1].

З урахуванням наслідків військового вторгнення Росії (суттєве скорочення експорту та пошкодження виробничої інфраструктури), у лютому-березні 2022 року було експортовано та підготовлено до експорту дещо більше 6,4 млн тонн, а перероблено й спожито на внутрішньому ринку близько 2,6 млн тонн зернових культур. Таким чином, станом на 1 квітня 2022 року обсяг запасів склав 17,3 млн тонн [1].

З метою оцінки доступності запасів для подальшого експорту та переробки необхідно враховувати, що:

- значна частина запасів (20-30%, що залежить від культури) залишилася поза офіційної звітності, що може свідчити про більший загальний рівень наявності зерна в Україні;

- у середньому близько 60% запасів зернових культур формуються безпосередньо на підприємствах сільгоспвиробників, що сприяє формуванню та розподілу невеликих партій більшою територією країни, ніж при консолідації в умовах великих елеваторів, що також підвищує ймовірність збереження запасів під час військових дій;

- аналіз структури запасів станом на 1 лютого 2022 року свідчить, що близько 43% обсягів може бути зосереджено в небезпечних та умовно

безпечних регіонах, а близько 16% – у регіонах, що залишалися небезпечними станом на 10 квітня 2022 року;

- наявна база елеваторів у країні показує, що близько 39% потужностей зі зберігання розташовано в небезпечних та умовно безпечних регіонах, а 16% – у найбільш небезпечних областях.

Розміщення запасів у небезпечних регіонах не означає їхню повну втрату. Але це обмежує доступ до них, насамперед для експорту. І при цьому ризики фізичної втрати частини запасів усе ж таки залишаються високими.

З урахуванням вказаних факторів, а також в умовах обмеженого експорту, за оцінками ІА «АПК-Інформ», рівень втрат зерна може досягти 5,8 млн тонн, що в 3,9 рази перевищує показник минулого сезону, а також середнє значення попередніх 5 сезонів [30].

Крім того, за відсутності активного експорту кінцеві залишки за результатами сезону можуть сформуватися на рекордному рівні в 19,3 млн тонн. Те, скільки з них будуть доступними для переміщення й використання, залежить від так званої «зернової угоди» та діючих коридорів щодо експорту зернових культур.

Згідно з оновленими прогнозами Міністерства сільського господарства США (USDA), у 2022–2023 маркетинговий рік показники України щодо виробництва й експорту пшениці та кукурудзи залишаються без змін. Виробництво пшениці очікується на рівні 20,5 млн тонн, при цьому експорт становитиме 11 млн тонн. Виробництво кукурудзи очікується на рівні 31,5 млн тонн, при цьому експорт становитиме 15,5 млн тонн [31].

Під час війни особливої уваги заслуговує оцінка внутрішнього споживання.

Традиційно в Україні лєвова частка валового збору зерна йшла на експорт, натомість як частка врожаю, необхідна для внутрішніх потреб, за останні 5 сезонів не перевищувала 36%, водночас на продовольче споживання в середньому припадало лише близько 6%, на кормове – 18%.

Значне перевищення обсягів експортного потенціалу над внутрішньою потребою є характерним для основних зернових – пшениці, ячменю та кукурудзи, натомість як у сегменті нішевих культур часто обсяги внутрішнього споживання все ж таки перевищують обсяги експортних поставок.

У сезоні 2022 року внутрішнє споживання пшениці в абсолютному вираженні може скласти 10,5 млн тонн (+38% до показника 2020–2021 років) через можливе зростання кормового споживання культури й очікуване збільшення втрат при зберіганні на елеваторах, розміщених у небезпечних регіонах), що становить майже 33% від валового збору у 2021 році.

У 2022–2023 роках внутрішнє споживання культури прогнозується на рівні 8,5 млн тонн (-19% від показника сезону 2021–2022 років).

Що стосується інших культур, то внутрішня потреба в ячмені в сезоні 2022–2023 років очікується на рівні до 3,6 млн тонн (-8% від показника попереднього періоду); внутрішнє споживання кукурудзи – на рівні 8,6 млн тонн (-23% від показника сезону 2021–2022 років).

Внутрішня потреба у таких нішевих культурах, як овес, просо та горох, в Україні покривається завдяки власному виробництву, а от сегмент гречки наразі потребує активного імпорту.

Окремим сегментом можна виділити продовольче споживання.

Продовольча переробка зерна в сукупному врожаї за останні 5 років не перевищувала 7%. Важливе місце в споживчому кошику українців посідає борошно, яке використовують для випікання хлібу, хлібобулочних і макаронних виробів, та крупи. Більше 30% отримуваних українцями калорій формується саме завдяки продуктам переробки зерна. Тому питання виробництва борошна та круп є першочерговим у формуванні продовольчої безпеки під час війни.

Частка пшеничного борошна складає близько 94% у загальному виробництві. Динаміка обсягів виробництва борошна в Україні останніми роками має тенденцію до зниження, що обумовлено скороченням експорту,

низькою рентабельністю виробництва, зміною гастрономічних вподобань українців та скороченням чисельності населення. За даними митної служби України, останні 5 років обсяги виробництва пшеничного та пшенично-житнього борошна знизилися на 37%, а його експорт – на 76%.

Питання забезпеченості цією продукцією населення України з урахуванням зазначеної знижувальної тенденції під час війни є надзвичайно актуальним.

Водночас при зниженні обсягів виробництва потужності борошномельних підприємств здебільшого залишилися незмінними. Крім того, за останні 5-8 років побудовано нові млини на сучасному високотехнологічному обладнанні.

Тому можна зазначити, що в Україні існує значний потенціал щодо виробництва борошна та експорту готової продукції.

З цього погляду важливим також є регіональний розподіл потужностей борошномельних підприємств, який є нерівномірним. Так, у 2021 році 29% виробництва борошна забезпечили лише дві області – Вінницька та Харківська.

Але воєнні дії поставили під загрозу діяльність підприємств у Харківській області, хоча підприємства області продовжували виробляти борошно. Підприємства Вінницької області на сьогоднішній день перебувають у відносній безпеці.

Загалом, за результатами 2021 року, загальну частку виробництва підприємствами, сконцентрованими в небезпечних та умовно безпечних регіонах, можна оцінювати на рівні 46% від загального обсягу виробництва в країні, а в областях, що залишаються найбільш небезпечними, – 28%.

Для оцінки забезпечення продовольчої безпеки в країні можна визначити середньомісячне виробництво борошна на душу населення у 2021 році, яке оцінюється у 2,33 кг у середньому по Україні. При цьому в 13 областях цей показник виявився нижчим за середнє значення, а в 3 – значно вищим.

Серед найбільш перспективних щодо виробництва борошна можна виділити Дніпропетровську (потенціал зростання – у 2,8 раза), Івано-Франківську (у 2,6 раза), Полтавську (у 3,6 раза) та Черкаську (у 3,5 раза) області.

При досягненні борошномельними підприємствами максимальних потужностей, навіть при повній зупинці, млинів у найнебезпечніших регіонах (Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська та Херсонська області) місячний обсяг виробництва може перевищувати на 83% значення середньомісячного показника у 2021 році.

З урахуванням міграційних процесів та виїзду близько 4 млн громадян України за кордон наразі внутрішня потреба в борошні є дещо нижчою. При такому самому питомому офіційному середньомісячному виробництві, що досягнуто у 2021 році (2,33 кг на особу на місяць), середньомісячний показник виробництва має сягати 86,9 тис. тонн. При досягненні борошномельними підприємствами максимальних потужностей обсяги виробництва у відносно безпечних регіонах можуть бути сформовані на рівні 140 тис. тонн, що на 61% більше. Таке збільшення дозволить забезпечувати навіть експорт борошна, але за наявності логістичних можливостей [32].

Стосовно аналізу виробництва в Україні українських круп слід зазначити, що зміна методології збору та публікації статистичних даних наразі не дозволяють оперативно відслідковувати динаміку виробництва за видами круп та в розрізі регіонів. Крім того, різні круп'яні продукти віднесено до різних товарних груп, що суттєво ускладнює аналіз.

Оцінки ІА «АПК-Інформ» показують, що обсяг виробництва круп у розрахунку на одну людину в Україні є відносно сталим й оцінюється на рівні близько 4,9 кг на рік. За оцінками аналітиків ІА «АПК-Інформ», у першій половині 2021–2022 маркетингових років в Україні було вироблено 95,4 тис. тонн круп'яної продукції (-2% від показника за аналогічний період попереднього сезону). Лідерами в рейтингу виробників стали Київська,

Харківська, Вінницька, Дніпропетровська та Хмельницька області, сумарна частка яких у загальному виробництві круп склала 63%.

З урахуванням бойових дій та постокупаційних заходів на території Чернігівської та Київської областей наразі неможливо визначити доступні запаси вівса для переробки. Потужності ж в інших регіонах з урахуванням динаміки виробництва на основі аналізу попередніх років показують, що вони не зможуть забезпечити обсяги переробки на рівні з підприємствами Київської та Чернігівської області. У 2020 році виробництвом вівсяних круп займалося лише 13 підприємств, з яких 5 розташовано в Київській та Чернігівській областях. Крім того, більше 12,5 тис. тонн вівса вже було експортовано з України за період із липня до лютого 2021–2022 маркетингового року [32].

Продовольчою переробкою гречки в Україні займалося 56 підприємств. Основні обсяги виробництва було зосереджено в Хмельницькій та Харківській областях. Також у значимих обсягах гречані крупы виготовлялися на підприємствах Вінницької, Дніпропетровської, Тернопільської та Київської областей. При цьому в п'ятьох областях (лідерах у рейтингу) у 2020 році спостерігалось скорочення обсягів виробництва. Виняток становила лише Харківська область, але з урахуванням поточної військової ситуації в регіоні реалізація виробничого потенціалу виробництва гречані крупы є проблематичною.

Перспективною могла б бути переробка гречки в Дніпропетровській області, але в цьому регіоні вона майже не вирощується, й основна проблема полягає в забезпеченні сировиною. Така сама ситуація характерна й для Хмельницької області.

Можливою видається доставка сировини із Вінницької області, але в цьому регіоні наявні також значні обсяги переробки, які повинні покриватися власним виробництвом.

Основні ж обсяги виробництва зосереджено в Житомирській області. Але, з урахуванням внутрішньої переробки, їх також недостатньо для забезпечення потреб продовольчої переробки в потенційно перспективних

регіонах. Стосовно імпорту гречки слід зауважити, що в серпні-лютому поточного сезону 2021–2022 року було імпортовано 13,9 тис. тонн. При цьому імпорт здійснювався переважно з РФ та Казахстану. Відповідно, за поточних умов, подальший імпорт є неможливим, а для налагодження імпорту з інших країн потрібен певний час.

Лідерами за обсягами виробництва пшона є Черкаська, Харківська та Дніпропетровська області. Причому в усіх регіонах у 2020 році зафіксовано зростання обсягів переробки. Але якщо Черкаська та Дніпропетровська області відносно безпечні для роботи переробних підприємств, то можливість роботи таких підприємств у Харківській області наразі не визначена.

Стосовно забезпечення сировиною слід зауважити, що значні обсяги виробництва проса (майже 40%) зосереджено в найбільш небезпечних регіонах (Харківська, Херсонська, Миколаївська, Донецька області).

Найбільші обсяги виробництва проса є характерними для Одеської області, але переробка його на пшоно в цьому регіоні здійснюється в дуже незначних обсягах. Найбільш перспективним виглядає виробництво пшона в Дніпропетровській області, у якому власного виробництва проса достатньо для внутрішньої переробки. Проте цей регіон відносно близький до портів, через що значні обсяги проса могли бути експортовані. За період із серпня до лютого 2021–2022 маркетингового року з України було експортовано 85,4 тис. тонн проса (42% від обсягу виробництва), що суттєво знижує сировинний потенціал у цьому сегменті.

Наразі, з погляду продовольчого забезпечення продуктами переробки зерна, в Україні потенціал борошномельного сегменту є досить суттєвим: навіть за наявності проблем із роботою підприємств у небезпечних регіонах потреби населення в борошні загалом можуть бути задоволені. Але стримуючими факторами залишаються логістичні питання.

Що ж стосується круп'яної продукції, то найбільш проблемним виглядає сегмент гречки, який вимагає імпорту сировини чи готової продукції для забезпечення питомих показників виробництва на рівні попередніх сезонів. У

решті ж сегментів виробництво цілком може бути переорієнтованим, за умови забезпеченості сировиною.

Крім того, слід зазначити, що в Україні внаслідок міграційних процесів відбувся перерозподіл регіонального споживання продуктів харчування та зниження попиту на них в одних регіонах і зростання – в інших. На ці моменти слід звернути увагу під час планування доставок продовольства для забезпечення населення всім необхідним [32].

Кормове споживання зернових культур складає суттєву частку внутрішнього розподілу. В умовах війни для цього сегменту також характерними є певні зміни. Насамперед зміни обумовлено регіональною структурою поголів'я сільськогосподарських тварин.

За наявною статистичною інформацією, станом на 1 січня 2022 року основне поголів'я сформоване поза межами регіонів, які нині є найбільш небезпечними. У перерахунку на умовне поголів'я близько 28% загальної чисельності сільськогосподарських тварин розміщено в небезпечних та умовно безпечних областях. Відповідно для найбільш небезпечних регіонів цей показник становить 12% від загальної чисельності. При цьому слід зазначити, що знаходження поголів'я в небезпечних зонах не означає його повної втрати і також потребуватиме кормового забезпечення.

Водночас, враховуючи воєнні реалії сьогодення, можна зазначити, що близько 32% кормовиробництва зосереджено в небезпечних та умовно безпечних областях і 11% – в областях, які залишаються найбільш небезпечними [32].

Найбільш критичною може виявитися ситуація з виробництвом кормів для свиней, оскільки близько 48% цієї продукції вироблялося в небезпечних і умовно безпечних регіонах. Найменшої шкоди може зазнати виробництво кормів для птиці, оскільки лише 4% цього сегменту формувалося в областях, які наразі є найбільш небезпечними.

Враховуючи складнощі з отриманням шротів та макухи на тлі скорочення обсягів переробки олійних культур, а також зважаючи на наявність

суттєвих перехідних залишків зерна, яке можна використати як концентровані корми, слід сказати, що в таких умовах можливою є зміна раціону сільськогосподарських тварин. Тому за результатами сезону можливе збільшення обсягів кормового споживання зерна [32].

Ситуація з насіннєвим матеріалом демонструє, що, як правило, потребу в насінні для пшениці та ячменю вітчизняні аграрії покривають переважно завдяки сортам вітчизняної селекції, натомість як для посівів кукурудзи характерною є значна частка сортів імпоротної селекції.

Очікується, що потреба в насінні зернових культур під урожай 2023 року може зрости до 2,1 млн тонн (5,4% від прогнозованого врожаю, 3,6% загальної пропозиції), оскільки можливим є збільшення посівів до показників довоєнного періоду через повернення втрачених площ внаслідок активних бойових дій на цих територіях.

Через можливе скорочення посівної площі під кукурудзою у 2022 році, відносно 2021 року, на 43% насіннєвий фонд цієї культури поточного сезону прогнозується на рівні 80,0 тис. тонн (-47%). У сезоні 2022–2023 років, при очікуваному завершенні війни в Україні, потреба в насінні під урожай майбутнього року може скласти 130,0 тис. тонн (+63%).

Насіннєвий фонд круп'яних культур (сумарно овес, просо, гречка) у 2021–2022 маркетинговому році оцінюється у 26,0 тис. тонн, що на 35% поступається показнику сезоном раніше (40,0 тис. тонн). У 2022–2023 маркетинговому році насіннєвий фонд круп'яних культур прогнозується на рівні в 39,0 тис. тонн (+50% до поточного сезону).

Якщо після розмінування територій проведення посівної кампанії в більшості регіонів України має оптимістичний прогноз, то діяльність олійної галузі найближчим часом навряд чи відновиться через значне пошкодження шляхів та порушення логістичного ланцюжку.

Станом на 1 березня 2022 року близько 45% від загального обсягу запасів соняшнику, 27% запасів сої та 32% ріпаку в Україні знаходилися в областях, де практично безперервно відбуваються воєнні дії. Враховуючи

значні ушкодження інфраструктури, деяку частку з цих залишків може бути втрачено.

Водночас, з огляду на продовольчу безпеку нашої країни, ця частка не є критичною, а тих запасів олійної галузі та потужностей з її переробки, що знаходяться в регіонах без бойових дій, цілком вистачить для забезпечення олією усього населення країни до кінця поточного маркетингового року. З урахуванням очікуваного скорочення внутрішнього споживання олійних культур та продуктів їх переробки, залишки на кінець сезону можуть сягнути високих показників.

Також варто відзначити, що найменш критичною виглядає ситуація з ріпаком, оскільки основні обсяги реалізації припадають на першу половину сезону і його запаси в Україні традиційно на вказаний місяць вже знаходяться на мінімальному рівні.

Не варто забувати, що на початку квітня деякі області України були звільнені. Оцінити рівень втрат у регіонах поки ще не можливо, але загальний обсяг запасів може бути скориговано в більшу сторону найближчим часом.

Традиційно в Україні до 2021–2022 маркетингового року 75% олійної сировини перероблялося в середині країни. Цьому сприяла насамперед досить добре розвинена інфраструктура олійної галузі, яка більшою мірою орієнтована на експорт внаслідок відносно невеликого відсотку внутрішнього споживання продуктів переробки.

Найбільший відсоток внутрішньої переробки від загального виробництва спостерігається в сегменті соняшнику, у якому зосереджені основні переробні потужності – близько 22 млн тонн на рік без урахування заявлених до війни проєктів та олійниць у селах. У середньому за останні 10 років показник переробки соняшнику складав 97-98%. Проте в Україні є чітка тенденція залежності виробництва олії від її експорту, і в умовах перекриття основних шляхів відвантажень продукту на зовнішні ринки об'єм переробки соняшнику і, відповідно, виробництва олії значно зменшиться вже в

поточному сезоні й залежатиме від внутрішнього попиту, а також пропускної здатності західних кордонів.

Згідно з оцінками ІА «АПК-Інформ», обсяг переробки олійної галузі за поточний сезон загалом може скоротитися до мінімального показника за останні 7 сезонів, склавши близько 10,7 млн тонн.

Варто зазначити, що подальша переробка соняшнику буде залежати від розвитку подій в Україні. Але, враховуючи той факт, що значна кількість великих переробних підприємств розташована в південній частині країни (40% – частка в загальному обсязі переробних потужностей в Україні), де відбуваються найактивніші бойові дії, значного відновлення переробки найближчим часом очікувати не варто.

Так, за умови відновлення роботи переробних підприємств у найбільш безпечних на сьогодні областях на заході та частково в центрі країни, сумарно можна переробляти близько 400-600 тис. тонн олійної продукції щомісячно, чого більш ніж достатньо для забезпечення внутрішньої потреби в олії та часткового відновлення експорту.

Цей обсяг прорахований без областей, які були нещодавно звільнені й мають значні ушкодження інфраструктури, а також без Одеської, Дніпропетровської та Полтавської областей (сумарно 28% переробних потужностей), на території яких хоч і не ведуться бойові дії, проте вони є наближеними до лінії фронту.

Враховуючи реалії сьогодення й те, що місячний показник внутрішнього споживання олії буде зменшуватись насамперед через міграцію людей, показник переробки соняшнику буде балансувати орієнтовно між об'ємом експорту соняшникової олії через західні шляхи в довоєнний час та максимальною пропускною здатністю залізничних пунктів з наливних вантажів на західних кордонах, звичайно, з урахуванням об'єму внутрішнього попиту. Звісно, що значною проблемою залишиться логістика, наявність палива, готовність аграріїв продавати сировину, а також готовність переробних підприємств до поновлення роботи.

Ступінь переробки олійної галузі в наступному сезоні прогнозувати досить складно, оскільки неможливо передбачити подальший розвиток війни та масштаби руйнувань. За прогнозом на 2022–2023 маркетинговий рік, переробка може відновитися до близько 13 млн тонн за умови, якщо пропускна здатність західних кордонів буде збільшена, як про це оголошували в Укрзалізниці, а також, якщо війна не охопить більшу територію.

Відносно переробки інших олійних культур також варто виділити соєві боби. Традиційно обсяг внутрішньої переробки цієї культури поступається обсягу експорту (частка внутрішньої переробки до 2021–2022 років становила в середньому 43%) та значно залежить від внутрішнього споживання й експорту соєвого шроту. Відповідно, через блокування портів, що слугували основними шляхами відвантаження на зовнішні ринки продукту, очікується і зниження переробки сої. При цьому основні потужності з переробки соєвих бобів зосереджені на заході та в центрі України, внаслідок чого внутрішній попит на соєвий шрот може бути задоволений у повному обсязі.

Згідно з оцінками ІА «АПК-Інформ», у вересні-лютому 2022 року в Україні було перероблено близько 890 тис. тонн сої, що на 30% більше за показник минулого сезону.

З початком війни в Україні торгівля на ринку сої, як і на інших, була призупинена практично по всій країні й почала відновлюватися протягом першого тижня березня по мірі відновлення закупівлі переробними підприємствами.

На сьогоднішній момент переробка сої здійснюється здебільшого для задоволення внутрішніх потреб у соєвому шроті і в основному на територіях, де не проходять бойові дії. Учасники ринку відзначають, що мають складнощі з транспортом, водіями, каналами збуту продукції, формуванням сировинної бази тощо.

Таким чином, обсяг внутрішньої переробки сої у 2021–2022 роках може скоротитися до 1,3 млн тонн (-11% відносно до попереднього сезону), що може стати мінімальним за останні 4 сезони.

Що стосується ріпаку, то традиційно ця культура переробляється всередині країни в зовсім невеликих обсягах (у середньому 12% від обсягів виробництва) і в основному в першій половині сезону. Нині майже весь переробний потенціал цієї культури вичерпано, внаслідок чого коригувань у її балансі на поточний сезон через війну не очікується.

Споживання рослинних олій (соняшникова, пальмова, соєва, ріпакова тощо) в Україні до 2021–2022 маркетингового року не перевищувало в середньому 9% від загальної пропозиції цих продуктів всередині країни (виробництво та імпорт).

Внаслідок війни в Україні, очікується значне скорочення споживання соняшникової олії. При цьому варто зазначити, що це вже друге, але більш значне скорочення внутрішнього споживання олії за останні 10 років.

Основний об'єм виробництва соняшникової олії експортувався.

Суттєве скорочення споживання населенням, а також використання продукту для подальшої переробки, найімовірніше, буде спостерігатися вже наприкінці поточного сезону.

Основна причина цього – міграція українців внаслідок війни. Згідно з оновленими даними ООН, станом на початок квітня Україну залишили 4,44 млн громадян. При цьому, хоч масовий виїзд українців за кордон вже не спостерігається, внутрішня міграція продовжується зі східних областей у більш безпечні центральні та західні.

Згідно з даними офіційних джерел, кількість внутрішньо переміщених осіб від початку війни склала 6,5 млн. Деякі експерти вважають зазначений показник дещо перевищеним, але цей фактор вплине на розподіл споживання соняшникової олії в регіонах та на показник загалом у країні.

Використання інших рослинних олій всередині країни значно менше порівняно з соняшниковою олією.

Так, соєва, ріпакова чи лляна олії можуть використовуватися в харчовій промисловості (у виробництві майонезу чи інших продуктів), лакофарбовій, біодизельній та інших галузях, але об'єми внутрішнього споживання за сезон

до 2021–2022 маркетингового року в середньому складала, наприклад, для соєвої – 22 тис. тонн (8% від загального виробництва), для ріпакової – 1,4 тис. тонн (1% від виробництва). Основні ж вироблені об'єми традиційно експортувалися.

Окремо варто відзначити ситуацію з тропічними оліям, які імпортуються до України. Наприклад, у середньому за сезон споживається близько 170 тис. тонн пальмової олії. Але в подальшому цей показник залежатиме від пропускної здатності західних кордонів, оскільки основні шляхи імпорту наразі заблоковані.

Прогнозується, що у 2022–2023 роках відбудеться деяке скорочення внутрішнього споживання рослинних олій, але воно збільшиться у відсотковому відношенні через суттєве зменшення виробництва.

Шроті олійних культур є одними з основних компонентів кормів при годівлі тварин та птиці. Згідно з даними ІА «АПК-Інформ», до 2021–2022 маркетингового року в Україні в середньому в кормовому виробництві за сезон використовувалось близько 22-24% від загального виробництва трьох основних шротів олійних культур, зокрема, 1 млн тонн соняшникового шроту (макухи) (17% від загального виробництва продукту в країні), 650 тис. тонн соєвого шроту (макухи) (у середньому 57% від загального виробництва в країні) та всього лише 6 тис. тонн ріпакового шроту (макухи) (3-4% від загального виробництва в країні). Також у незначній кількості в кормовиробництві використовуються рослинні олії, серед яких можна назвати соєву олію тощо [33].

При цьому саме тваринницька галузь, внаслідок проведення значних бойових дій, у більш ніж 9 областях України виявилася в найбільш скрутному становищі. В умовах припинення роботи олійноекстракційних заводів майже по всій країні, у тому числі й через їхню високу вибухонебезпечність, тваринницькі підприємства у відносно безпечних регіонах стикнулися з труднощами при закупівлі кормів білкової групи. При цьому у небезпечних

регіонах ця проблема стоїть ще більш гостро внаслідок відсутності можливості безперебійного постачання кормів.

Також маємо інформацію щодо потрапляння ворожих снарядів до тваринницьких ферм.

Наразі інформація щодо втрат поголів'я в областях, що звільнені, ще уточнюється, але найбільш критична ситуація спостерігається в Харківській, Донецькій та Луганській областях, де тривають бої, а найближчим часом очікується їх посилення, а також у Запорізькій та Херсонській областях, що значною мірою ще окуповані.

На зазначені області припадало близько 12% від загальної кількості голів великої рогатої худоби, 14% – свиней, 9% – птиці і 16% – овець та кіз. Можливі втрати поголів'я в цих областях знайдуть відображення в споживанні шротів (макухи) вже до кінця поточного сезону [33].

У табл. 3.3 наведено частку областей України в загальному обсязі поголів'я станом на 1 січня 2022 року [33].

У табл. 3.3 сірим кольором позначено небезпечні та умовно небезпечні області.

За даними табл. 3.3 бачимо, що понад 32% поголів'я сільськогосподарських тварин знаходиться в небезпечних та умовно небезпечних областях України.

За умови продовження воєнних дій в Україні, у наступному сезоні тенденція скорочення в кормовому виробництві використання шротів (макухи) може зберегтися; прогнозується, що цей показник може стати мінімальним з часів 2012–2013 маркетингового року.

Таблиця 3.3 – Частка областей України в загальному обсязі поголів'я на 1 січня 2022 року, %

Область	Велика рогата худоба	Корови	Свині	Птиця	Вівці і кози
Вінницька	7%	7%	4%	19%	3%
Волинська	4%	5%	4%	4%	2%

Дніпропетровська	3%	3%	5%	11%	4%
Донецька	2%	2%	7%	2%	3%
Житомирська	6%	6%	2%	4%	2%
Закарпатська	4%	5%	4%	2%	12%
Запорізька	2%	2%	2%	1%	5%
Івано-Франківська	4%	5%	5%	2%	3%
Київська	4%	3%	11%	10%	4%
Кіровоградська	3%	3%	4%	2%	3%
Луганська	1%	1%	1%	0%	2%
Львівська	5%	5%	8%	6%	3%
Миколаївська	3%	3%	1%	1%	4%
Одеська	5%	5%	2%	1%	25%
Полтавська	7%	7%	6%	3%	4%
Рівненська	3%	4%	4%	4%	1%
Сумська	4%	4%	2%	2%	3%
Тернопільська	5%	6%	7%	2%	2%
Харківська	5%	4%	3%	3%	4%
Херсонська	2%	2%	1%	2%	2%
Хмельницька	8%	8%	6%	3%	4%
Черкаська	5%	4%	6%	13%	2%
Чернігівська	5%	5%	3%	2%	2%
Чернівецька	3%	3%	2%	2%	4%
Усього в сірій зоні	35%	32%	41%	37%	37%

Подальша внутрішня переробка олійних культур в Україні залежатиме від таких факторів:

- подальший розвиток ситуації в Україні через військову агресію Росії;
- готовність українських заводів відновити роботу в регіонах, де це можливо;
- наявність професійних кадрів;
- проведення посівної кампанії та фактичні збиральні площі, що формуватимуть урожай 2022, 2023 років;
- темпи відновлення та рівень експорту продуктів переробки олійних культур;
- логістичні аспекти [33].

Водночас внутрішнє споживання рослинних олій буде залежати насамперед від подальшої міграції українців та роботи олійно-жирових комбінатів.

При цьому внутрішнє споживання шротів олійних культур залежатиме насамперед від таких факторів:

- регіональний розподіл переробки та можливості логістики;
- попит та ціни на внутрішньому ринку шротів та суміжних ринках зернових;
- рівень втрат та швидкість відновлення поголів'я в галузі тваринництва;
- доступність продукції в небезпечних та окупованих областях.

На основі вищезазначеного можна виділити основні фактори, які будуть впливати на внутрішнє споживання:

- подальший розвиток військових подій на території України;
- налагодження логістики як сировини, так і готової продукції всередині країни;
- забезпечення експорту й імпорту сільськогосподарської продукції в критичних сегментах;
- рівень реалізації потенціалу потужності зернопереробних підприємств відповідно до поточної військової ситуації;
- формування державної підтримки зернопереробних підприємств, які навіть у довоєнний час мали досить низькі показники ефективності;
- формування попиту тваринницької галузі;
- рівень ризиків пошкодження об'єктів системи зберігання зерна;
- подальша активність міграційних процесів [32].

Загалом, за поточних умов, суттєвих проблем із забезпеченням українців продуктами переробки зерна наразі не очікується. Навіть більше: наявної кормової бази достатньо для підтримки функціонуючої тваринницької галузі. Але військові ризики залишаються дуже високими для забезпечення національної продовольчої безпеки.

У звіті Центру досліджень продовольства та землекористування наведено огляд Індексу доступності продовольства (ІДП) від початку повномасштабного військового вторгнення РФ.

Індекс доступності продовольства розраховується як відношення середньої заробітної плати до ціни кошика продуктів харчування [34].

Аналітики Центру досліджень продовольства та землекористування зазначають, що дані про зміну заробітної плати в статистичних оглядах обмежені, натомість як дані про ціни на товари доступні та регулярні.

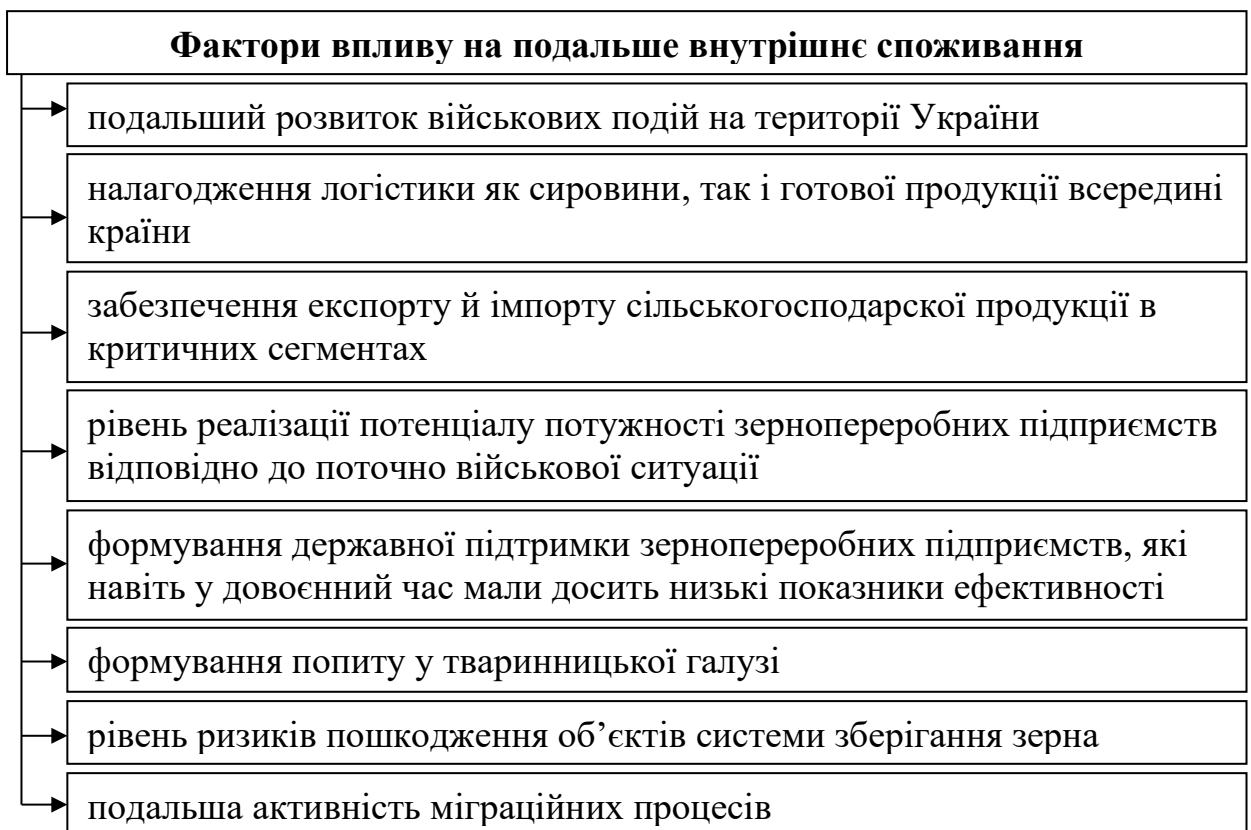

Рисунок 3.4 – Фактори впливу на подальше внутрішнє споживання

Тому у вищезазначеному звіті розглядалося чотири різні сценарії зміни доходів в Україні. У першому сценарії дані про доходи базувалися на опитуванні керівників компаній.

У другому використовувалася середня зарплата, розрахована за даними, зібраними з українського веб-сайту пошуку роботи. У середньому ця зарплата на 40% більша ніж за першим сценарієм, оскільки не включає безробіття.

Третій сценарій розглядав коригування вищезгаданих значень середньої зарплати відповідно до рівня спричиненого війною безробіття, оціненого в опитуванні агентства Gradus та включав виплати соціального страхування [34; 35].

Четвертий сценарій середнього доходу додатково включав коефіцієнт зміни доходу через перехід людей на неповний робочий день або оплачувану відпустку із зменшеною заробітною платою.

До повномасштабного вторгнення Індекс доступності продовольства становив 12,8. Тобто людина із середньою заробітною платою могла придбати кількість продуктових кошиків, еквівалентну запасу на 12,8 місяця.

Після 24 лютого 2022 року Індекс доступності продовольства суттєво знизився, оскільки зменшилися доходи населення та зросли ціни на продовольство. Залежно від місяця, ріст цін на продовольство склав 4-26% порівняно до довоєнного рівня. Середній місячний дохід споживача знизився на 6,0-39,1%, залежно від сценарію доходів.

У табл. 3.4 наведено Індекс доступності продовольства в Україні за 21.02.2022–09.09.2022 роки.

Таблиця 3.4 – Індекс доступності продовольства в Україні за період 21.02.2022–09.09.2022 років.

Період	Індекс доступності продовольства (ІДП)		Зміна Індексу доступності продовольства (ІДП)		Зміна цін
	Нижня межа	Верхня межа	Нижня межа	Верхня межа	
21.02.2022	12,8	12,8	0,00%	0,00%	0,00%
22.04.2022	6,51	11,36	-49,16%	-11,24%	+5,8%
13.05.2022	7,55	11,39	-41,02%	-11,04%	+4,4%
27.05.2022	7,43	11,22	-41,91%	-12,33%	+7,0%
17.06.2022	7,13	10,96	-44,32%	-14,41%	+10,6%

01.07.2022	6,28	9,59	-50,93%	-25,09%	+25,7%
15.07.2022	6,57	10,09	-48,70%	-21,17%	+19,4%
29.07.2022	6,78	10,52	-47,03%	-17,82%	+14,5%
26.08.2022	7,02	10,67	-45,17%	-16,61%	+12,9%
09.09.2022	7,24	10,92	-43,42%	-14,68%	+10,3%

На основі даних табл. 3.4 побудовано графік Індексу доступності продовольства за пів року війни в Україні.

Щомісячні зміни Індексу доступності продовольства відображають сезонність цін і події, пов'язані з війною. У квітні, коли вперше було оцінено ІДП, його зміна становила від -11,24% (2-ий сценарій доходу) до -49,16% (4-ий сценарій). Звільнення північних регіонів і стабілізація лінії фронту на південному сході України сприяло покращенню ІДП. Однак у червні сезонні фактори призвели до зростання цін на овочі, що знизило індекс: від -25,1% до -50,9%. У липні відбулося покращення ІДП за рахунок надходження нового врожаю овочів на прилавки магазинів, що стимулювало зниження цін на них. Станом на 9 вересня ІДП повернувся до травневого рівня: -14,68% – за 2-им сценарієм доходу та -43,42% – за 4-им сценарієм [36].

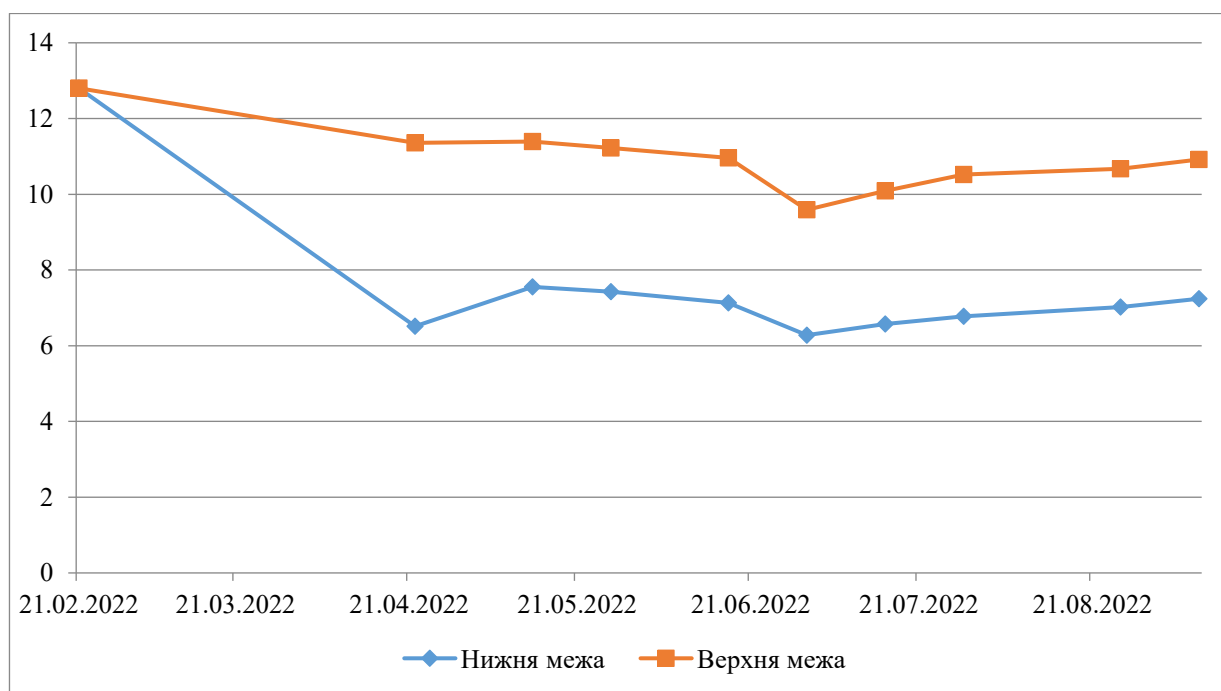

Рисунок 3.5 – Індекс доступності продовольства за пів року війни в Україні за нижньою та верхньою межею

Таким чином, після пів року війни, у зв'язку зі зростанням споживчих цін та безробіттям, доступність продуктів харчування в Україні знизилася на 15-43%, що свідчить про зниження загального рівня національної продовольчої безпеки.

3.2 Стратегічні рішення проблем у сфері забезпечення продовольчими товарами населення в Україні

Оцінка стану продовольчої безпеки показала, що досягнутий рівень розвитку власного виробництва сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства дозволяє гарантувати фізичну доступність для населення продуктів харчування в енергетичній оцінці на рівні 2 691 ккал на одну людину (на добу). Для порівняння нагадаємо, що середньодобова калорійність раціону в країнах ЄС знаходиться в межах 3 400-3 500 ккал.

Проведений у дослідженні аналіз стану забезпечення продовольчої безпеки в країні показав, що його можна в цілому визначити як задовільний.

Але війна погіршила майже всі показники.

Воєнні дії позначилися на зростанні цін на енергоносії, добрива, продукти харчування тощо. Водночас вищенаведені показники засвідчили зниження доходів більшої частини населення в Україні, що позначилося на погіршенні індексу доступності продовольства.

Така ситуація вимагає розробки заходів щодо нівелювання (усунення) наслідків сучасних викликів і реалізації програми з попередження кризових явищ у соціальній сфері та тих галузях, які мають критичний вплив на добробут громадян.

В Україні була розроблена «Стратегія продовольчої безпеки України», яка мала сприяти забезпеченню країни критично важливими запасами. Також Стратегія мала передбачити повноцінний доступ кожної людини до

продовольства, продовольчої незалежності країни та сталого розвитку сільського господарства.

Але реалізація Стратегії не забезпечила прогнозованих результатів. Події, обумовлені насамперед війною, поглибили негативні тенденції. В Офісі Президента України навіть пропонували державне регулювання цін та введення карток на продукти як один зі способів підтримки населення через зростання інфляції у 2022 році.

Як вже згадувалося, проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року» було оприлюднено 25 грудня 2020 року під час засідання робочої групи в Міністерстві економіки. Метою Стратегії мало стати забезпечення доступу усіх соціальних і демографічних груп населення до безпечних харчових продуктів у достатній кількості протягом року, а також створення умов для продовольчої незалежності України.

В документі зауважувалося, що в Україні виробляється достатньо продовольства для забезпечення громадян здоровим харчуванням. Проте, внаслідок низької купівельної спроможності населення та високої частки втрат продукції на усьому виробничо-збутовому ланцюжку, частина населення має обмежений доступ до необхідних харчових продуктів.

Також стратегічний документ передбачав накопичення паливних та інших матеріалів у необхідній кількості, у тому числі й газу, який мав бути закачаний у підземні сховища й використаний на забезпечення виробничих потужностей українського АПК тощо.

У результаті мультиплікативного ефекту низки негативних факторів (інфляція та зовнішня політика), а також через бездіяльність вітчизняних профільних установ та конкретних посадовців Україна не змогла підготуватися до кризи й створити запобіжники для найбільш вразливих галузей.

Стратегія не була реалізована. У межах Стратегії навіть не була затверджена на рік програма розвитку, у якій би мало йтися не лише про

харчові продукти чи енергетику, але й про загальний розвиток країни, а також не були конкретизовані етапи її реалізації.

Відповідно, через відсутність системності в реалізації Стратегії, виникли всі ті проблеми в різних галузях та сферах, про які йшлося вище.

Серед оперативних реакцій на поточні проблеми можна відзначити дії Уряду з урегулювання питань забезпечення газом тих підприємств, які виробляють соціально значиму харчову продукцію. Але до складу виробництв не потрапили підприємства, що виробляють, наприклад, крохмаль. Такі підприємства в Україні через відсутність державної підтримки або зупиняються, або перебувають на межі зупинки. Також зупинили діяльність теплиці.

Особливо несприятливі умови склалися для тих підприємців, які тільки побудували об'єкти й не можуть їх використовувати, адже їхня продукція мінімум на 30% буде дорожча за імпорتنу (причиною цього є те, що вони не потрапили до переліку компаній, які підтримуються державою відносно дешевим газом).

Також виникла проблема з виробниками мінеральних добрив.

Виробники добрив запропонували схему, завдяки якій держава може забезпечити їх ресурсами. Вони запропонували передати державі вже сплачені контракти з постачання газу, а держава в поточний момент має надати їм наявний газ зі сховищ. Такий крок, на думку виробників, дозволить зекономити до 40% витрат на ціні палива та дозволить зменшити на 20% вартість виготовлення добрив.

Проте навіть у сховищах України газу недостатньо, щоб забезпечити всі наявні потреби. За даними «Укртрансгазу», станом на січень 2022 року запаси природного газу в підземних сховищах (ПСГ) складали 13,517 млрд куб. м.

Однак варто враховувати, що 5 млрд куб. м – це середній показник видобутку газу за три місяці й показник буферу, який є недоторканим і має залишатися в сховищі для підтримки системи). Тож загальні запаси газу в сховищах абсолютно не відповідають обсягам споживання. Тобто сьогодні

запаси фактично складають не 13,5 млрд куб. м, а 8,4 млрд куб. м. Урядовці мали б зробити необхідні кроки для усунення такої загрози, адже саме проблеми з газом загрожують падінню всього ланцюга виробництва.

Через такі виклики відбулося зростання цін на продукти харчування, у тому числі й на товари з переліку соціально значимих, що й обумовило необхідність обговорення заходів щодо можливого застосування пільгових заходів для малозабезпечених верств населення («картки на продукти»).

Такі заходи, базуються на використанні американського досвіду, який був випробуваний програмою допомоги в додатковому харчуванні. Це головна програма продовольчої допомоги в США. Програма є федеральною, перебуває у віданні Міністерства сільського господарства США й передбачає фінансову допомогу для придбання харчових продуктів людям та сім'ям із низьким або нульовим доходом. Сутність програми полягає в тому, що певній категорії громадян видаються спеціальні картки, за допомогою яких вони можуть безкоштовно отримати пільговий набір продуктів з переліку найбільш необхідних. Інші товари (наприклад, алкоголь, одяг чи побутову техніку) за допомогою таких карток придбати неможливо [37].

Саме така програма допомоги обговорюється в Офісі Президента України.

Така ініціатива дійсно може бути корисною для підтримки незабезпечених верств населення, однак необхідно насамперед передбачити, щоб кошти такої підтримки направлялися українським товаровиробникам.

Але найбільш дієвіші заходи мають полягати у відновленні вітчизняної економіки, забезпеченні громадян гідною заробітною платою та пенсією. Звісно, що на це потрібен час та певні програми з відновлення економіки.

Цікавим є досвід країн ЄС, де більшість країн встановили нульове ПДВ для низки продуктів харчування, в Україні ці товари оподатковуються за ставкою 20%.

Крім того, Уряд 12 січня 2022 року прийняв Постанову про граничний рівень торговельної надбавки на деякі продукти харчування – не вище ніж

10%. Ці обмеження діяли до травня 2022 року. Обмеження стосувалися таких груп товарів: хліб, батон, крупа гречана, цукор-пісок, борошно пшеничне, макаронні вироби, молоко, олія соняшникова, яйця курячі (С-1), птиця (тушка) та масло вершкове (72%). Ці заходи Уряд ввів для того, щоб утримати зростання цін, яке обумовлене, у тому числі, і світовою інфляцією [37].

Водночас Український союз промисловців і підприємців (УСПП) повідомив, що підтримує тимчасове державне регулювання цін на соціально значимі продукти лише за умови виважених розрахунків та прогнозованих наслідків для виробників цих груп товарів.

За інформацією від УСПП, протягом 2021 року олія подорожчала на 48%, яйця – на 11,5%, цукор – на 35%, м'ясо – на 12,9%, овочі – на 12,7%. Здебільшого причиною такого здорожчення є зростання цін на газ та електроенергію. Нагадаємо, що ціна на газ для промисловості за 2021 рік зросла з 5-6 грн до 60 грн за кубометр [37].

При цьому уряд, як уже зазначалося, на вимогу промислової спільноти пообіцяв підтримку деяким (перелік далеко неповний) галузям, що полягає в обмеженні націнки на газ до 24%. Про критичну ситуацію говорили на засіданні УСПП ще наприкінці грудня 2021 року представники хімічної галузі, скловарів, легпрому, тепличного господарства та багатьох інших. Вони звертали увагу на те, що в умовах нестабільності та викликів необхідно розробити механізми не тільки держрегулювання цін на товари, щоб захистити споживачів, але й підтримки вітчизняних виробників [37].

Тому УСПП, Антикризова рада громадських організацій наполягали на комплексності дій уряду в цьому напрямі. Окрім антикризових заходів в енергосекторі, зауважували, що потрібні ще й додаткові заходи щодо впровадження податкових новацій, здешевлення кредитів для виробників тощо.

Проте основний тренд розвитку, вважають підприємці, має полягати в тому, щоб «Уряд зробив 2022 рік роком створення доданої вартості в АПК та інших важливих секторах економіки».

Наступна проблема, яка потребує вирішення, – це наведення порядку з контрабандою готових продовольчих товарів з-за кордону. Саме контрабанда не дає можливості розвивати власну переробку через неконкурентність у ціні.

Ще одна проблема – це те, що більшість українських аграріїв (особливо малих) не має сьогодні доступу до кредитування на більш-менш сприятливих для себе умовах.

Також необхідно завершити та прийняти закон «Про торгівлю», обговорення якого триває вже 10 років. Аналогічний закон уже давно ухвалено в ЄС. Цим законом визначено, яка має бути надбавка, якими мають бути строки повернення коштів за продукцію під реалізацію тощо.

Наступним аспектом забезпечення продовольчої безпеки в Україні є необхідність формування Державного резерву.

В Україні є 4 стратегічні державні підприємства, від якісного функціонування яких напряду залежить, або може залежати, питання продовольчої безпеки країни: Державна продовольчо-зернова корпорація України (ДПЗКУ), АТ «Аграрний фонд», ДСБУ «Аграрний фонд» і Держрезерв України.

З перелічених компаній ДПЗКУ знаходиться на межі банкрутства, Державний резерв має купу проблем, не може позбутися корупційних скандалів, Компанія ДСБУ «Аграрний фонд» за 19 років не провела жодної товарної інтервенції, хоча серед цілей її створення була діяльність щодо інтервенційних закупівель зерна.

АТ «Аграрний фонд» було створене під форвардну програму закупівлі зерна і є єдиною компанією з усіх, яка могла б взяти на себе завдання з формування харчового резерву. Проте держава має дати йому повноваження на це, фінансування та додаткові виробничі потужності, які вже не потрібні іншим держустановам (як-от КХП, елеватори). Наразі компанія власним коштом забезпечує свою діяльність і фінансову комунікацію з аграріями на ринку.

Необхідно створити надійний резерв, який повинен зберігати стратегічний запас продуктів і забезпечувати харчову стабільність у країні. Потрібно забезпечити ухвалення будь-яких змін у структурі цього резерву тільки виключно через рішення уряду. Потрібно, щоб уряд затвердив перелік структур, які мають виконувати функції товарних інтервентів. Адже саме ці структури повинні в моменти зростання цін викидати на ринок певну частину товарів і гасити попит. І навпаки, коли на ринку з'являється надлишок продукції, щоб аграрії не зазнали збитків, Держрезерв має скуповувати у фермерів продукцію, стимулюючи тим самим цінову пропозицію на ринку.

А головним завданням товариства є забезпечення антикорупційної діяльності Держрезерву, тобто слід «вивести «гризунів», які встигають з'їсти 2700 вагонів зерна».

Таким чином, можемо зазначити, що, маючи цілу низку внутрішніх проблем та зовнішніх викликів, необхідно структурувати питання енергетичної та продовольчої безпеки країни. Україні потрібна Стратегія, яка буде включати не тільки заходи щодо нівелювання або усунення наслідків проблем, але які можуть їх запобігти [37].

На основі вищевикладеного, можемо визначити основні напрямки державної підтримки під час воєнного стану в Україні.

Держава, з метою стимулювання аграріїв до проведення посівної кампанії задля продовольчої безпеки населення провела кілька заходів, серед яких можна виділити основні:

1 Верховна рада України внесла зміни до Земельного кодексу, відповідно до яких передача в оренду сільськогосподарської землі державної та комунальної власності здійснюватиметься без проведення онлайн аукціонів.

2 Прийнято Постанову Уряду, що значно спрощує імпорт посівного матеріалу. Варто відзначити, що імпорт посівного матеріалу, наприклад пшениці чи сої, практично не здійснюється, натомість використовується

українське насіння. А от імпорт насіння соняшнику чи кукурудзи багато в чому формує майбутній урожай.

3 Задля уникнення дефіциту пального на АЗС та з метою стримати підвищення вартості ресурсу в Україні, Кабінет міністрів України ухвалив два рішення: тимчасово скасовано акциз, а також знижено ставку ПДВ на пальне до 7%.

4 З боку банківської системи спрощується доступ аграріїв до кредитних ресурсів – надаються кредити під 0%.

5 Мінагрополітики України в березні запустило платформу на підтримку аграріїв під час посівної, виявляючи дефіцитні аспекти. Водночас у рекомендаціях від Міністерства під час посівної кампанії була зазначена необхідність приділити увагу культурам, які можуть забезпечити нашій країні продовольчу безпеку, тобто ячменю, гороху, вівсу.

6 За сприяння Міністерства фінансів, ЄБРР розглядає можливість надання кредитних ліній для українських аграріїв. Водночас Європейська комісія вже ухвалила рішення про надання фінансової допомоги українським фермерам, які найбільше постраждали від результатів вторгнення Росії в Україну.

Але варто зазначити, що цю допомогу отримають не всі. Крім того, чітко не встановлено часові рамки, у які надійде фінансова підтримка. А тим часом основними проблемами залишаються брак палива, насіння, добрив та робочих кадрів.

Що стосується ресурсного забезпечення, то можна зазначити, що в поточних умовах продовольча безпека буде залежати від таких факторів:

- подальший розвиток ситуації в Україні через військову агресію Росії;
- активні бойові дії в південних, східних та північних областях та постійна зміна ліній фронту;
- мінування значної частини територій, у тому числі сільгоспугідь;
- логістика – зокрема зруйновані дороги та дефіцит палива й водіїв, внаслідок чого доставка насіння чи добрив буде значно ускладнена;

- фінансування – дуже багато сільгоспвиробників розраховували на реалізацію наявних запасів зернових чи олійних культур навесні перед посівною для поповнення оборотних ресурсів. Це питання стоїть особливо гостро в регіонах, наближених до лінії фронту, де торгівля проходить дуже слабо.

Не маючи можливості підготуватися належним чином та враховуючи логістичні проблеми, аграрії будуть використовувати ресурси, доступні в їхньому регіоні.

Щодо логістичних складнощів, то, за оцінками Міністерства економіки, втрати інфраструктури за період бойових дій досягли 119 млрд дол. США. Зруйновано майже 8 тис. км доріг і пошкоджено десятки залізничних станцій, інфраструктура енергосистеми країни. Це все значно ускладнює переміщення вантажів, серед яких і ключові ресурси для агросектору. Також значні проблеми із забезпеченням паливом як транспортних компаній, так і самих аграріїв. Основні обсяги палива витрачаються на потреби Збройних сил. Багато хто з аграріїв повідомляв, що віддали на користь ЗСУ свої наявні запаси дизельного пального. Крім того, усе частіше повідомляється про знищення запасів палива внаслідок обстрілів.

Таким чином, нині можна говорити про достатню кількість ресурсів для аграріїв, але рівень забезпеченості ними нерівномірний у розрізі регіонів й ускладнений проблемами перевезення ресурсів у середині країни.

Таким чином, виходячи з вищезазначених аспектів діяльності аграріїв, в Україні необхідні не тільки оперативні рішення щодо нівелювання проблем, які в них виникають через війну та відповідні складності забезпечення необхідними ресурсами, а й стратегічні рішення щодо недопущення проблем у сфері забезпечення продовольчими товарами населення в Україні.

Розроблена «Стратегія продовольчої безпеки України», яка мала за мету не тільки сприяти забезпеченню країни критично важливими запасами, а й забезпеченню доступу кожної людини країни до продовольства, продовольчої

незалежності країни та сталого розвитку сільського господарства, не була реалізована.

Тож у межах Стратегії необхідно затвердити оновлені програми розвитку (на час війни та на післявоєнний період), конкретизувати етапи їх реалізації, визначити відповідальних та контрольні точки.

Крім того, Україні потрібна Стратегія, яка буде включати не тільки заходи щодо нівелювання або усунення наслідків проблем, але й заходи попереджувальної дії, які можуть запобігти їх виникненню. Для цього внутрішні і зовнішні проблеми та виклики необхідно структурувати, визначивши структурно-логічну схему їх виникнення та впливу на інші аспекти продовольчої безпеки країни, та системно їх вирішувати.

3.3 Концепція продовольчої безпеки

У світі забезпеченню продовольчої безпеки як проблеми глобального характеру, що має пріоритетну значимість, відводиться ключова роль. Незважаючи на те, що кожна людина, згідно з інструкціями таких міжнародних інститутів, як ФАО, має право на забезпеченість продуктами харчування, не кожна країна може забезпечити фізичну та економічну доступність продовольства для своїх громадян.

Також продовольча безпека є одним із ключових елементів у системі економічної безпеки країни.

На міжнародному рівні забезпечення продовольчої безпеки виявляється, у тому числі, через рівень інтеграції національного агропромислового комплексу у світове торгівельно-економічне співтовариство. Забезпечення сталого економічного розвитку на основі збалансованого споживання природних ресурсів, зокрема й продовольства, є критерієм визначення майбутнього становища держави в системі міжнародних відносин.

Необхідно відзначити, що в аграрній політиці двох найбільш впливових суб'єктів світової економіки – Європейського Союзу та США – забезпеченню продовольчої безпеки приділяється особливе значення. У цих країнах вирішення продовольчої проблеми є основною серед низки пріоритетних завдань державної політики. Загалом провідні країни, сприяючи розвитку світового ринку, підтримують високий рівень самозабезпечення продовольством усередині країн, а саме: США та Франція – понад 100%, Німеччина – 93%, Італія – 78%, Японія – 50%.

У США та в Японії стан продовольчого забезпечення визнано найважливішим показником національної безпеки.

У країнах Євросоюзу на державному рівні всебічно підтримується розвиток сільського господарства. Особлива роль у забезпеченні продовольчої безпеки ЄС приділяється реалізації так званої Спільної аграрної політики.

Звичайно, у сучасних умовах практично для будь-якої національної економіки, і зокрема для її окремих секторів, стає все важче добиватися й нарощувати в будь-якій галузі конкурентні переваги. Вільне переміщення капіталу, технологій, робочої сили веде до вирівнювання умов конкуренції. Щоб мати конкурентні переваги, необхідно використовувати увесь комплекс умов та факторів у суперництві на зовнішніх ринках.

Проаналізувавши міжнародний досвід у питаннях забезпечення продовольчої безпеки, можна зробити висновок, що перед сучасним агровиробництвом стоять актуальні проблеми, пов'язані з довготривалими трендами аграрного ринку, його нестабільністю, що посилюється, змінами в структурі споживання та очікуваннях покупців; впливом лібералізації міжнародної торгівлі на конкурентоспроможність виробництва; нетрадиційним використанням сільськогосподарської продукції, насамперед поза продовольчою сферою, наприклад для вироблення біопалива; необхідністю освоєння нових технологій, насамперед інформаційно-комунікаційних; впливом кліматичних умов, що змінюються; зростанням населення Землі та урбанізацією, змінами в раціонах харчування, обмеженими

можливостями розширення оброблюваних земель, а також прогнозованим дефіцитом водних ресурсів. Усе це створює загрозу світовій продовольчій безпеці та вимагає постійного вдосконалення вживаних заходів, спрямованих на стабілізацію економіки сільського господарства.

Для забезпечення продовольчої безпеки країни у вітчизняному АПК потрібно вдосконалювати сучасний економічний механізм, для якого були б характерні високий рівень саморегулювання на основі ринкових принципів та певний рівень державного впливу.

Економічний механізм агропромислового виробництва має базуватися на створенні умов для розширеного відтворення в агропромисловому комплексі з метою повнішого забезпечення країни сільськогосподарською продукцією, сировиною та продовольством.

Це передбачає збільшення масштабів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі шляхом їх фінансування та кредитування, регулювання продуктових ринків, здійснення державного управління та контролю в сільському господарстві.

Рекомендації щодо вдосконалення економічного механізму функціонування агропромислового комплексу країни виходять із поетапного виконання закладених у проєкті «Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року» основних цілей та принципів державної сільськогосподарської політики:

- розвитку конкурентоспроможного та сталого сільськогосподарського виробництва;
- формування розвинених ринків сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства;
- створення для сільськогосподарських товаровиробників рівних із суб'єктами господарської діяльності інших галузей економіки умов отримання доходів;
- зростання доходів осіб, зайнятих у сільському господарстві, покращення якості життя громадян, які проживають у сільській місцевості;

- охорони довкілля, збереження та відтворення природних ресурсів, що використовуються в сільському господарстві.

Державна фінансова допомога сільському господарству має включати підтримку систем кредитування сільськогосподарських товаровиробників та страхування врожаю сільськогосподарських культур, окремих галузей сільськогосподарського виробництва; придбання сільськогосподарськими товаровиробниками матеріально-технічних ресурсів; соціальної структури в сільській місцевості.

Сільськогосподарські товаровиробники повинні мати право на субсидії з Державного бюджету, що надаються на компенсацію частини первісного лізингового внеску, витрат на придбання мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин вітчизняного виробництва, комбікормів, пального та мастильних матеріалів, електроенергії, палива та газу.

Основні організаційно-економічні механізми забезпечення національної продовольчої безпеки мають бути спрямовані насамперед на регулювання продовольчого ринку та дотримання фінансових та економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників, а також на захист інтересів споживачів продукції АПК.

У сфері державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності необхідне вдосконалення практики введення тимчасових обмежень чи квот на імпорт сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства, які мають сприяти створенню умов розвитку конкурентоспроможного вітчизняного АПК (виробництв з високою доданою вартістю).

Подальшого сталого розвитку аграрного сектора, що забезпечує збільшення обсягів сільгоспвиробництва, можна досягти шляхом інтенсифікації використання землі із залученням високих технологій.

Для підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрної сфери необхідні також формування та розвиток великих інтегрованих підприємств АПК.

Динаміка світового розвитку останнього часу виявилася в тенденціях глобалізації світового господарства, розшаруванні громадської думки з питань міждержавної кооперації та намірів держав, що стимулювали виникнення, розвиток та зростання активності Світової організації торгівлі (СОТ). Нині на країни, що входять до її складу, припадає близько 95% світової торгівлі.

Принципи регулювання торгових операцій визначено в Угоді СОТ з сільського господарства, що входить до складу суміжних із Загальною угодою про торгівлю та тарифи багатосторонніх торгових договорів. Ця Угода є обов'язковою для всіх членів СОТ і встановлює багатосторонні правила торгівлі сільськогосподарською продукцією щодо доступу на ринок та субсидування.

Ефективно функціонуючий АПК і продовольчий сектор національної економіки, що стійко розвиваються, є гарантами достатньої продовольчої забезпеченості, а отже є елементами національної економічної безпеки.

Як уже відзначалося, забезпечення продовольчої безпеки є складовою національної безпеки, найважливішою складовою соціальної, економічної та демографічної політики, необхідною умовою підвищення тривалості та підтримки високої якості життя населення країни, збереження її державності та суверенітету.

Стовпами агропродовольчого підкомплексу практично будь-якої економіки є м'ясна, молочна та зернова або зернопродуктова промисловість, оскільки саме вони забезпечують виробництво продуктів першої потреби для населення. Від того, у якому стані знаходяться ці галузі та наскільки вони конкурентоспроможні, залежить і продовольча безпека та стан національної економіки загалом та її місце на зовнішньому ринку.

На рис. 3.6 представлені основні елементи системи національної продовольчої безпеки, які включають мету, завдання, функції, принципи, механізми та інструменти забезпечення, індикатори та пріоритетні напрями забезпечення.

Розглянувши стан справ у ключових галузях агропродовольчого комплексу вітчизняної економіки, можна говорити про те, що, незважаючи на наявність серйозних проблем, що позначаються на конкурентоспроможності цих галузей на зовнішньому та внутрішніх ринках, ці сегменти харчової промисловості нині є найбільш перспективними з погляду інвестиційної привабливості та інноваційного розвитку.

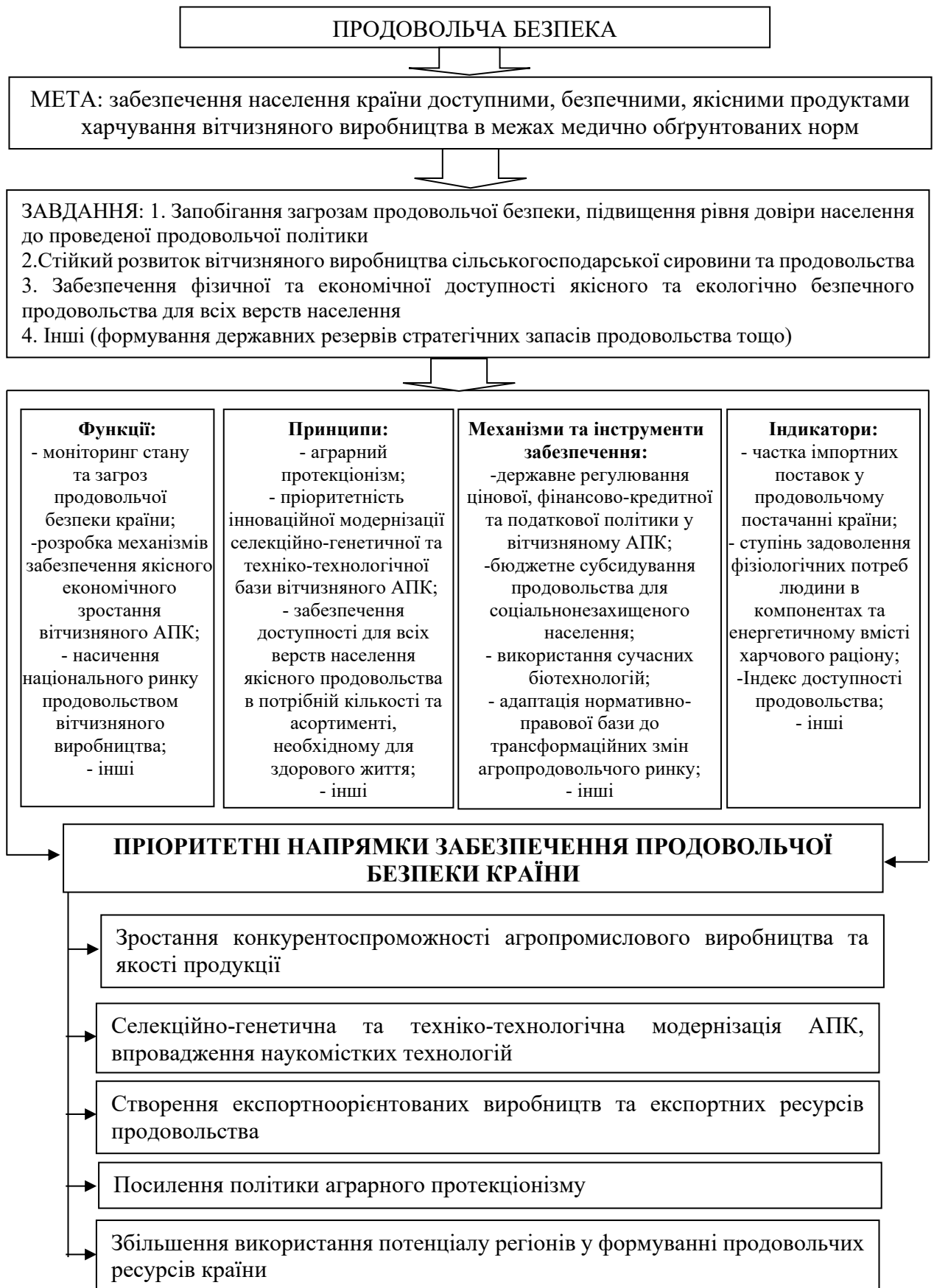

Рисунок 3.6 – Основні елементи системи національної продовольчої безпеки

Проведений аналіз показав, що сучасний стан світового сільського господарства та агропродовольчих ринків не дозволяє забезпечувати населення планети безпечними та високоякісними продуктами харчування, через кризові ситуації знижується рівень доступності та споживання найважливіших продуктів харчування. Продовольча проблема набула рис продовольчої безпеки, вирішення якої потребує узгодженої політики та спільних практичних дій світової спільноти. Однак такі дії ні в сучасних умовах, ні в перспективі на глобальному рівні не є достатніми.

Проблема продовольства у кожній країні, у тому числі й в Україні, має вирішуватися на основі своїх можливостей, переважно на основі власного виробництва за максимальних гарантій безпеки. Через війну, яка почалася 24 лютого 2022 року, стан продовольчої безпеки України зазнав негативного впливу. В Україні, як вже зазначалося, знизився рекомендований рівень споживання громадянами основних продуктів харчування.

Зростає значення забезпечення продовольчої безпеки України під впливом зовнішніх чинників, оскільки продовольство дедалі більше стає однією з основних важелів політичного й економічного тиску в міжнародних відносинах.

Загалом напружена нині ситуація із забезпеченням продовольчої безпеки України ускладнюється тими наслідками, які виникли й можуть виникнути найближчим часом у зв'язку зі світовими продовольчими, фондовими й фінансовими кризами, які позначаються тією чи іншою мірою на функціонуванні вітчизняного продовольчого комплексу.

Основними причинами стану продовольчої безпеки України під час війни з РФ є:

- недостатній рівень виробництва сільськогосподарської продукції, особливо тваринництва через те, що значна частина територій знаходиться в небезпечній або умовно небезпечній зоні;
- низький рівень доходів населення, а отже, і платоспроможного попиту;
- пошкодження частини інфраструктури агропродовольчого ринку;

- порушення всього ланцюжка – від виробника до кінцевого споживача;
- недосконалість економічного механізму регулювання агропродовольчого ринку, зокрема цінових відносин;
- інші.

Загалом проведені дослідження та оцінка продовольчої безпеки дозволили виявити слабкі місця в продовольчій безпеці, позначити пріоритетні напрямки її забезпечення.

Таке дослідження може сприяти подальшому моніторингу та плануванню заходів щодо забезпечення національної продовольчої безпеки.

Як показують дослідження, з метою забезпечення продовольчої безпеки більшість розвинених країн використовує у своїй аграрно-продовольчій стратегії такий важливий чинник, як механізм СОТ. З його допомогою вони здійснюють розширення ринків власних надлишкових продуктів в інших країнах, збільшуючи асортимент продовольчих товарів.

Нагадаємо, що 10 квітня 2008 року Верховна Рада ратифікувала угоду про вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ). Членство в СОТ означає взаємні зобов'язання країн-учасниць щодо використання пільгових митних ставок та незастосування тих санкцій, від яких потерпають українські експортери.

Крім того, статус члена СОТ є позитивним чинником для всебічного розвитку торговельних відносин з окремими країнами світу та угрупованнями держав. І навпаки, налагодження сприятливого режиму взаємовигідних економічних відносин з провідними агентами світової торгівлі є чинником інтеграції країни до системи СОТ.

Зокрема, для України велике значення мало рішення ЄС у 2000 році щодо часткового визнання за нею статусу країни з ринковою економікою та неможливості застосування щодо неї тих антидемпінгових процедур, які можуть бути правомірними стосовно держави без такого статусу.

Вступ до СОТ мав для України низку позитивних моментів:

- відкриття для українських товарів певних ринків;

- придбання деяких нових технологій;
- можливість порівняно просто вирішувати конфлікти у сфері зовнішньої торгівлі товарами й послугами.

З іншого боку, вступ до цієї організації спричинив ряд серйозних загроз, пов'язаних насамперед з істотним зниженням або повним скасуванням митних бар'єрів, що призвело до здешевлення імпортованих товарів, зробило їх доступнішими для населення поставивши в такий спосіб більшість українських товаровиробників на межу розорення.

Вступ до СОТ є вигідним кроком насамперед для високорозвинутих країн, виробники яких одержують доступ для своєї високотехнологічної продукції до нових ринків [38].

У роботі показано, що гарантом подальшого підвищення рівня продовольчої безпеки є реалізація заходів, пов'язаних насамперед зі стійким розвитком сільських територій, значним нарощуванням обсягів виробництва, формуванням та розвитком конкурентних переваг вітчизняної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, активізації політики у сфері підвищення рівня та якості життя населення.

Політика забезпечення продовольчої безпеки повинна бути системою науково обґрунтованих заходів, яка може бути виражена у вигляді концепції (рис. 3.7).

Під час розробки концепції нами було розглянуто досвід розвинених країн. Як відомо, у розвинених державах застосовуються два підходи до забезпечення продовольчої безпеки: перший – пріоритет підтримки національного сільськогосподарського товаровиробника (країни ЄС); другий – рівна підтримка як сільськогосподарських товаровиробників, так і споживачів продовольства (США).

Рисунок 3.7 – Структура концепції продовольчої безпеки

Вважаємо, що в Україні доцільно використовувати підтримку як споживачів, так і сільськогосподарських товаровиробників. З метою досягнення продовольчої безпеки державна політика має здійснюватися за такими напрямками (рис. 3.8):

- щодо економічної доступності продовольства – це підвищення доходів населення та державна підтримка соціальних груп з низькими доходами;
- щодо фізичної доступності продовольства – це забезпечення безперебійного його надходження до місць споживання;
- щодо забезпечення високої якості продовольства та його екологічної безпеки – це стимулювання підвищення якості харчування;

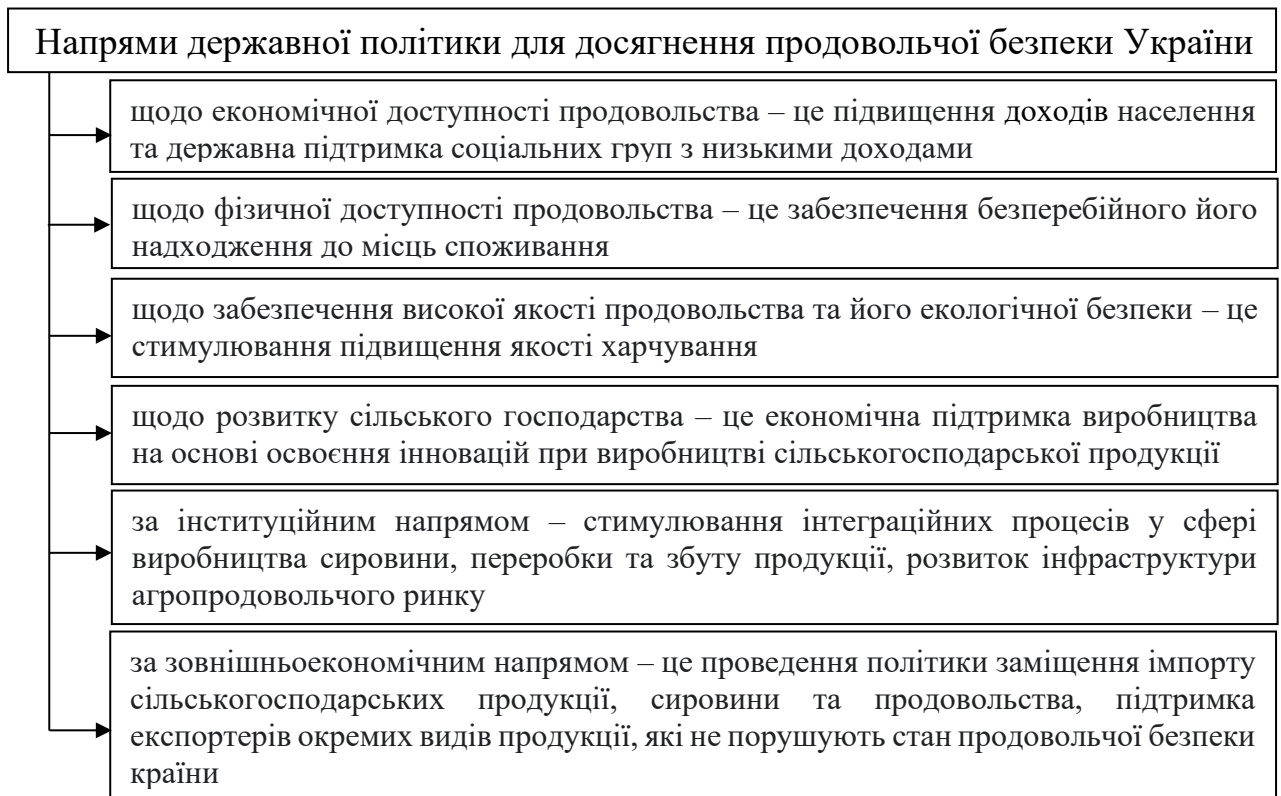

Рисунок 3.8 – Напрями державної політики для досягнення продовольчої безпеки України

- щодо розвитку сільського господарства – це економічна підтримка виробництва на основі освоєння інновацій при виробництві сільськогосподарської продукції;

- за інституційним напрямом – стимулювання інтеграційних процесів у сфері виробництва сировини, переробки та збуту продукції, розвиток інфраструктури агропродовольчого ринку;

- за зовнішньоекономічним напрямом – це проведення політики заміщення імпорту сільськогосподарських продукції, сировини та продовольства, підтримка експортерів окремих видів продукції, які не порушують стан продовольчої безпеки країни.

Реалізація таких заходів дозволить до 2030 року загалом вирішити проблему забезпечення продовольчої безпеки країни та наблизитись до середнього рівня споживання продовольства в розмірах, визначених раціональними нормами.

Зрозуміло, що забезпечення продовольчої безпеки в Україні впливає на глобальну безпеку.

Розв'язана РФ війна проти України загострила глобальну продовольчу кризу, що має катастрофічні наслідки для всього світу.

Як показав проведений у 2 розділі аналіз, до війни разом Україна та Росія експортували майже третину об'єму світового виробництва пшениці та ячменю. За даними ООН, у 2021 році країна «нагодувала» 400 млн людей у всьому світі. До 2022 року Україна в середньому щорічно експортувала 50 млн тонн сільськогосподарської продукції. Окрім того, у 2020–2021 роках Україна вивозила на продаж 5,27 млн тонн соняшникової олії, що становило 46,9 % світового експорту.

Приблизно 90 % української пшениці й іншого зерна транспортували на світові ринки морем. Після повномасштабного вторгнення Росія заблокувала узбережжя Чорного моря, тож протягом перших 5 місяців війни вивезення зерна основними морськими шляхами вимушено призупинилося. Окрім того, як вже зазначалося, через обстріли суттєво пошкоджена сільськогосподарська інфраструктура, знищено врожаї на полях та елеваторах, а в травні 2022 року було знищено навіть Харківський насіннєвий банк.

Наслідки війни відчуває не тільки Україна, а й інші держави, з якими налагоджені різнорівневі зв'язки.

Можна сказати, що військова агресія РФ спричинила найбільшу кризу у світі з часів Другої світової війни.

Ця криза проявляється через:

- продовольчу кризу;
- енергетичну кризу;
- економічну кризу;
- міграційну кризу
- гуманітарну кризу;
- екологічну кризу;
- ядерну кризу;

- безпекову кризу.

Продовольча криза пов'язана з тим, що через блокування експорту українського зерна посилюється голод у деяких найбільш вразливих регіонах світу.

Поставки зерна частково відновилися завдяки довгим переговорам, які закінчилися підписанням угоди 22 липня 2022 року між Україною, Росією та Туреччиною про відновлення безпечного експорту українських зернових Чорним морем. Це дозволило розблокувати постачання, однак ситуація із продовольством у світі все ще залишається критичною. Наприклад, у Східній Африці безперервна посуха, блокада зерна й економічні наслідки війни в Україні вже спричинили масовий голод, і 3 млн людей у регіоні можуть загинути.

Згідно з даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), з літа 2021 року до літа 2022 року світові ціни на м'ясо зросли на 8,2%, молочні продукти – на 23,5%, пшеницю – на 10,6%. І надалі вони продовжуватимуть рости. У найгіршому випадку, за оцінками ООН, світові ціни на харчові продукти можуть зрости ще на 8,5% до 2027 року. ФАО також прогнозує, що протягом 2022 року до 181 млн людей у 41 країні можуть стикнутися з продовольчою кризою або ще вищим рівнем голоду.

Наступний прояв кризи – це енергетична. Причиною її виникнення є те, що Росія входить до трійки провідних світових виробників нафти та є найбільшим у світі експортером газу. Ще до вторгнення РФ в Україну ситуація з енергоресурсами у світі була складною. Країни почали відновлюватись від пандемії COVID-19, і стрімкий перезапуск виробництва спричинив підвищення цін на вугілля, природний газ і нафту. Водночас Росія скористалась своїм монопольним статусом на європейському ринку газу, скоротивши постачання та завищивши ціни.

Як зазначалося у заяві Міжнародного енергетичного агентства у вересні 2021 року, через занадто високі ціни на газ певним європейським заводам із виробництва добрив навіть довелося закритися (деякі заводи Ince компанії CF

Fertilisers у Британії, заводи Agropolychim і Neochim в Болгарії), а ціни на добрива за рік зросли на 300%. Це прямо вплинуло й на продовольчу ситуацію.

Наразі ситуація лише погіршилася: постачання природного газу з Росії стало цілком нестабільним і непередбачуваним, тому Європа опинилася в енергетичній кризі. Уже 7 березня 2022 року ціни на природний газ у Європі досягли історичного максимуму в 3700 дол. за тисячу кубометрів на біржі ICE Futures. А ціни на нафту Brent у березні 2022 року зросли до майже 129 дол. за барель уперше з 2008 року.

Енергетична криза обумовила ще одну – економічну. Зростання цін на паливо призвело до вищих транспортних витрат, а це зі свого боку обумовило підвищення цін на всі товари: від харчових продуктів до різноманітних послуг.

Економічна криза через війну в Україні відбилася на світовій економіці. Так, Президент Світового банку Д. Малпасс стверджував, що, за прогнозами, між 2021 і 2024 роками світове зростання економіки сповільниться на 2,7%. Це більш ніж удвічі перевищує такий показник, зафіксований між 1976 і 1979 роками, коли востаннє спостерігали стагфляцію, тобто ситуацію, коли основні економічні процеси сповільнювалися (знижувався попит, пригальмовувався бізнес й діяльність підприємств), а інфляція зростала.

Дані статистичного агентства ЄС Eurostat показали, що інфляція споживчих цін у Європі зросла в травні 2022 року до рівня 8,1% та досягла найвищого рівня з 1997 року. У червні 2022 року цей показник досяг уже 8,6%.

Такий стрибок цін означає, що для багатьох людей у всьому світі харчові продукти, які вони могли собі дозволити, стають вже недоступними. Ця криза здорожчання життя швидко прирікає мільйони людей на злидні та навіть голод.

Інфляція найбільше впливає на бідні та вразливі верстви населення й сприяє збільшенню нерівності у світі. Згідно зі звітом Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), менш розвинені країни у Європі та Східній Азії вже стикнулися з рецесією – фазою економічного циклу, під час якої відбувається загальне зниження економічної активності.

Серйозні наслідки кризи за всіма показниками бідності наразі вже відчувають такі країни, як Вірменія та Узбекистан в Азії; Буркіна-Фасо, Гана, Кенія, Руанда та Судан в Африці; Гаїті в Латинській Америці; Пакистан і Шрі-Ланка в Південній Азії. В Ефіопії, Малі, Нігерії, Сьєрра-Леоне, Танзанії та Ємені вплив може бути особливо сильним для людей, що перебувають за найнижчою межею бідності, а в Албанії, Киргизькій Республіці, Молдові, Таджикистані та Монголії такий вплив може бути найбільшим.

Однак вплив економічної кризи відчувається не лише в найбідніших країнах. Наприклад, у Британії зростання цін призводить до того, що все більше людей не можуть собі дозволити базові продукти харчування та звертаються до продовольчих банків. Якщо ціни на газ залишаться на рівні середини 2022 року, то рахунки за спожиту електроенергію зростуть іще більше, що відчутно позначиться на доходах споживачів, і відбудеться це не лише в Британії, а й в інших країнах Європи.

Нагадаємо, що Продовольчий банк – це благодійна організація, яка збирає продовольчі товари від виробників, торговельних організацій, закладів харчування, приватних осіб і передає людям, які голодують.

Світ також спостерігає міграційну кризу. Вторгнення Росії в Україну стало причиною одного з найбільших і найшвидших переміщень біженців, які відбувалися в Європі після Другої світової війни.

За даними Агентства ООН у справах біженців, станом на 20 червня 2022 року кількість біженців у всьому світі перевищила 100 млн осіб, третину з яких становили діти. Причиною переміщення людей є війни, збройні конфлікти, повстання та репресії, що раніше переважно відбувалися в африканських країнах.

Найвищий рівень внутрішнього переміщення реєстрували у таких країнах як Сирія, Колумбія, Демократична Республіка Конго, Ємен, Ефіопія та Афганістан. Тепер до списку додалась Україна: за даними ООН, у червні 2022 року понад 14 млн українців були переселенцями та понад 6 млн шукали притулку в інших країнах через збройну агресію Росії.

Такі переміщення осіб створюють гуманітарні проблеми. Ще до 24 лютого 2022 року ООН намагалася зібрати гроші, необхідні для надання гуманітарної допомоги, якої потребує світ. Однак у своєму заклику на 2021 рік ООН отримала менше половини необхідного фінансування. І з кожним роком розрив між гуманітарними потребами та фінансуванням лише збільшується. Через це Всесвітній продовольчій програмі навіть довелося зменшити кількість їжі, яку надають біженцям та іншим вразливим групам населення в Східній Африці та на Близькому Сході.

Велика кількість біженців може створювати додаткове навантаження на країни, які надають їм прихисток, зокрема, на їхні системи освіти, охорони здоров'я, ринок праці чи оренди житла. Особливо це стає відчутно, коли люди прибувають не поступово, а в аномально великих кількостях, як у випадку з Україною.

Ще одна проблема це – не вироблені чіткі механізми для безпечного прибуття біженців до місця призначення в іншій країні. Саме тому вони стикаються з додатковими небезпеками, наприклад ризикують натрапити на торговців людьми чи інші злочинні угруповання.

Нажаль, Рада Безпеки ООН стає менш спроможною запобігати збройним конфліктам у світі та розв'язувати тривалі кризи біженців, які виникають.

Екологічна криза проявилася через те, що Російсько-українська війна завдала масштабної та серйозної шкоди довкіллю та здоров'ю людей. Деякі згубні наслідки очевидні вже зараз, інші впливатимуть на екосистеми України та світу в довгостроковій перспективі.

Організація економічного співробітництва та розвитку в липні 2022 року опублікувала звіт про екологічні проблеми, які спричинила й продовжує спричиняти Росія своїми діями на території України. У звіті доведено, що країна-агресорка обстрілює ліси, наземні та морські екосистеми, промислові об'єкти, транспортну інфраструктуру, а також інфраструктури енергопостачання, водопостачання, каналізації та поводження з відходами.

Через постійні удари по нафтопереробних і хімічних заводах, енергетичних об'єктах, промислових складах та трубопроводах повітря, вода та ґрунт України забруднені токсичними речовинами, що може спричинити довготермінові загрози здоров'ю населення. Багато з цих проблем є транскордонними, тобто їхній вплив буде відчутно не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Воєнні дії призводять до збільшення кількості відходів: побутових, будівельних (зруйновані чи пошкоджені споруди), військових (спалена техніка, уламки снарядів, дронів) і медичних відходів. Деякі з них є токсичними та потребують спеціального поводження, транспортування й утилізації, що, з одного боку, неможливо в період активних бойових дій, а з іншого – потребує впровадження окремих системних рішень на державному й місцевому рівнях. Токсичні речовини, що містяться в залишках боєприпасів, можуть також потрапляти в ґрунт і забруднювати поверхневі та ґрунтові води. Ще одна постійна загроза – нездетоновані снаряди.

Російські військові також обстрілювали склади палива й нафтопереробні заводи по всій Україні, що спричинило великі пожежі та викиди забруднюючих речовин, зокрема сажі, метану та вуглекислого газу.

Досвід попередніх воєн показує, що ці викиди розносяться на великі відстані, а отже, потерпатимуть від них далеко за межами територій, на яких безпосередньо розгорнулася війна. Так, у Кувейті на початку 1990-х років іракські солдати підпалили більш як 650 нафтових свердловин, що потім горіли 10 місяців. Внаслідок цього стався масштабний витік сирої нафти в пустелю, а згодом – у Перську затоку. За даними NASA, тоді утворилося приблизно 300 озер із нафтою, а шар сажі й нафти випав з неба та, змішавшись із піском і гравієм, вкрив «асфальтобетоном» 5% кувейтського ландшафту. Тодішній моніторинг повітря свідчив, що палаюча нафта становила 2% від глобальних викидів вуглекислого газу. Зразки льоду, зібрані роками пізніше в тибетських льодовиках, показали, що сажа, яку вітер розносив на сотні кілометрів, покривала льодовики.

Тобто від дій Росії страждає екосистема України, що позначається на стані світової екології. Наразі 44% найбільш вразливих екологічних територій країни містяться в зоні активних бойових дій. Російські війська вже ввійшли чи провели воєнні дії на більш ніж третині заповідних природних територій країни, через що тамтешні екосистеми стали вразливими. Загалом Україна займає 35% біорізноманіття Європи. Тут налічують понад 70 тис. рідкісних та ендемічних (тих, що існують тільки на певній території) видів флори та фауни, які також знищує Росія під час війни.

Бої, які ведуться вздовж узбережжя України, завдають величезної шкоди водному середовищу. Вже в червні кілька тисяч дельфінів знаходили мертвими на узбережжі Болгарії, Румунії, Туреччини та України. Війна також вплинула на загальну популяцію морських видів тварин та може стати причиною масової міграції на південь.

Також Росія спричиняє непрямі екологічні наслідки, пов'язані з енергетикою. Вони ускладнюють досягнення кліматичних цілей у межах Паризької угоди. Тепер, замість швидшого переходу на відновлювані джерела енергії, Європейський Союз планує замінити частину російського газу газом зі США, який має високий рівень викидів.

Нагадаємо, що Паризька угода – це угода в межах Рамкової конвенції ООН про зміну клімату щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю з 2020 року.

Деякі екологічні загрози, спричинені війною, можуть проявлятися за багато років після її завершення.

Наступна криза – це ядерна криза. Росія не лише шантажує увесь світ ядерною зброєю, а й створює реальні прецеденти, що можуть призвести до справжньої катастрофи, наслідки якої складно спрогнозувати навіть науковцям.

Російське вторгнення – це перший випадок у світовій історії, коли війна розгортається безпосередньо поблизу атомних електростанцій, і перший

прецедент, коли атомна електростанція була захоплена ворогом (ідеться про Запорізьку АЕС, розташовану в місті Енергодар на Подніпров'ї та Запоріжжі).

Запорізька АЕС є найбільшою атомною станцією в Європі. Якби аварія сталася на одному з її активних реакторів, то страшні наслідки спіткали б не лише на Україну, а й сусідні країни, адже вітер може переносити радіоактивні часточки значно далі від епіцентру. Це не тільки забруднення величезних територій, а й радіоактивне ураження мільйонів людей. Як показує досвід Чорнобильської АЕС, наслідки вибуху впливатимуть на кілька наступних поколінь.

Дії Росії спровокували найбільшу кризу безпеки в Європі з часів холодної війни, змусивши європейські країни об'єднати зусилля для допомоги Україні в протистоянні з РФ.

Багато країн витрачають значні бюджетні кошти на допомогу Україні у веденні війни з Росією замість спільного розвитку та прагнення до миру. Українці ж мають ціною власного добробуту та життя боротися з ворогом, який не здатний на дипломатичні переговори та мирне співіснування [72].

Отже, можемо зазначити, що війна показала, що події в одній країні глобально впливають на весь світ. Кризи взаємопов'язані, та навіть одна обумовлює комплекс інших. І зрозуміло, що світова загальна криза через війну в Україні обумовлює світову продовольчу кризу.

Після закінчення війни, при достатній фінансовій допомозі країн-партнерів, продовольчий потенціал України відновиться, але на це буде потрібно кілька років.

Повномасштабна війна в Україні викликала занепокоєння щодо майбутньої продовольчої безпеки в Європі та за її межами. Про це свідчить нове опитування, проведене організацією ProVeg International, яке показало, що більша частина респондентів уже відчула зміни в доступі до певних продуктів та товарів.

У своєму опитуванні організація ProVeg виявила, що 61% респондентів відчувають нестачу сировини, а також вищу ціну на ті продукти, які є в

доступі. Про високі витрати на пальне та транспорт повідомили 64% опитаних, водночас як 59% вважають, що вищі ціни на інгредієнти та енергоносії призведуть до зростання цін на продукцію. Але вплив позначився не тільки на цьому. Під час опитування ProVeg виявив, що 69% компаній повідомляють про проблеми з найманням кваліфікованих працівників.

Як уже зазначалося, Україна є великим виробником багатьох зернових та рослинних олій, які використовуються в усьому світі. Тільки на Україну припадає 14% світового експорту кукурудзи, 15% експорту ячменю, 51% експорту соняшника та 14% експорту ріпакової олії. Виробництво цих продуктів в Україні є настільки важливим, що руйнування через війну змусили продовольчий та сільськогосподарський підрозділи ООН попередити, що міжнародні ціни на харчові продукти та корми можуть зрости до 20-25%.

Для скорішого відновлення потенціалу України щодо забезпечення країн світу необхідною сільськогосподарською продукцією Європейська комісія розробила стратегію, призначену для створення стійкої продовольчої системи, що захищає біорізноманіття та забезпечує доступ до їжі в усьому економічному блоці. Ця стратегія доступу до їжі є основою Європейського Зеленого Курсу.

Проте, хоча європейський уряд заохочує перехід до стійкіших рослинних джерел харчування, опитування ProVeg показало, що 25% учасників стверджують, що їм потрібна державна підтримка, щоб допомогти подолати проблеми, створені російським вторгненням в Україну та поставляти продукцію рослинного походження.

У короткостроковій перспективі продовольча безпека є пріоритетом для багатьох урядів. Уже до цього конфлікту продовольча безпека та ціни викликали занепокоєння через нестабільність ринків та напруги в сільському господарстві, спричинені посухою та лісовими пожарами.

Війна в Україні торкнулась не лише рослинного сектору. Згідно з даними від державної служби статистики у I кварталі 2022 року експорт живих тварин з України скоротився на 30,6% порівняно з аналогічним періодом

минулого року. Однією з ключових причин є блокування українських морських портів. Крім того, за період війни тваринництво в Україні знищено на 15% від загального обсягу [73].

На думку експертів, РФ через війну намагається усунути Україну як світового виробника та експортера продовольства, особливо пшениці, і має намір не лише завдати удару по економіці України а й спричинити хаос в Африці та на Близькому Сході. РФ хоче монополізувати торгівлю пшеницею в умовах глобальної кризи. За таких умов нестача міжнародних поставок продовольства є майже неминучою.

Відомий польський експерт В. Репетович вважає, що йдеться про спробу впливу РФ на уряди країн-імпортерів пшениці, яким загрожує голод і пов'язані з цим соціальні заворушення.

Нагадаємо, за даними ООН, у світі близько 60% людей, які недоїдають, живуть у районах, охоплених конфліктами. У 2021 році 140 млн людей страждали від гострого голоду в усьому світі, передусім, у таких країнах, як: Афганістан, Демократична Республіка Конго, Ефіопія, Гаїті, Нігерія, Пакистан, Південний Судан, Судан, Сирія та Ємен. За словами Генерального секретаря ООН А. Гутерріша, війна в Україні загрожує голодом і бідністю для 1,7 млрд людей у всьому світі, що становить 20% населення світу. А за прогнозами EurasiaGroup вже до листопада 2022 року близько 1,9 мільярда людей стикнуться з проблемами продовольчої безпеки.

Тобто Росія через нестачу продуктів харчування стимулює міграційний потік до Європи.

Поява нового міграційного потоку в Європі, спрямованого з півдня (з Африки через Середземне море до Південної Європи), з південного сходу (через Туреччину до Греції та Балкан), зі сходу (через Білорусь і РФ до Польщі та країн Балтії) та північний схід (через РФ до Скандинавії), може призвести до політичних криз у багатьох європейських країнах.

Водночас, за словами директора Всесвітньої продовольчої програми ООН Д. Біслі, керівництво ООН постійно працює над пошуком пакетного

рішення, яке дозволить Україні експортувати продовольство через Чорне море. Серед регіонів світу, які найбільше залежать від української продукції, є країни Африки та Близького Сходу. Поставки української пшениці становлять понад 10% річного споживання пшениці в 15 країнах.

Усі прикордонні країни відреагували на проблему експорту зерна з України до третіх країн й або значно спростили процедури перевезення вантажів, або активно над цим працюють. Зокрема, ліберальні умови для українських перевізників запровадили Румунія, Словаччина, Угорщина, Литва, Латвія, Естонія, а також Італія, Туреччина, Болгарія, Грузія, Данія, Греція та нещодавно Австрія. Активно використовувався новий інтермодальний маршрут, що сполучає українські транспортні вузли з румунським портом Констанца. Утім, наразі це сполучення призупинено через російські ракетні удари.

Таким чином, попри задіяння усіх можливих альтернативних шляхів експорту продовольчого зерна з України вони виявляються неспроможними забезпечити перевезення великих обсягів вантажів у стислі терміни. Тому зростає актуальність якомога швидшого розблокування українських портів для відновлення експорту зернових. Між іншим, транспортування морським шляхом дозволить також зменшити вартість продовольства.

Вирішення питання полягає в концентрації спільних зусиль ООН, ЄС і НАТО в напрямку посилення тиску на РФ з метою припинення війни проти України, розблокування морських і річкових шляхів експорту, розмінування тощо. З огляду на стратегічну важливість розблокування українського зернового експорту експерти вивчають питання щодо можливості проведення в Чорному морі під егідою ООН спеціальної місії із залученням Військово-морських сил низки провідних країн світу. Важливими елементами операції мали б бути заходи безпеки: закриття неба над українськими портами й морською акваторією, розмінування фарватерів й акваторій портів та супроводження вантажних суден на переході військовими кораблями [74].

Таким чином, відбудова України після війни повинна використовуватися для інвестування в стійкі компанії та інфраструктуру. Збільшення експорту, поглиблення ланцюжків доданої вартості в агробізнесі створять можливості для економічного розвитку. Але дослідження ефективної моделі відбудови для України після війни є наступним дослідженням для вітчизняних науковців.

ВИСНОВКИ

1. Під поняттям продовольчої безпеки запропоновано вважати стан економіки, при якому забезпечується продовольча незалежність країни, гарантовані фізична, економічна й соціальна доступність населення до достатньої кількості поживної та безпечної їжі, відповідно до рекомендованого раціону й норм харчування.

Війна РФ проти України продемонструвала вразливість національних та глобальних продовольчих систем від антропогенних (вплив збройних конфліктів), економічних (зростання світових цін на продовольство) та природних чинників (збільшення впливу неврожаїв, порушення глобальних поставок продовольства тощо).

2. У сучасних умовах глобальних викликів проблеми продовольчої безпеки як однієї з найважливіших систем життєзабезпечення набувають вельми серйозного значення, нарівні із завданнями в галузі загальноекономічної безпеки. Забезпечення продовольчої безпеки стає однією з низки таких важливих як збереження країною свого суверенітету, економічної безпеки та соціальної стійкості. Без власного продовольства решта компонентів національної безпеки суттєво знецінюється.

Тому важливою умовою стабільності в країні, особливо в умовах війни, гарантією ефективності її економіки має стати зміцнення продовольчої безпеки України.

3. У дослідженні виділено такі основні складові національної продовольчої безпеки: стан економіки держави, за якого забезпечується продовольча незалежність та стабільність; населенню країни, будь-якій людині гарантується фізична та економічна доступність до продуктів харчування відповідно до фізіологічних норм; якість та безпека споживаних продуктів харчування.

4. У ході аналізу встановлено, що продовольча безпека має свої особливі характеристики стану та розвитку й визначається системою кількісних та якісних показників, які можуть бути об'єднані в три групи:

- у сфері споживання: рівень фізичної та економічної доступності продовольства, рівень задоволення фізіологічної потреби в поживних речовинах, якість продуктів харчування, рівень соціальної підтримки малозабезпечених верств населення, порогові значення продовольчої безпеки за основними видами продовольства;

- у сфері виробництва: рівень продовольчої незалежності, рівень розвитку галузей АПК, рівень бюджетної підтримки сільськогосподарських виробників;

- у сфері організації та управління: резервування основних видів продовольчих, матеріально-технічних, фінансових та земельних ресурсів, стійкість агропродовольчого ринку та його основних сегментів.

5. Війна в Україні призвела до скорочення продовольчого забезпечення у багатьох країнах Близького Сходу та Північної Африки, оскільки вони імпортують понад 90% усього необхідного продовольства. Недопоставки продуктів харчування через експорт з нашої країни може призвести до голоду населення цих регіонів світу.

6. Проведений аналіз показав, що майже 30% українських полів лишаються непридатними для посіву через бойові дії. Продовження війни РФ проти України спричинить глибокі економічні наслідки, які впливатимуть на ліквідність агровиробників, зростання світового попиту на сільськогосподарську продукцію, скорочення продовольчого забезпечення в багатьох країнах, зростання продовольчих цін та прискорення інфляції.

7. Для швидкого відновлення економіки необхідна розробка оновленої національної продовольчої стратегії, впровадження національних механізмів підтримки агросектору.

Міжнародні організації (ФАО) для скорішого потенційного відновлення українського АПК та з огляду на серйозність обставин розробили й уже

оприлюднили План Швидкого Реагування (Rapid Response Plan) на 115 млн дол., що включає низку заходів з підтримки українського агросектора до кінця 2022 року.

8. У дослідженні доведено, що забезпечення продовольчої безпеки неможливе без участі держави. У ринковій економіці роль держави полягає в регулюванні процесів забезпечення продовольством, підтримці національних виробників продовольства та створенні страхових запасів та резервів.

Крім того, у сучасних умовах важливими засобами досягнення продовольчої безпеки є адресна допомога населенню, прийняття технічних регламентів, розробка системи контролю якості та безпеки продовольства, удосконалення фінансово-кредитної системи та митно-тарифного регулювання, формування інтервенційних фондів.

7. Глобалізація, що розвивається у світі, супроводжується втратою продовольчої незалежності, перешкоджає реалізації національних економічних інтересів. Для досягнення продовольчої безпеки необхідна розробка концепції формування та раціонального використання продовольчих ресурсів, яка має бути орієнтована на нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, оптимізацію кількісних та якісних параметрів ресурсів, на вдосконалення структури споживання продуктів та збалансованість раціону харчування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. В Україні затвердять Стратегію продовольчої безпеки до 2030 року.
URL: <https://dpss.gov.ua/news/v-ukrayini-zatverdyat-strategiyu-prodovolchoyi-bezpeki-do-2030-roku>
2. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Львів: Світ, 2006. Т. 2. 568 с.
3. Продовольча криза (2022). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B0_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0_\(2022\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B0_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0_(2022))
4. Кухарський Андрій Іванович Продовольча безпека України: загрози та шляхи їх усунення. Food security of Ukraine: threats and ways of their removal. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/16678/1/%D0%9A%D1%83%D1%85%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%90.%D0%86.pdf>
5. Нікішина О. В. Механізми регулювання інтегрованого зернового ринку: монографія. Одеса: ІПРЕД НАН України, 2014. 450 с.
6. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) спільно з Європейським банком реконструкції і розвитку (ЄБРР). URL: <https://international.snau.edu.ua/mizhnarodni-proekti/proekti-ta-ranti/prodovolcha-ta-silskogospodarska-organizacija-onn-fao-spilno-z-ievropejskim-bankom-rekonstrukcii-i-rozvitku-iebr/>
7. Всесвітня продовольча програма. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0

8. У світі зросла кількість людей, які зіткнулися з голодом – ООН/ URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/07/novyna/suspilstvo/sviti-zrosla-kilkist-lyudej-yaki-zitknulysya-holodom-onn>

9. Продовольче забезпечення в контексті економічної безпеки країни: теоретичний аспект. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/19996/1/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B5%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B8.pdf>

10. Всесвітній саміт з продовольчої безпеки 2009/ URL: https://www.wiki.uk-ua.nina.az/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D1%81%D0%B0%D0%BC%D1%96%D1%82_%D0%B7_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%BE%D1%97_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B8_2009.html

11. Комитет по всемирной продовольственной безопасности (КВПБ) Глобальный стратегический механизм в области продовольственной безопасности и питания (ГСМ). URL: http://www.unscn.org/files/cfs/GSF_Version_3_RU.pdf

12. Глобальная продовольственная безопасность без продукции из Украины невозможна, – Генсек ООН. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/globalnaya-prodovolstvennaya-bezopasnost-1651736099.html>

13. Біопаливо. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%96%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE>

14. Крижановський В.В., Осітров Р.Г. Вплив глобалізації та міжнародної інтеграції на рівень продовольчого забезпечення. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21

DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/bnav_2014_2_20.pdf

15. Конкурентоспроможність України на світовій економічній арені. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/695>

16. Індекс конкурентоспроможності. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BE%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96

17. Буркинський Б.В., Нікішина О.В., Лисюк В.М. та ін. Інтеграційні механізми розвитку товарних ринків: монографія / за ред. Б. В. Буркинського. Одеса: ІПРЕД НАН України, 2019. 387 с.

18. Держпідтримка АПК на 2022 рік. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/933-derjpidtrimka-apk-na-2022-rik>

19. Сальдо торговельного балансу України (USD). URL: [https://ru.investing.com/economic-calendar/ukraine-trade-balance-ytd-\(usd\)-1394](https://ru.investing.com/economic-calendar/ukraine-trade-balance-ytd-(usd)-1394)

20. Богдан Т. Платіжний баланс України: основні вектори змін. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/519139_platizhniy_balans_ukraini_osnovni.html

21. Платіжний баланс України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/balance/2022/>

22. Платіжний баланс України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/balance/2021/>

23. Платформа продовольчої безпеки України як інструмент подолання кризи продовольства в світі. URL: <https://dpss.gov.ua/news/platforma-prodovolchoyi-bezpeki-ukrayini-yak-instrument-podolannya-krizi-prodovolstva-v-sviti>

24. Економічна статистика. Економічна діяльність. Сільське, лісове та рибне господарство. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm

25. Населення України скоротило споживання основних видів продуктів харчування. URL: <https://agronews.ua/news/naselennya-ukrayiny-skorotylo>

spozhyvannya-osnovnyh-vydiv-produktiv-archuvannya/#:~:text=%

D0%9D%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B5%20%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D1%83,%2C3%20%D0%BA%D0%B3%2F%D1%80%D1%96%D0%BA).

26. Середня зарплата в Європі. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/world/europe/>

27. Частка витрат українців на харчі скорочується, на відпочинок – зростає. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2635330-castka-vitrat-ukrainciv-na-harci-skorocuetsa-na-vidpocinok-zrostaie.html>

28. Забезпечення населення світу продовольством у 2050 році. URL: <https://www.fao.org/3/k6021r/k6021r.pdf>

29. Світове продовольство та сільське господарство – Статистичний щорічник 2021. URL: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cb4477en/>

30. Воєнні баланси продовольства в Україні. Частина 1. Виробництво. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/exclusive/topic/1526079>

31. USDA прогнозує збільшення виробництва пшениці у світі. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3611794-usda-prognozue-zbilsenna-virobnictva-psenici-u-sviti.html>

32. Воєнні баланси продовольства в Україні. Частина 2. Формування внутрішнього споживання. Зернові культури та продукти їхньої переробки URL: <https://www.apk-inform.com/uk/exclusive/topic/1526470>

33. Воєнні баланси продовольства в Україні. Частина 2. Формування внутрішнього споживання. Олійні культури та продукти їх переробки. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/exclusive/topic/1526356>

34. Огляд продовольчої безпеки та політики в Україні. Передмова і методологія. URL: https://kse.ua/wpcontent/uploads/2022/07/Foreword-to-the-series-andmethodology_eng.pdf

35. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України. URL: https://gradus.app/documents/295/Gradus_EU_wave_9_UA.pdf

36. Продовольча безпека. Чому Україні вже зараз потрібні банки їжі. URL: <https://tyzhden.ua/prodovolcha-bezpeka-chomu-ukraini-vzhe-zaraz-potribni-banky-izhi/>

37. Продовольча безпека України, або гасіння пожежі без жодної стратегії. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/953-prodovolcha-bezpeka-ukrayini-abo-gasinnya-pojeji-bez-jodnoyi-strategiyi>

38. Членство України в СОТ, його переваги та недоліки. URL: https://pidru4niki.com/1930102338625/rps/chlenstvo_ukrayini_sot_yogo_perevagi_nedoliki

39. Басюркіна Н.Й. Продовольча безпека як системна характеристика функціонування агропромислового сектору економіки. Економіка харчової промисловості. 2011. №2. С. 5–10.

40. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». Відомості Верховної Ради України. 2004. № 49. С. 527.

41. Джурик Н.Р. Продовольча безпека України / Н. Р. Джурик, С. В. Майкова, Н. Я. Сусол, М. П. Ковальчук, В. В. Гаврилишин // Науковий вісник НЛТУ України. 2011. Вип. 21.4. С.189–195.

42. Баб'як В.М., Василюк Н. М. Продовольча безпека України в контексті глобальної продовольчої безпеки. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vapstv/2010_2/St_8.pdf

43. Закон України «Про основи національної безпеки України». Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. С. 351.

44. Основні задачі забезпечення продовольчої безпеки країни. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та

господарювання : колективна монографія / Лозинська Т. М.; за ред. П. Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнєва. Київ : ІАЕ, 2001. 831 с.

45. Резнікова О.С. Проблеми світової продовольчої безпеки в умовах глобалізації економіки. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2010_154_2/10ros.pdf

46. Волченко Н. В. Продовольча безпека: теоретичні аспекти та реалії сьогодення : монографія. Система національного менеджменту в контексті інтеграційного виміру. Суми: ПП Вінниченко М. Д., ФОП Литовченко Є. Б., 2014. С. 38–57.

47. Гайдучий П.І. Україні потрібна нова аграрна політика. Економіка АПК. 2005. №10. С. 3-7.

48. Ємець Ю. Г. Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції у контексті продовольчої безпеки України. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки Випуск 5. Том 3. Полтава. 2012. С. 116–120.

49. Кліменко О.В. Напрями забезпечення продовольчої безпеки України. URL: www.economy.in.ua.

50. Кузьо Р. М. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики. Сучасні виклики продовольчої безпеки: матеріали круглого столу (15 травня 2015 року). Львівський НАУ. Львів. С. 38–41.

51. Липчук В. В. Сучасні виклики продовольчої безпеки: матеріали круглого столу (15 травня 2015 року). Львівський НАУ. Львів. С. 4-6.

52. Постанова Верховної Ради України Про прийняття за основу проекту Закону України про продовольчу безпеку України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3498-vi#Text>.

53. Сиротюк Г. В. Продовольча безпека – складова економічної безпеки країни: матеріали круглого столу (15 травня 2015 року). Львівський НАУ. Львів. С. 64– 67.

54. Шевченко Н. О. Продовольча безпека як політичний та економічний пріоритет держави. Інвестиції: практика та досвід. №3. 2011. С. 111–113.

55. Логістика «з'їдає» всі гроші аграріїв. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/7/693517/>
56. Зернотрейдери України. URL: <https://tripoli.land/companies/treidyery>
57. Ціни на зернові змушують аграріїв тримати зерно до останнього. URL: <https://agroportal.ua/ru/news/eksklyuzivny/cini-na-zernovi-zmushuyut-agrariyiv-trimati-zerno-do-ostannogo>
58. Логістика – один із ключових факторів, що впливає на виробничі плани аграріїв. URL: <https://agroportal.ua/ru/news/ukraina/logistika-staye-odnim-z-klyuchovih-faktoriv-yakiy-vplivaye-na-virobnichi-plani-agrariyiv>
59. Страхування суден з українським зерном подорожчає у 200 разів. URL: <https://izbirkom.org.ua/news/obshchestvo-19/2022/strahuvannya-suden-z-ukrayinskim-zernom-podorozhchaye-u-200-raziv/>
60. Агровиробництво в Україні залишається нерентабельним. URL: <https://www.dw.com/uk/porti-odesi-rozblokovani-ale-agrovirobnictvo-v-ukraini-zalisaetsa-nerentabelnim/a-62941255>
61. Блиск та злидні українських зерносховищ. URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/20-blesk-i-nishcheta-ukrainskih-zernohranilishch>
62. Будівництво елеватора | Плигач | Саблук | Кунь | Інтерпроект GmbH. URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/20-blesk-i-nishcheta-ukrainskih-zernohranilishch>
63. Земельне сховище для зерна може стати альтернативою під час війни. URL: <https://zemliak.com/news/biznes-u-seli/2819-uryad-zapustiv-grantovi-programi-dlya-agrariyiv>
64. Названі альтернативні способи зберігання зерна в умовах блокування портів. URL: <https://latifundist.com/novosti/58863-agrariyam-rozpovili-pro-alternativni-sposobi-zberigannya-zerna-v-umovah-blokuvannya-portiv>
65. Війна і державні фінанси: скільки потрібно грошей на відновлення і де їх брати. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/3/693382/>
66. Закон України «Про державний матеріальний резерв» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 13, ст.112). Верховна Рада України.

1997 р. URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrajiny-zakony/zakon-ukrajini-pro-derjavniy-materialniy-1997.html>

67. У Держрезерві попередили про критично низькі запаси зерна: чому так сталося. URL: <https://thepage.ua/agro/zapasy-zerna-na-kriticheski-nizkom-urovne-v-gosrezerve-nazvali-prichiny>

68. Запаси зерна у Держрезерві – критично низькі. URL: <https://agroportal.ua/ru/news/novosti-kompanii/zapasy-zerna-v-gosrezerve-kriticheski-nizkie>

69. Від буржуйок до нафти: який запас формує Україна на випадок війни. URL: <https://ubr.ua/finances/macroeconomics-ukraine/ot-burzhuek-do-nefti-kakoj-zapas-formiruet-ukraina-na-sluchaj-voyny-3878382>

70. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про стратегічні резерви» № 7543. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/gh5tj00a?an=19&ed=2018_02_02

71. Чим запасається країна на чорний день: репортаж із підприємства Держагентства резерву України. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ukraine/chem-zapasaetsya-strana-na-chernyy-den-reportazh-s-predpriyatiya-predpriyatie-gosagentstva-rezerva-ukrainy-1189226.ht>

72. Світові кризи, спричинені Росією. URL: <https://ukrainer.net/kryzy-sprychyneni-rosiiei/>

73. Вплив війни в Україні на рослинний ринок світу. URL: <https://ciwf.in.ua/?p=3457>

74. Глобальна продовольча криза і Європа: час протидіяти загрозі. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3518093-globalna-prodovolca-kriza-i-evropa-cas-protidiati-zagrozi.html>.

75. Іванов С.В., Осадча Н.В., Разумова Г.В. Стратегічні напрями формування експортної стратегії України : колективна монографія. Modernization of research area: national prospects and European practices: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. С. 108-138. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-221-0-5>.

76. Разумова Г.В., Оскома О.В., Гаража В.І. Формування попиту на ринку молочної продукції України. Економіка та держава. 2022. № 3. С. 63–67. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.2.63>.

77. Razumova H., Oscoma O. Confectionery market of Ukraine: analysis and prospects of development. Primedia ELaunch LLC. 2021. P. 83–91. <https://doi.org/10.36074/tmafmseoid.ed-2.07>.

78. Іванов С.В. Соціально-економічні наслідки коронавірусної кризи : монографія. Дніпро, Журфонд, 2022. 284 с.

79. Інноваційне Придніпров'я: гра на випередження: монографія / О.І. Амоша, Ю.С. Залознова, С.В. Іванов, В.І. Ляшенко, І.Ю. Підоричева та ін.; за заг. ред. В.І. Ляшенка (заг. ред.). НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, Дніпро, 2021. 286 с.

80. Іванов С.В., Юдіна С. В., Лиса О. В., Драгун А. О. Класифікація та оцінка збитку від збройного конфлікту на Донбасі й анексії Криму. Економічний часопис-XXI. 2020. № 184 (7-8). С. 107-123 <https://doi.org/10.21003/ea.V184-10>.

81. Ivanov S.V., Vatchenko O.B., Svystun K.O., Vatchenko B.S., Razumova H.V. Decoupling analysis of Ukraine's economy in terms of its sustainable development. Sci. innov. 2020. Vol. 16. № 3 (93). P. 3-13. <https://doi.org/10.15407/scine16.03.003>.

82. Саблук П.Т. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології / П.Т. Саблук, М.Й. Малік, В.Л. Валентинов. – К.: ІАЕ, 2002. – 294 с.

83. Лункіна Т.І. Формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, 2019 р. URL: https://www.mnau.edu.ua/files/spec_vchen_rad/d_38_806_01/dis_lunkina.pdf

84. Буркинський Б.В., Нікішина О.В. Принципи формування ефективних логістичних ланцюгів товарних ринків: монографія. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2019. 80 с.

85. Домінанти сталого розвитку регіонів України: монографія. За ред. Буркинського Б.В., Лайка О.І., Андрєєвої Н.М. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2020. 620 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Платіжний баланс України (аналітична форма) за 2021 рік (млн дол. США)					
Статті балансу	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	2021 усього
А. Рахунок поточних операцій	-491	324	-1366	-1716	-3249
Баланс товарів та послуг	-799	600	-631	-1841	-2671
Баланс товарів	-1769	-287	-1435	-3151	-6642
Експорт товарів	12482	14960	17138	18533	63113
Імпорт товарів	14251	15247	18573	21684	69755
Баланс послуг	970	887	804	1310	3971
Експорт послуг	3868	4284	4875	5364	18391
Імпорт послуг	2898	3397	4071	4054	14420
Баланс первинних доходів	-788	-1370	-1974	-1068	-5200
Надходження	3440	3545	3380	3631	13996
Виплати	4228	4915	5354	4699	19196
Оплата праці (баланс)	3336	3431	3268	3533	13568
Надходження	3341	3437	3274	3539	13591
Виплати	5	6	6	6	23
Доходи від інвестицій (баланс)	-4124	-4801	-5242	-4601	-18768
Надходження	99	108	106	92	405
Виплати	4223	4909	5348	4693	19173
Баланс вторинних доходів	1096	1094	1239	1193	4622
Надходження	1589	1618	1784	1836	6827
Виплати	493	524	545	643	2205
В. Рахунок операцій з капіталом	6	7	-2	4	15
Чисте кредитування (+)/ чисте запозичення (-) (=А+В)	-485	331	-1368	-1712	-3234
С. Фінансовий рахунок	476	-937	265	-3525	-3721
Прямі інвестиції (сальдо)	-1517	-1193	-2524	-1651	-6885
Прямі інвестиції: активи	207	360	146	-277	436
Прямі інвестиції: пасиви	1724	1553	2670	1374	7321
Портфельні інвестиції (сальдо)	-340	-2138	1854	-400	-1024
Портфельні інвестиції: активи	-110	-73	31	82	-70
Портфельні інвестиції: пасиви	230	2065	-1823	482	954
Акціонерний капітал	9	-11	-53	-18	-73
Боргові цінні папери	221	2076	-1770	500	1027
Сектор державного управління	688	1422	-1917	-292	-99
Банки	-414	-34	-96	-32	-576
Інші сектори	-53	688	243	824	1702
Інші інвестиції (сальдо)	2518	2946	1724	-1344	5844
Інші інвестиції: активи	2222	2841	1670	1013	7746
Центральний банк	5	-3	15	17	34
Банки	564	1107	303	-1071	903
Інші сектори	1653	1737	1352	2067	6809
Інші інвестиції: пасиви	-296	-105	-54	2357	1902
Центральний банк	0	0	0	0	0
Сектор державного управління	-454	417	12	1572	1547
Банки	65	52	220	35	372

Інші сектори	93	-574	-286	750	-17
Довгострокові кредити	-216	-19	-173	630	222
Короткострокові кредити	5	49	58	18	130
Торгові кредити	304	-604	-171	102	-369
Помилки та упушення	185	552	789	300	1826
D. Зведений баланс (=A+B-C)	-961	1268	-1633	1813	487
E. Резерви та пов'язані статті	-961	1268	-1633	1813	487
Резервні активи	-1610	1268	449	2425	2532
Кредити МВФ	-649	0	-648	612	-685

- без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Додаток Б

Платіжний баланс України (аналітична форма) за 2022 рік (млн дол. США)					
Статті балансу	I	II	III	IV	2022
	квартал	квартал	квартал	квартал	усього
А. Рахунок поточних операцій	2411	959			3370
Баланс товарів та послуг	-724	-6245			-6969
Баланс товарів	-1062	-3310			-4372
Експорт товарів	12799	7982			20781
Імпорт товарів	13861	11292			25153
Баланс послуг	338	-2935			-2597
Експорт послуг	4511	3689			8200
Імпорт послуг	4173	6624			10797
Баланс первинних доходів	1187	2708			3895
Надходження	3383	3531			6914
Виплати	2196	823			3019
Оплата праці (баланс)	3305	3498			6803
Надходження	3309	3501			6810
Виплати	4	3			7
Доходи від інвестицій (баланс)	-2118	-790			-2908
Надходження	74	30			104
Виплати	2192	820			3012
Баланс вторинних доходів	1948	4496			6444
Надходження	2417	5565			7982
Виплати	469	1069			1538
В. Рахунок операцій з капіталом	3	5			8
Чисте кредитування (+)/ чисте запозичення (-) (=A+B)	2414	964			3378
С. Фінансовий рахунок	5754	5722			11476
Прямі інвестиції (сальдо)	577	-286			291
Прямі інвестиції: активи	207	-76			131
Прямі інвестиції: пасиви	-370	210			-160
Портфельні інвестиції (сальдо)	1004	253			1257
Портфельні інвестиції: активи	66	86			152
Портфельні інвестиції: пасиви	-938	-167			-1105
Акціонерний капітал	-11	0			-11
Боргові цінні папери	-927	-167			-1094
Сектор державного управління	-783	-153			-936
Банки	-122	-34			-156
Інші сектори	-22	20			-2
Інші інвестиції (сальдо)	4028	6306			10334
Інші інвестиції: активи	5896	8959			14855
Центральний банк	3	12			15
Банки	-989	1880			891
Інші сектори	6882	7067			13949
Інші інвестиції: пасиви	1868	2653			4521
Центральний банк	-20	27			7
Сектор державного управління	1779	3865			5644
Банки	-140	-114			-254

Інші сектори	249	-1125			-876
Довгострокові кредити	53	90			143
Короткострокові кредити	73	3			76
Торгові кредити	123	-1218			-1095
Помилки та упушення	-98	551			453
D. Зведений баланс (=A+B-C)	-3340	-4758			-8098
E. Резерви та пов'язані статті	-3340	-4758			-8098
Резервні активи	-2741	-5008			-7749
Кредити МВФ	599	-250			349

- без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ.....	5
1.1 Сучасні підходи до визначення продовольчої безпеки. Взаємовплив глобальних економічних криз на продовольчу безпеку України.....	5
1.2 Роль міжнародної торгівлі продовольчими товарами у формуванні та розвитку глобальної продовольчої безпеки.....	39
1.3 Місце продовольчої безпеки в загальній системі національної безпеки.....	66
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ.....	94
2.1 Стан та оцінка виробництва продукції рослинництва та тваринництва в Україні.....	94
2.2 Стан забезпечення продовольчої безпеки в Україні.....	124
2.3 Стан глобальної продовольчої безпеки.....	161
РОЗДІЛ 3 ВІЙНА В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ.....	207
3.1 Вплив війни в Україні на загострення проблем національної продовольчої безпеки.....	201
3.2 Стратегічні рішення проблем у сфері забезпечення продовольчими товарами населення в Україні.....	236
3.3 Концепція продовольчої безпеки	246
ВИСНОВКИ.....	269
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	272
	282

ДОДАТКИ.....	
Додаток А Платіжний баланс України (аналітична форма) за 2021 рік (млн дол. США).....	283
Додаток Б Платіжний баланс України (аналітична форма) за 2022 рік (млн дол. США).....	285
ЗМІСТ.....	287

Наукове видання

ІВАНОВ Сергій Володимирович

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Монографія

Підписано до друку 24.02.2023 р.
Формат 29,7х21,0; 1/8А1. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 14,0 Обл.-вид.арк. 15,1. Друк. різнограф. Тираж 500 прим.
Замовлення № 23

Видавництво:

ДУ «Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України»
Французький бульвар 29, м. Одеса, 65044, Україна
тел.: (048) 722-29-05
e-mail: oss_iprei@ukr.net
сайт: www.impeer.org.ua
Свідоцтво ДК № 6782 від 29.05.19

Віддруковано:

ФОП Половко Н.В.,
м. Дніпро, вул. Пастера 10/26